

TAMPEREEN YLIOPISTO

Johtamiskorkeakoulu

Paula Hurttia

**Lapseen kohdistuneen kaltoinkohtelurikoksen esitutkinnan yhdenvertaisuus
– tarkastelussa laki lapseen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjes-
tämisestä**

Pro gradu -tutkielma
Julkisoikeus
Tampere 2013

Tampereen Yliopisto

Johtamiskorkeakoulu

PAULA HURTTIA: Lapseen kohdistuneen kaltoinkohtelurikoksen esitutinnan yhdenvertaisuus – tarkastelussa laki lapseen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä.

Pro gradu -tutkielma, XI+ 94s.

Julkisoikeus

Maaliskuu 2013

Tutkielma käsittelee lasten kohtelua esitutkinnassa yhdenvertaisuuden näkökulmasta. Lapsiin kohdistuvien kaltoinkohtelurikosten esitutkintaa tarkastellaan erityisesti siltä osin, miten laki lapseen kohdistuvan seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä (1009/2008) on vaikuttanut esitutinnan suorittamiseen. Tutkielma on julkisoikeudellinen liikkuen ajoittain rikosoikeuden rajapinnoilla ja tutkielman lähtökohtana on lapsen oikeus yhdenvertaiseen kohteluun. Tutkielman tutkimuskysymyksiä tarkastellaan osin oikeussosiologisesti ja osin oikeusdogmaattisesti.

Normihierarkkisesti ylimmällä tasolla lasten yhdenvertaista kohtelua säätelevät kansainväliset ihmisoikeussopimukset, joissa korostetaan lapsen erityistä asemaa aikuisiin verrattuna ja perustuslain 6 §: n yhdenvertaisuussäännös, jossa todetaan kaikkien ihmisten olevan yhdenvertaisia lain edessä ja että ketään ei saa syrjiä iän perusteella.

Laki lapseen kohdistuvan seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä (jatkossa järjestämislaki) on siirtänyt lapseen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämiseksi terveydenhuollossa suoritettujen tutkimusten kustannukset valtiolle, minkä johdosta poliisin mahdollisuus virka-apun saamiseen seksuaalirikoksen selvittämiseksi on parantunut. Tutkimukset käytännössä tarkoittavat lapsen kuulemista. Järjestämislaki koskee ainoastaan lapsiin kohdistuvia seksuaalirikoksia ja tämän tutkielman tarkoituksena on selvittää, minkälaisia vaikutuksia järjestämislailla on ollut kokonaisuudessaan lapsiin kohdistuvien kaltoinkohtelurikosten (ml. seksuaalirikokset ja pahoinpitelyrikokset) esitutkintaan.

Poliisi kuulee itse suurimman osan rikoksen uhreiksi joutuneista lapsista. Tutkielman aineiston perusteella poliisi kokee tarvitsevänsä terveydenhuollon virka-apua yhtä lailla lapseen kohdistuneen seksuaalirikoksen kuin muunlaisen kaltoinkohtelurikoksen, kuten pahoinpitelyn, selvittämiseen. Virka-apun tarpeen määrittää siis lapseen liittyvät tekijät eikä rikosnimike.

Arvioitaessa järjestämislakia yhdenvertaisuuden näkökulmasta, voidaan sen todeta asettavan lapseen kohdistuneet seksuaalirikokset etusijalle muihin kaltoinkohtelurikoksiin verrattuna. Lain tasolla tehty erottelu näkyy käytännön esitutkinnassa, koska lapseen kohdistuneen pahoinpitelyepäilyn selvittämiseen ei ole saatavilla riittävästi terveydenhuollon virka-apua tutkimusten kustannuksista johtuen. Esitutkinnan suorittamisessa, poliisin osaamisessa ja virka-apupyynnön perusteella suoritettaviin terveydenhuollon tutkimuksiin ohjautumisessa on myös alueellisia eroja, joiden selittäminen vaatii perustellumpaa tutkimusta.

Avainsanat: lapsen oikeudet, perusoikeudet, yhdenvertaisuus, esitutkinta, lapsiin kohdistuvat rikokset.

Sisällys

Sisällys	III
Luettelo tutkielmassa käytetyistä taulukoista	VI
Lähteet	VII
1 Johdanto	1
1.1 Tutkimusaihe	1
1.1.1 Tutkimusaiheen yhteiskunnallinen tausta	1
1.1.2 Tutkimusaiheen oikeudellinen tausta	3
1.2 Käsitteiden määrittely	5
1.2.1 Lapsen lainsäädännöllinen määritelmä	5
1.2.2 Lapsen kaltoinkohtelu	6
1.2.3 Lapsen etu	6
1.3 Tutkimustehtävä	7
1.3.1 Tutkimusongelman asettaminen	7
1.3.2 Tutkielman rajausta	9
1.4 Tutkielman metodit ja teoreettinen viitekehys	10
1.4.1 Tutkielman teoreettinen viitekehys	10
1.4.2 Oikeussosiologinen tutkimus	11
1.4.3 Oikeusdogmaattinen tutkimus	13
1.5 Tutkielman aineisto ja rakenne	14
1.5.1 Kirjallinen lähdeaineisto	14
1.5.2 Empiirinen aineisto ja sen arviointi	15
1.5.3 Tutkielman rakenne	17
2 Lapsen oikeudet yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta	18
2.1 Lapsen oikeuksien lähtökohdat	18
2.1.1 Aluksi	18

2.1.2 Lapsen oikeuksien sopimus	18
2.1.3 Muut kansainväliset sopimukset	22
2.1.4 Kansallinen lainsäädäntö	25
2.2 Lasten yhdenvertaisuus perus- ja ihmisoikeutena	27
2.2.1 Lasten yhdenvertainen kohtelu	27
2.2.2 Perusoikeuksien velvoittavuus ja niiden rajoittaminen	30
3 Lapset rikosten uhreina	33
3.1. Yleistä rikosten yleisyyden mittaamisesta	33
3.2 Kaltoinkohtelurikosten esiintyvyys	35
3.2.1 Poliisin tietoon tulleet rikokset	35
3.2.2 Lasten kokemukset väkivallasta	38
4 Lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinta	42
4.1 Lähtökohdat	42
4.1.1 Esitutkinta osana rikosprosessia	42
4.1.2 Yleistä lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnasta	43
4.1.3 Esitutinnan vaiheet ja kesto	44
4.2 Lapsiin kohdistuvien kaltoinkohtelurikosten esitutkintaa säätelevät normit	46
4.2.1 Lapsen kohtelua esitutkinnassa säätelevät yleislait	46
4.2.2 Esitutkintalain uudistus	49
4.2.3 Järjestämislain sisältö	51
4.3 Poliisin toiminta lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa	54
4.3.1 Lasten yhdenvertaisuus	54
4.3.2 Lapsen kuuleminen	58
4.3.3 Poliisin osaaminen ja toimintamallit lapsiin kohdistuneiden rikosten esitutkinnassa	59
4.3.4 Viranomaisten välinen yhteistyö	62
4.4 Haasteet lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa poliisin näkökulmasta	65
4.4.1 Aiempi tutkimus	65

4.4.2 Järjestämislain vaikutukset.....	66
4.5 Lopuksi.....	68
5 Terveysthuollossa järjestettävät tutkimukset.....	69
5.1 Oikeuspsykiatriset tutkimukset.....	69
5.1.1 Oikeuspsykiatrisen tutkimuksen kulku.....	69
5.1.2 Lapsen oikeuspsykologinen haastattelu.....	71
5.2 Järjestämislain vaikutukset oikeuspsykiatristen tutkimusten toteuttamiseen.....	72
5.2.1 Aluksi.....	72
5.2.2 Vastaanotetut virka-apupyynnöt.....	73
5.2.3 Tutkimusten kesto.....	75
5.2.4 Tutkimuksiin ohjautuneiden lasten ikä.....	78
5.3 Lopuksi.....	79
5.3.1 Yhteenveto järjestämislain vaikutuksista tutkimuksiin.....	79
5.3.2 Lastenasiaintalo-hanke.....	81
6 Johtopäätökset.....	83
6.1 Järjestämislain oikeudellinen arviointi.....	83
6.1.1 Järjestämislain yhdenvertaisuus ja perustuslainmukaisuuden arviointi.....	83
6.1.2 Lapsen oikeudellisen aseman parantaminen.....	85
6.2 Lasten tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutuminen esitutkinnassa.....	86
6.2.1 Yhdenvertaisuuden toteutuminen erilaisten kaltoinkohtelurikosten esitutkinnassa.....	86
6.2.2 Yhdenvertaisuuden toteutuminen alueellisesti järjestämislain soveltamisalueella.....	87
6.3 Muita merkittäviä asioita lapsiin kohdistuvien rikosten selvittämisessä.....	89
6.3.1 Esitutinnan rahoituksen painopisteet ja valvonta.....	89
6.3.2 Lastenasiaintalo-hankkeen suuntaviivat.....	90
6.4 Lopuksi.....	92

Luettelo tutkielmassa käytetyistä taulukoista

Taulukko 1. Poliisin tietoon tulleet lapsiin kohdistuneet rikosepäilyt vuosina 2007–2011 s. 35.

Taulukko 2. Poliisin tietoon tulleet lapsiin kohdistuneet seksuaalisen hyväksikäytön epäilyt vuosina 2007–2011 s. 36.

Taulukko 3. Poliisin tietoon tulleet lapsiin kohdistuneet pahoinpitelyepäilyt vuosina 2007–2011 s. 36.

Taulukko 4. Poliisin tietoon tulleet lasten seksuaaliset hyväksikäytöt (RL 20:6–7) ja niiden määrien muutos prosenttiyksikköinä Tilastokeskuksen lukujen perusteella s. 37.

Taulukko 5. Lapseen kohdistuneen pahoinpitelyepäilyn johdosta saapuneet virka-apupyynnöt s. 73.

Taulukko 6. Lapseen kohdistuneen seksuaalisen hyväksikäyttöepäilyn johdosta saapuneet virka-apupyynnöt s. 74.

Taulukko 7. Tutkimusten keston keskiarvo (vko) s. 76.

Taulukko 8. Tutkimusten keston keskiarvo (vko) erityisesti lapsen seksuaalisen hyväksikäyttöepäilyn tutkimuksissa s. 77.

Taulukko 9. Tutkimusten keston keskiarvo (vko) erityisesti lapsen pahoinpitelyepäilyn tutkimuksissa s. 77.

Taulukko 10. Tutkimusjaksolle ohjautuneiden lasten iät (v.) s.78.

Lähteet

Kirjallisuus:

Aarnio, Aulis: Laintulkinnan teoria. Juva 1989.

Alvesalo, Anne & Ervasti, Kaijus: Oikeus yhteiskunnassa - näkökulmia oikeussosiologiaan. Helsinki 2006.

Burrell, Riitta: Lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten selvittämisen rahoitus. Lakimies 1/2010 s. 61-74.

Ellonen, Noora & Kääriäinen, Juha: Alle kouluikäisiin lapsiin kohdistuvan väkivallan tutkiminen itseilmoitusmenetelmällä – pilottitutkimus. Yhteiskuntapolitiikka 75:3. 2010.

Ellonen, Noora; Kääriäinen, Juha; Salmi, Venla & Sariola, Heikki: Lasten ja nuorten väkivaltakokemukset. Tutkimus peruskoulun 6. ja 9. luokan oppilaiden kokemasta väkivallasta. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 71/2008. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tiedonantoja 87.

Ervasti, Kaijus: Empiirinen oikeustutkimus. Teoksessa Lindfors (toim.) Empiirinen tutkimus oikeustieteessä, s. 9-16. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 64. Helsinki 2004.

Hallberg, Pekka: Perusoikeusjärjestelmä. Teoksessa Hallberg, Pekka; Karapuu, Heikki; Ojanen, Tuomas; Scheinin Martin; Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka (toim.): Perusoikeudet. Oikeuden perusteokset. Helsinki 2011. S. 29-59.

Helminen, Klaus; Lehtola, Kari & Virolainen, Pertti: Esitutkinta ja pakkokeinot. Helsinki 2005.

Hinkkanen, Ville: Lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö. Tutkimus rangaistuskäytännöstä ja seksuaalirikosten uusimisesta. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 92. 2009.

Hirsjärvi, Sirkka; Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula: Tutki ja kirjoita. Hämeenlinna 2009.

Hirvelä, Päivi: Rikosprosessi lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa. Vantaa 2006.

Hirvelä, Päivi: Lapsi rikosprosessissa. Erityisesti inestien todistamisen ongelmat. Porvoo 1997.

Humppi, Sanna-Mari & Ellonen, Noora: Lapsiin kohdistuva väkivalta ja hyväksikäyttö. Tapausten tunnistaminen, rikosprosessi ja viranomaisyhteistyö. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 40/2010.

Humppi, Sanna-Mari: Poliisin tietoon tullut lapsiin ja nuoriin kohdistuva väkivalta. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 75/2008.

Husa, Jaakko: Julkisoikeudellinen tutkimus. Acta Universitatis Lapponensis N:o 4. Jyväskylä 1995.

Kainulainen, Heini; Honkatukia, Päivi & Niemi, Hannu: Seksuaalirikokset. Teoksessa Rikollisuustilanne 2010. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 258, s. 97–115. Helsinki 2011.

Korkman, Julia; Laajasalo, Taina; Finnilä, Katarina; Oksanen, Merja & Aronen, Eeva: Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittäminen. Suomen Lääkärilehti 20/2012, s. 1581-1587.

Korkman, Julia: Lasten haastatteleminen epäiltäessä seksuaalista hyväksikäyttöä. Teoksessa Lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö ja uudet viestintäteknologia, s. 102–105. Pelastakaa lapset ry:n julkaisusarja n:o 8. 2007.

Korkman, Julia: How (not) to interview children: interview with young children in sexual abuse investigations in Finland. Turku 2006.

Kultalahti, Jukka: Empiirinen metodi oikeudellisen tulkinnan apuvälineenä. Teoksessa Keinänen-Kilpeläinen-Väätänen (toim.): Empiirisen oikeustutkimuksen kokemukset, haasteet ja tulevaisuus, s.15–43. Itä-Suomen yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja 26. Joensuu 2010.

Laitinen, Ahti: Katsaus empiirisen oikeustutkimuksen kehitykseen oikeussosiologian ja kriminologian näkökulmasta. Teoksessa Keinänen-Kilpeläinen-Väätänen (toim.): Empiirisen oikeustutkimuksen kokemukset, haasteet ja tulevaisuus, s.1-13. Itä-Suomen yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja 26. Joensuu 2010.

Laitinen, Ahti: Oikeussosiologian perusteet. Turku 2002.

Lappi-Seppälä, Tapio & Niemi, Hannu: Seksuaalirikokset. Teoksessa Rikollisuustilanne 2011. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 262, s. 97-116. Helsinki 2012.

Lehti, Martti; Sirén, Reino; Aaltonen, Mikko & Kivivuori, Janne: Pahoinpitely- ja ryöstörikokset. Teoksessa Rikollisuustilanne 2010. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 258, s. 53–95. Helsinki 2011.

Mahkonen, Sami: Lastensuojelu ja laki. Helsinki 2010.

Niemi, Hannu: Lapsiin ja varhaisnuoriin kohdistuvat seksuaalirikokset. Teoksessa: Rikollisuustilanne 2010. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 258, s. 107-112. Helsinki 2011.

Nieminen, Liisa: Lasten perus- ja ihmisoikeussuojan ajankohtaisia ongelmia. Lakimies 4/2004, s.591-621.

Ojanen, Tuomas: Perusoikeudet ja ihmisoikeudet Suomessa. Helsinki 2003.

Pellonpää, Matti: Euroopan ihmisoikeussopimus. Helsinki 2005.

Saraviita, Ilkka: Suomalainen perusoikeusjärjestelmä. Helsinki 2005.

Sinko, Päivi: Laki ja lastensuojelu. Juridisoituvat käytännöt sosiaalityön arjessa ja asiantuntijuuden määrittelyssä. Helsinki 2004.

Taskinen, Sirpa (toim.): Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittäminen. Asiantuntijaryhmän suositukset sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle. Stakes oppaita 55. 2003.

Tolvanen, Matti: Empiirisen tutkimuksen hyödyntäminen rikoslainkäytössä. Teoksessa Keinänen-Kilpeläinen-Väätänen (toim.): Empiirisen oikeustutkimuksen kokemukset, haasteet ja tulevaisuus, s.83-95. Itä-Suomen yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja 26. Joensuu 2010.

Viljanen, Veli-Pekka: Perusoikeuksien rajoittaminen. Teoksessa Hallberg, Pekka; Karapuu, Heikki; Ojanen, Tuomas; Scheinin, Martin; Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka (toim.): Perusoikeudet. Oikeuden perusteokset. Helsinki 2011. s. 139–170.

Viljanen, Veli-Pekka: Perusoikeuksien merkitys lainsäädäntötyössä. Teoksessa Hallberg, Pekka; Karapuu, Heikki; Ojanen, Tuomas; Scheinin, Martin; Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka (toim.): Perusoikeudet. Oikeuden perusteokset. Helsinki 2011. s. 833–849.

Muut lähteet:

Child victims in the Union - Rights and Empowerment CURE. A report of the CURE project 2009-2010.

Etelä-Suomen aluehallintoviraston ja Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin kuntayhtymän välinen sopimus lapseen kohdistuvien seksuaalirikosten selvittämistä koskevien palvelujen järjestämisestä alkaen vuodesta 2012 toistaiseksi. Sopimus PK9A ESAVI/5611/05.07.05./2011.

Komiteanmietintö 1992:3. Perusoikeuskomitean mietintö. Helsinki 1992.

Lapsen kohtaaminen poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa. Sisäasiainministeriön määräyskokoelma 2006. Nro SM/2006/02026/Ri-2. 20.6.2006.

Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyn tutkiminen. Päivitetty käypä hoito – suositus. Julkaistu ensimmäisen kerran Aikakauskirja Duodecimissa, Duodecim 2001; 117(2): 224-234. 1 päivitys 3.10.2006 s.1-11.

Lasten seksuaalisen hyväksikäytön selvittäminen. Työryhmän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:30.

Lapsen oikeuksien komitea. Päätelmät: Suomi. CRC/FIN/CO/4*. Päivitetty versio 7.9.2011.
http://www.unicef.fi/files/unicef/pdf/LOS_Komitean_Paatelmat_2011.pdf

Poliisihallitus: Lapsen kohtaaminen poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa. Nro 2020/2011/610. 8.6.2011.

Terveysten ja hyvinvoinnin laitos: Lastenasiantalo-hanke. Strateginen projektisuunnitelma. 2011.

WHO: World report on violence and health. World Health Organization. Geneva 2002.

1 Johdanto

1.1 Tutkimusaihe

1.1.1 Tutkimusaiheen yhteiskunnallinen tausta

Tämän tutkielman tarkoituksena on lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä annetun lain 1009/2008 (jatkossa järjestämislaki) tarkastelu ja arviointi lasten yhdenvertaisuuden näkökulmasta suhteessa muiden lapsiin kohdistuvien kaltoinkohtelurikosten esitutkintaan. Järjestämislain vaikutuksia tarkastellaan niin sisällöllisesti kuin alueellisestikin. Järjestämislain 1.1 §:n mukaan laissa säädetään siitä, miten poliisin, syyttäjän tai tuomioistuimen pyynnöstä järjestetään terveydenhuollossa tehtävä tutkimus epäillyn lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämiseksi ja haitan arvioimiseksi. Virka-avun perusteella tehdyt tutkimukset ovat osa poliisin esitutkintaa. Järjestämislain mukaiset tutkimukset käytännössä tarkoittavat lapsen kuulemista ja kuulustelukertomuksen luotettavuuden arviota tehtävään perehtyneen terveydenhuollon työryhmän toimesta.

Järjestämislain säätämisen tarkoituksena oli parantaa lapsen oikeudellista asemaa tutkittavana olevan rikoksen asianomistajana ja kohentaa lapsen kohdistuneen rikoksen esitutkinnan laatua¹. Järjestämislaki on ollut voimassa vuodesta 2009 lähtien ja on tärkeää selvittää, millä tavoin lain soveltaminen ja täytäntöön paneminen on onnistunut sekä minkälaisia yhteiskunnallisia vaikutuksia sillä on ollut lasten oikeuksien ja heidän yhdenvertaisen kohtelunsa näkökulmasta. Järjestämislain vaikutuksia ei ole aikaisemmin selvitetty.

Järjestämislain vaikutusten alueellinen tarkastelu on tarpeen, koska lasten tasa-arvoinen pääsy palveluihin ja palveluiden laatu asuinkunnasta riippumatta ovat olleet YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen täytäntöönpanoa valvovan komitean huolenaiheena vuodesta 1996 alkaen kaikissa päätelmissä, jotka komitea on antanut saatuaan määräaikaishuolokirjeet Suomelta. Komitea on kehottanut Suomea kiinnittämään huomiota kuntien taloudellisesta tilasta johtuvan eriarvoisuuden kasvuun lastensuojelu- ja perhepalveluiden saatavuudessa ja laadussa. Puutteet lapsen edun periaatteen soveltamisessa ovat puolestaan tulleet esille vuosien 2000 ja 2005 päätelmissä. Komitea on nostanut esille myös lapsiin kohdistuvan väkivallan ja seksuaalisen hyväksikäytön yhtenä suurimmista esteistä lapsen oikeuksien täysimääräiselle toteutumiselle.²

¹ Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämisen järjestämisestä HE 126/2008 vp s. 8.

² Lapsen oikeuksien komitea CRC/FIN/CO/4*.

Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyn selvittämiseen liittyvistä terveydenhuollossa tehtävistä tutkimuksista käytetään usein ilmaisua oikeuspsykiatriset tutkimukset tai lapsen oikeuspsykologinen haastattelu. Tutkimuksia tekeviä terveydenhuollon yksiköitä kutsutaan oikeuspsykiatrisiksi yksiköiksi. Suomessa on kuusi tällaista oikeuspsykiatrista yksikköä, jotka sijaitsevat yliopistollisen sairaalan yhteydessä Oulussa, Kuopiossa, Turussa, Helsingissä, Tampereella ja Vaasassa. Vaasan yksikkö on poikkeuksellisesti hallinnollisesti osa Tampereen yliopistollista sairaalaa ja se on perustettu alueen ruotsinkielisyyden vuoksi.

Järjestämislain myötä terveydenhuollossa tehtävät lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyn selvittämiseen liittyvät tutkimukset siirtyivät kokonaan valtion korvattaviksi. Ennen järjestämislakia vuosittaisen projekti- tai muun rahoituksen epävarmuudesta johtuen niin henkilöstön saaminen kuin toiminnan kehittäminenkin oli hankalaa oikeuspsykiatrisia tutkimuksia tekevissä terveydenhuollon yksiköissä. Tilanteesta johtuen poliisi ei aina saanut tarvitsemaansa asiantuntija-apua, vaikka terveydenhuollon yhteyteen perustettujen yksiköiden ja poliisin välinen yhteistyö paransikin lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyyn liittyvien tutkimusten laatua ja nopeutti niiden tekemistä jo ennen järjestämislakia.³ Hirvelä on tuonut esiin, että terveydenhuollon yhteistyötahot joutuivat sekä kustannusvastuun että resurssipulan takia jopa kieltäytymään virka-avun antamisesta lapsen oikeuspsykologiseen haastatteluun. Tilanne oli hankala, koska tutkimuksista aiheutuneet kustannukset olivat rikoksen selvittämisen aiheuttamia ja olisivat kuuluneet siten esitutkinnan vastattaviksi.⁴

Viimeisen 15 vuoden aikana lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä tuomittujen rangaistusten määrä on viisinkertaistunut ja myös poliisin tietoon tulleiden rikosten määrä on kasvanut. Lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset eivät kuitenkaan ole ainoa lapsiin kohdistuvien rikosten muoto, joka on määrällisesti lisääntynyt, vaan vastaavaa kasvua on myös esimerkiksi pahoinpitelyrikoksissa, jotka ovat yleisempiä lapsiin kohdistuneita rikoksia. Lapsiin kohdistuvien (seksuaali)rikosten määrä ei ole välttämättä kuitenkaan absoluuttisesti kasvanut, vaan tapausmäärien kasvun taustalla on myös rikosten kokonaiskontrollin ankaroituminen, viranomaiskontrollin tehostuminen ja kiinnijäämisriskin kasvu.⁵

³ HE 126/2008 vp s. 4-5.

⁴ Hirvelä 2006 s. 361.

⁵ Hinkkanen 2009 s.87.

1.1.2 Tutkimusaiheen oikeudellinen tausta

Säädösperusta lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tutkimiselle terveydenhuollossa on ennen järjestämislakia ollut heikko eikä ole ollut yhdenmukaista käytäntöä sille, millaisissa tapauksissa lapsen kuuleminen terveydenhuollon toimintayksikössä toteutetaan. Järjestämislain tavoitteena oli parantaa lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämiseen liittyvien asiantuntijapalveluiden saantia ja laatua sekä tehostaa alueellista koordinaatiota siten, että lapsen oikeudet ja asema vahvistuisivat esitutkinnaissa.⁶

Järjestämislakia soveltavat terveydenhuollossa järjestettäviä oikeuspsykiatrisia tutkimuksia pyytävät tahot (poliisi, tuomioistuimet ja syyttäjä) sekä oikeuspsykiatriset yksiköt. Poliisin oikeus virka-apun pyytämiseen perustuu esitutkintalain 39 a §:ään, jonka mukaan poliisin tutkinnanjohtaja voi päättää, että muukin kuin esitutkintaviranomainen voi kuulustelijan valvonnassa esittää kysymykset alaikäiselle kuulusteltavalle. Asianomistajan nuoren iän vuoksi kuulustelussa on otettava huomioon kuulusteltavan kehitystason asettamat erityisvaatimukset kuulustelumenetelmille, kuulusteluun osallistuvien henkilöiden määrälle ja muille kuulusteluolosuhteille. Poliisi siis pyytää tarpeen mukaan järjestämislain mukaista virka-apua lapsen kuulemiseksi oikeuspsykiatrisilta yksiköiltä.

Järjestämislaki liittyy lakiin kunta- ja palvelurakenneuudistuksesta (169/2007), joka tuli voimaan 23.2.2007. Tämän ns. puitelain tarkoituksena on sen 1 §:n mukaisesti luoda edellytykset kunta- ja palvelurakenneuudistukselle ja järjestämislain näkökulmasta kyseisen lain keskeisin tavoite on varmistaa koko maassa laadukkaat ja asukkaiden saatavilla olevat palvelut, joihin liittyen on otettava huomioon palvelujen saatavuus, laatu ja rahoitus maan kaikissa osissa sekä perusoikeudet ja yhdenvertaisuus palvelujen saamisessa.

Mainitun lain 8 §:ssä on luettelo valtion rahoitettavaksi siirrettävistä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluista ja sen mukaan ne kustannukset, jotka aiheutuvat lasten seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittyvistä selvityksistä ja oikeuspsykiatrisista selvityksistä, tulee siirtää valtiolle viimeistään 1.1.2009. Käytännössä hallintovaliokunnan mietinnön mukaan puitelain hyväksyminen merkitsi toimeksiantoa hallitukselle ryhtyä valmistelemaan rahoitusvastuun siirtoa eli järjestämislakia⁷.

Kunta- ja palvelurakenneuudistuksesta annetun lain säätämiseen johtaneessa hallituksen esityksessä mainittiin seksuaalisen hyväksikäytön tutkimusten lisäksi myös lasten pahoinpitelyn ja muun kal-

⁶ HE 126/2008 vp s. 5-6.

⁷ Ks. HaVM 31/2006 vp.

toinkohtelun selvittäminen.⁸ Siitä huolimatta mainittujen tehtävien rahoitusvastuun siirtoa kunnilta valtiolle ei ehdotettu. Myös järjestämislain hallituksen esitykseen liittyneessä sosiaali- ja terveysvaliokunnan mietinnössä ja esityksen asiantuntijakuulemisissa kiinnitettiin huomiota pahoinpitelyepäilyjen jäämiseen valtion rahoituksen ulkopuolelle⁹. On esitetty, että puitelain myötä valmistellulla järjestämislailla ei voitu säätää pahoinpitelyepäilyihin liittyvien selvitysten kustannusten siirrosta valtiolle, koska ratkaisu perustui puitelakiin, joka keskittyi ainoastaan lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyihin. Puitelain ja sitä myöten järjestämislain eduskuntakäsittelyssä ilmenevä poliittinen tahto suuntautui erityisesti seksuaalirikosten selvittämisestä aiheutuvien kustannusten korvaamiseen valtion varoista.¹⁰

Järjestämislain säätämisen keskeinen vaikutus nimenomaan oli kustannusten siirtäminen terveydenhuollossa tehtävän lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyn selvittämiseen liittyvistä tutkimuksista kokonaan valtiolle. Ennen järjestämislakia terveydenhuollossa tehtävien tutkimusten rahoitus oli vuodesta 2006 Valtioneuvoston asetuksilla (90/2006, 205/2007) osoitettujen määrärahojen varassa. Vuosina 2006 ja 2007 valtio korvasi sairaanhoitopiireille 80 prosenttia niistä kustannuksista, jotka aiheutuivat alle 16-vuotiaiden lasten seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn epäilyjen selvittämisistä.¹¹

Valtio, käytännössä aluehallintovirastot, valvoo oikeuspsykiatristen yksiköiden toimintaa. Korjausliike hajautetusta ja hajanaisesta kuntavastuun järjestelmästä valtionohjaukseen on lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten selvittämisen yhteydessä Burrellin mukaan perusteltua. Ensinnäkin on ymmärrettävää, että valtio toiminnan rahoittajana valvoo ja ohjaa rahojen käyttöä. Toiseksi lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten selvittämiseen liittyvät oikeusturvanäkökohdat ovat niin painavia, että tutkimusmenetelmillä pitää olla hyvä ja yhtenäinen perustaso koko maassa. Käytäntöjen yhdenmukaisuuden seurannalla on tavoitteena ensisijaisesti varmistaa, että rikosten esitutkintaan liittyvät terveydenhuollon palvelut olisivat rikoksen uhriksi joutuneiden lasten kannalta mahdollisimman hyvät riippumatta siitä, missä osassa maata palvelut järjestetään.¹²

Oikeudellisesti järjestämislain laaja-alainen tarkastelu on ajankohtaista, koska käynnissä on sosiaali- ja terveysministeriön, sisäministeriön ja oikeusministeriön poikkihallinnollinen hanke, jonka tarkoituksena on käynnistää Suomessa ns. lastenasiantalotoiminta. Lastenasiantalolla tarkoitetaan

⁸ Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi kunta- ja palvelurakennemuutuksesta sekä laeiksi kuntajakolain muuttamisesta ja varainsiirtoverolain muuttamisesta HE 155/2006 vp s.107.

⁹ StVM 29/2008 vp ; HE 126/2008 vp s. 9.

¹⁰ Burrell 2010 s. 71-72.

¹¹ HE 126/2008 vp. s. 4.

¹² Burrell 2010 s. 73-74.

moniammatillista erityispalvelua alle 18-vuotiaille lapsille ja nuorille, joiden epäillään olleen seksuaalisen tai fyysisen väkivallan uhreina. Hankkeeseen liittyy myös järjestämislain muutostarve etenkin jos lastenasiointalotoiminnan on tarkoitus kattaa myös fyysisen väkivallan kohteeksi joutuneet lapset. Lastenasiointaloa sivuttiin jo järjestämislakia valmisteltaessa¹³ ja nyt lastenasiointalon toimintaa olisi syytä valmistella järjestämislain soveltamisesta saatujen kokemusten perusteella.

1.2 Käsitteiden määrittely

1.2.1 Lapsen lainsäädännöllinen määritelmä

YK:n lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen (SopS 60/1991) 1 artiklassa lapsella tarkoitetaan jokaista alle 18-vuotiasta henkilöä, ellei lapseen soveltuvien lakien mukaan täysi-ikäisyyttä saavuteta aikaisemmin. Kansallisella tasolla keskeinen lapsen määritelmä löytyy lastensuojelulain (417/2007) 7 §:stä, jossa todetaan, että lapsena pidetään alle 18-vuotiasta henkilöä ja nuorena 18–20-vuotiaita. Myös laissa holhoustoimesta (442/1999) vajaavaltaisella tarkoitetaan alle 18-vuotiasta henkilöä. Ennen täysi-ikäisyyttään lapsi on sidottu huoltajiinsa. Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) annetun lain 3 §:ssä määritellään lapsen huoltajiksi hänen vanhempansa tai ne henkilöt, joille lapsen huolto on uskottu. Tutkielmassa pitäydytään lapsen oikeuksien sopimuksen ja lastensuojelulain määritelmässä ja lapsella tarkoitetaan siten alle 18-vuotiasta henkilöä.

Lapsuuteen sinänsä liittyy lainsäädännössä useita ikärajoja ja yhtenä esimerkkinä voidaan mainita lapsen asema rikosoikeudessa ja esitutkinnassa. Rikosoikeudellinen vastuu alkaa 15 vuoden iässä vaikka esitutkinnasta ja pakkokeinoista annetun asetuksen (575/1988) 10 §:ssä todetaan, että lapsena pidetään alle 18-vuotiasta henkilöä. Rikosoikeudellisen vastuun alkamisen jo 15 vuoden ikäisenä voidaan katsoa perustuvan siihen, että 15-vuotiaan ajatellaan olevan henkisesti niin kypsä, että hän osaa ajatella tekojensa seurauksia. Esitutkintalain (449/1987) 33 §:n mukaan kuitenkin jo alle 15-vuotiasta voidaan kuulustella ja silloin hänen huoltajalleen on varattava tilaisuus olla kuulustelussa läsnä. Esitutkinnasta ja pakkokeinoista annetun asetuksen 11 §:n mukaan lasta on kohdeltava esitutkinnassa hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Vaikka lapseen siis voidaan kohdistaa esitutkintatoimenpiteitä, niin häntä ei kuitenkaan saa kohdella samalla tavoin kuin aikuista.

¹³ kts. HE 126/2008 vp s. 6, 8.

1.2.2 Lapsen kaltoinkohtelu

Lapsiin kohdistuvaa väkivaltaa on kirjallisuudessa yhä useammin alettu käsitellä nimikkeellä kaltoinkohtelu, joka pitää sisällään kaikki lapsiin kohdistuvat väkivallan muodot. Kaltoinkohtelu voi ilmetä myös lapsen hoidon laiminlyömisinä. Lainsäädännön tasolla käsitettä ei kuitenkaan käytetä eikä sitä ole siis lain tasolla määritelty. Maailman terveysjärjestön (WHO) mukaan lapsen kaltoinkohtelu (child abuse or maltreatment) käsittää kaikki sellaiset fyysisen ja psyykkisen pahoinpitelyn muodot, seksuaalisen hyväksikäytön, laiminlyönnin tai kaupallisen taikka muun riiston, joista seuraa todellista ja mahdollista vaaraa lapsen terveydelle, elämälle, kehitykselle tai ihmisarvolle suhteessa, jossa on kyse vastuusta, luottamuksesta tai vallasta.¹⁴

YK:n lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen (SopS 60/1991) 19 artiklassa vastaavanlainen lapsen kaltoinkohtelu määritellään samankaltaisin sanamuodoin ja määritelmässä voidaan katsoa olevan kyse kattotermistä, joka pitää sisällään kaiken lasten lähisuhteissaan kohdistuvan väkivallan: ”Sopimusvaltiot ryhtyvät kaikkiin asianmukaisiin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin, sosiaalisiin ja koulutuksellisiin toimiin suojellakseen lasta kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, vahingoittamiselta ja pahoinpitelyltä, laiminlyönniltä tai välinpitämättömältä tai huonolta kohtelulta tai hyväksikäytöltä, mukaan lukien seksuaalinen hyväksikäyttö, silloin kun hän on vanhempansa, muun laillisen huoltajansa tai kenen tahansa muun hoidossa”.

Tässä tutkielmassa lapsen kaltoinkohtelua käytetään kattotermiinä lapsiin kohdistuvissa rikoksissa, joista pääasiallisena tarkastelun kohteena ovat lapsen perusmuotoinen ja törkeä seksuaalinen hyväksikäyttö sekä lapsen perusmuotoinen ja törkeä pahoinpitely. Lapsiin kohdistuvista hyväksikäytöistä puhutaan tässä tutkielmassa myös seksuaalirikoksina tekemättä niiden välille eroa. Vaihtoehtoisena käsitteenä lapsen kaltoinkohtelulle on lapsiin kohdistuva väkivaltarikos, joka myös laaja-alaisesti kattaa lapsiin kohdistuvat rikokset.

1.2.3 Lapsen etu

Lapsen etu on lapsiin kohdistuvan viranomaistoiminnan ja päätöksenteon ensisijainen tavoite. Tämä on kiteytetty YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 3 artiklassa, jossa todetaan, että kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelinten toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti huomioitava lapsen etu. Sopimuksessa ei ole eritel-

¹⁴ WHO 2002 s. 59.

ty sitä, millaisesta sisällöllisestä tai muodollisesta asiasta on kysymys, vaan vaatimus kattaa kaiken lasta koskevan päätöksenteon ja häneen kohdistuvan viranomaistoiminnan. Lapsen etu on Hirvelän mukaan *prima facie* -lähtökohtana sekä ratkaisutoiminnan sisällössä että menettelytavoissa.¹⁵ Mahkonen mukaan yleisesti ottaen voidaan sanoa, että lapsen etu on sitä, että hänellä on samanaikaisesti oikeus suojeluun, hoivaan ja oikeuteen tulla kuulluksi omassa asiassaan. Nämä lapsen oikeudet on mainittu myös lapsen oikeuksien yleissopimuksessa.¹⁶

Kansallisessa lainsäädännössä ei ole määritelty lapsen etua, vaikka se tulee ottaa huomioon kaikessa viranomaistoiminnassa. Lastensuojelulain (417/2007) 4 §:ssä on esitetty tekijöitä, joihin sosiaaliviranomaisten tulee kiinnittää huomiota arvioidessaan lapsen etua. Näitä tekijöitä ovat mm. lapsen hyvinvointi ja huolenpito, mahdollisuus osallistumiseen ja vaikuttamiseen omassa asiassaan sekä turvallinen kasvuympäristö. Lastensuojelulaissa oleva lapsen edun määrittely ei kuitenkaan ole kattava eikä ole suoraan sovellettavissa muussa viranomaistoiminnassa kuten esimerkiksi lapsiin kohdistuvien rikosasioiden esitutkinnassa.

Vaikka lapsen edun merkitys on huomattava, se ei kuitenkaan ole mikään ”superihmisoikeus”, kuten Nieminen muistuttaa. Koska lapsen edulle ei ole tyhjentävää ja muuttumatonta sisältöä, niin se on aina yksittäistapauksessa sovittava yhteen lapsen muiden perus- ja ihmisoikeuksien kanssa eikä lapsen etuun vetoaminen itsestään selvästi esimerkiksi oikeuta syrjimään muita ihmisiä. Niemisen mukaan lapsen edun ratkaisemisessa keskeisessä asemassa on lapsen oma mielipide.¹⁷

Lapsia koskevissa esitutkintasäännöksissä ei erityisesti mainita lapsen etua toimintaa säätelevänä periaatteena, mutta sen huomioon ottaminen lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisesti on lain hengen mukaista. Tässä tutkielmassa viranomaistoimintaa tarkastellaan lapsen edun näkökulmasta.

1.3 Tutkimustehtävä

1.3.1 Tutkimusongelman asettaminen

Tutkielman tavoitteena on lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämistä annetun lain (1009/2008) eli ns. järjestämislain tarkastelu ja arviointi lasten yhdenvertaisuuden näkökulmasta suhteessa muiden lapsiin kohdistuneiden kaltoinkohtelurikosten esitutkintaan. Tutkimuksen tavoite voidaan jakaa seuraaviin alakysymyksiin:

¹⁵ Hirvelä 2006 s. 228.

¹⁶ Mahkonen 2010 s. 97.

¹⁷ Nieminen 2004 s. 619–620.

Täyttääkö järjestämislaki perustuslain ja kansainvälisten sopimusten vaatimukset lasten yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta?

Mitä lasten yhdenvertainen kohtelu esitutkinnassa järjestämislain viitekehyksessä merkitsee?

Minkälaisia vaikutuksia järjestämislailla on ollut esitutkintaan lasten oikeuksien näkökulmasta?

Toteutuuko lasten yhdenvertaisuus alueellisesti erilaisten lapsiin kohdistuneiden rikosepäilyjen esitutkinnassa?

Onko lapsiin kohdistuneiden rikosepäilyjen esitutkinnassa eroja kun on kyse pahoinpitelyepäilystä tai seksuaalirikosepäilystä?

Onko järjestämislaki vaikuttanut poliisin ja oikeuspsykiatristen yksiköiden toimintaan ja heidän yhteistyöhönsä?

Lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset ovat yksi lasten kaltoinkohtelun muoto ja herääkin kysymys, onko muunlaisten kaltoinkohtelurikosten uhriksi joutuneiden lasten asema yhtä hyvin turvattu. Lain tasolla tehdyn jaottelun vaarana on se, että erilaisten kaltoinkohtelurikosten uhreiksi joutuneiden lasten kohtelu esitutkinnassa riippuu siitä, mikä epäilty rikosnimike on. Poliisi voi käytännössä kokea tarvitsevansa virka-apua yhtä lailla pahoinpitely- kuin hyväksikäyttöepäilyn selvittämiseksi kun kyseessä on esimerkiksi alle kouluikäinen lapsi. Huomionarvoista on lisäksi se, että ennen järjestämislakia Valtioneuvoston asetuksilla korvattiin sairaanhoitopiireille sekä seksuaalisen hyväksikäytön epäilyistä että pahoinpitelyepäilyistä aiheutuneita kustannuksia¹⁸.

Lain tasolla tehdyn jaottelun lapseen kohdistuneet seksuaalirikokset – muut kaltoinkohtelurikokset takia tätä tutkielmaa ei voi rajata koskemaan ainoastaan järjestämislakia ja se soveltamista, vaan on tarkasteltava tarpeellisin osin myös lapsiin kohdistuvien rikosepäilyjen esitutkintaa laajemmin lähinnä pahoinpitelyepäilyjen osalta, koska seksuaalirikoksia ei voi erottaa muista lasten kaltoinkohtelun muodoista eikä erilaisten rikosten uhreiksi joutuneiden lasten pitäisi joutua eriarvoiseen asemaan esitutkinnassa.

Lasten yhdenvertaisuus nousee keskeiseksi teemaksi myös arvioitaessa järjestämislain soveltamiseen liittyviä alueellisia työkäytäntöjä, resursseja ja väestöpohjia. Eri puolilla Suomea järjestämislain mukaiset sairaanhoitopiirien lasten oikeuspsykiatriset yksiköt on organisoitu eri tavoin vaikka ne kaikki toimivat osana yliopistollista sairaalaa ylläpitäviä sairaanhoitopiirejä. On kiinnostavaa tarkastella sitä, miten ja millä perustein epäillyt seksuaalirikosten uhreiksi joutuneet lapset pääsevät oman alueensa oikeuspsykiatrisen yksikön tutkimuksiin ja onko toimintatavoissa ja tutkimusajoissa

¹⁸ HE 126/2008 vp s. 4.

alueellisia eroja. Toisaalta poliisi tarvitsee virka-apua myös muiden kuin seksuaalirikosten selvittämiseksi kun kyseessä on lapsen kohdistunut rikosepäily, joten on tarpeen selvittää, missä määrin esimerkiksi pahoinpitelyt työllistävät oikeuspsykiatrisia yksiköitä. Nämä kaikki osatekijät vaikuttavat lasten alueellisen yhdenvertaisuuden toteutumiseen.

Lasten yhdenvertaisuutta esitutkinnassa tullaan siis tarkastelemaan eri lähtökohdista ja eri tasoilta käsin. Ensinnäkin tarkastellaan erilaisia lapsiin kohdistuvia rikoksia, jolloin vertailua tehdään lähinnä seksuaalisen hyväksikäytön ja muiden kaltoinkohtelurikosten esitutinnan välillä. Toiseksi arvioidaan lasten alueellista yhdenvertaisuutta toimintamallien ja palveluiden saatavuuden näkökulmasta. Nämä tarkastelut keskittyvät lainsoveltajan, eli tässä tapauksessa poliisin ja terveydenhuollon asiantuntijoiden, toimintaan. Kolmanneksi tarkastellaan lainsäätäjän toimintaa siltä osin, kun pohditaan järjestämislain suhdetta perustuslain 6 §:ään, eli arvioidaan järjestämislain perustuslainmukaisuutta.

1.3.2 Tutkielman rajaus

Tutkielman painopiste tulee olemaan järjestämislain tulkinnassa ja siinä, kuinka se vaikuttaa käytännön toimintatapoihin esitutkintaprosessissa. Tutkielmassa käydään läpi esitutinnan vaiheita lapsiin kohdistuvien rikosepäilyjen selvittämisessä, jotta on mahdollista arvioida järjestämislain vaikutuksia ja lasten kohtelua esitutkinnassa. Vaikka tarkastelussa oleva laki liittyy kiinteästi rikosepäilyjen esitutkintaan ja sitä kautta rikosoikeuteen, kyseessä ei kuitenkaan ole rikosoikeudellinen tutkielma. Tästä huolimatta on liikuttava julkisoikeuden ja rikosoikeuden rajapinnoilla, jotta pystytään huomioimaan kaikki relevantit elementit käsiteltävänä olevan aiheen näkökulmasta.

Järjestämislain 1 §:n mukaan myös syyttäjä ja tuomioistuin voivat pyytää virka-apuna lapsen terveydenhuollossa tehtävää tutkimusta epäillyn seksuaalirikoksen selvittämiseksi. Tällöin on kyse lähinnä lisäselvityksistä esitutinnan päätyttyä, joten tällaisia tapauksia ei käsitellä tässä tutkielmassa. Tutkielmassa ei myöskään erikseen käsitellä järjestämislain 1 §:ssä mainittuja haitan arvioita, vaan keskitytään rikoksen selvittämiseen liittyviin tutkimuksiin. Järjestämislakia olisi mahdollista tarkastella lasten oikeuksien ja heidän yhdenvertaisen kohtelun lisäksi myös muista näkökulmista käsin. Mahdollisia mielenkiintoisia julkisoikeudellisia näkökulmia olisivat esimerkiksi tutkimusyksikön oikeus saada ja antaa tietoa (4 §) ja yksikön oikeus tutkimuksen keskeyttämiseen (3 §). Nämä näkökulmat jäävät kuitenkin tässä tutkielmassa käsittelemättä.

Tutkielman punainen lanka on lasten yhdenvertainen kohtelu, jota järjestämislain kautta pyritään konkretisoimaan ja tuomaan esille mahdolliset järjestämislain ei-toivotut yhdenvertaisuuden vaarantavat toimintatavat. Lasten yhdenvertainen kohtelu esitutkinnassa on paljon muutakin kuin järjestämislain soveltamista, mutta tutkielman tarkoituksena on tuoda esiin yksi osa lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnasta, jossa myös viranomaisten välisellä yhteistyöllä on suuri merkitys.

1.4 Tutkielman metodit ja teoreettinen viitekehys

1.4.1 Tutkielman teoreettinen viitekehys

Tämän tutkielman lähtökohtana on lasten oikeudet ja erityisesti heidän oikeutensa yhdenvertaiseen kohteluun. Lapsen oikeudet määrittävät perustavanlaatuisella tasolla lasten erityisoikeuksia ja velvoittavat viranomaisia toimimaan sillä tavoin, että lapsen haavoittuvainen asema aikuisiin verrattuna tulee huomioiduksi. Yhtä lailla lapsia tulee kohdella keskenään yhdenvertaisesti. Tarkastelussa olevan järjestämislain tavoitteena on ollut, että lakimuutos parantaa lapsen oikeudellista asemaa tutkittavana olevan teon asianomistajana ja turvaa lapsen oikeuden saada tarvitsemansa hoito ja huolenpito¹⁹. Lapsen eli alle 18-vuotiaan henkilön erityinen kohtelu aikuisiin verrattuna esitutkinnassa ja oikeusprosessissa on pääosin huomioitu lainsäädännön eri tasoilla sekä yleisissä että erityisissä säädöksissä.

Lasten oikeus yhdenvertaiseen kohteluun on erityinen lapsen oikeuksien osa-alue. Se juontaa juurensa perustuslain (731/1999) 6 §:stä, jonka 3. momentissa todetaan, että lapsia on kohdeltava tasarvoisesti yksilöinä ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Saman pykälän 1. momentissa puolestaan todetaan kaikkien ihmisten olevan yhdenvertaisia lain edessä, mikä tarkoittaa sitä, että lapset ovat yhdenvertaisia eivät vain keskenään, vaan myös suhteessa aikuisiin. Tässä tutkielmassa keskitytään lasten keskinäiseen yhdenvertaisuuteen. Perustuslain 6.3 § on tutkielman keskeinen lähtökohta, koska tarkoituksena on arvioida järjestämislakia lasten yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta. On hyvä muistaa, että perustuslain 6 § velvoittaa kaikkia viranomaisia ja perustuslakia alemmantasoisien sääntelyn tulee olla sopusoinnussa perustuslain kanssa²⁰.

Pro gradu-tutkielma on metodiselta perustaltaan kaksijakoinen, koska järjestämislaki on laajuudeltaan suppea eikä sinällään tarjoa riittävästi tarkasteltavaa yhdestä metodisesta näkökulmasta käsin.

¹⁹ HE 126/2008 vp s.8.

²⁰ Ks. PL 106 § ja 107 §.

Tutkimuskysymyksiä tullaan tarkastelemaan sekä oikeussosiologisesta että oikeusdogmaattisesta näkökulmasta.

1.4.2 Oikeussosiologinen tutkimus

Oikeusjärjestyksen kehittämisen näkökulmasta on tarpeen tietää, miten oikeusjärjestys toimii yhteiskunnassa. On esimerkiksi tarkasteltava miten lainsäädäntö toimii todellisuudessa ja millaisia vaikutuksia lainsäädäntöuudistuksilla on. Ervastiin mukaan samassa tutkimuksessa on mahdollista käyttää sekä oikeussosiologista empiiristä lähestymistapaa että lainopin metodeita. Pelkkä oikeustieteen sisäinen näkökulma ei ole riittävä hahmotettaessa oikeuden ja siihen vaikuttavan ympäristön muutosta ja kehityslinjoja. Oikeussosiologinen tutkimus on yksi tapa todentaa ja lähestyä oikeuden dynaamisia elementtejä.²¹

Oikeussosiologiassa kiinnostuksen kohteena ovat kysymykset siitä, miten normia on tulkittu, minkälaisia ratkaisuja on tehty ja minkälaiset tekijät päätöksentekoon ovat vaikuttaneet. Oikeudellisten toimijoiden, kuten poliisin ja sosiaaliviranomaisten, harjoittama lain soveltaminen ja tulkinta kertoo todennäköisesti enemmän oikeudesta ja sen toteutumisesta kuin pelkkä lakitekstin tai tuomioistuinratkaisujen tarkastelu. Tällaista tarkastelua varten empiirinen tutkimus on relevanttia myös lainopilliselle tutkimukselle: vaikka viranomaisten tulkintalinjaukset eivät ole voimassa olevaa oikeutta, ne kertovat mitkä oikeudelliset tulkintaongelmat olisi syytä selvittää lainopillisin menetelmin.²² Empiirinen tutkimus myös antaa myös tietoa siitä, millaiseen käytäntöön lainsäädäntö on johtanut.

Yleensä oikeustieteen teoreettisissa tarkasteluissa on tapana erottaa toisistaan normatiivinen oikeustiede eli lainoppi ei-normatiivisista lähestymistavoista oikeuteen. Lainopin eli oikeusdogmatiikan keskeisiksi tehtäviksi on katsottu oikeussäännösten tulkinta ja systematisointi painottaen oikeuden ”sisäistä” normatiivista näkökulmaa suhteessa muiden tieteenalojen ”ulkoiseen” näkökulmaan.²³ Oikeussosiologia empiirisenä tutkimusotteena lukeutuu ei-normatiivisiin ja oikeuden ”ulkoisiin” lähestymistapoihin, koska se huomioi myös muita kuin oikeuden sisäisiä seikkoja. Oikeussosiologian on katsottu olevan vaativa monitieteinen tutkimusala, joka edellyttää yhtäältä yhteiskuntatieteellisten metodien hallintaa ja toisaalta ymmärrystä oikeudellisesta ajattelusta ainakin sen suhteen, miten oikeuden sisältö määritellään ja päätökset perustellaan²⁴.

²¹ Ervasti 2004 s. 12-15.

²² Alvesalo & Ervasti 2006 s. 49-50.

²³ Ervasti 2004 s.10.

²⁴ Alvesalo & Ervasti 2006 s.13.

Perinteinen jako normatiiviseen ja ei-normatiiviseen oikeustieteeseen kuvaa hyvin eri tutkimusperinteisiin liittyviä perustavanlaatuisia eroja. Oikeustiede on usein ollut sisäänpäin kääntynyttä keskittyen puhtaasti tulkintajuridiikkaan. Empiirisen otteen huomioiva yhteyshakuinen tiedonintressi hyödyntää oikeusdogmaattisten kysymyksenasetteluiden lisäksi esimerkiksi kysymykset sääntelyn vaikutuksista ja toimivuudesta.²⁵ Laitinen toteaa, että perinteinen erottelu normatiiviseen ja ei-normatiiviseen, eli kokemuseräiseen, tieteeseen ei ole enää ajankohtainen, koska oikeudelliseen ajatteluun sisältyy empiirisiä elementtejä samalla kun sosiologisiin teorioihin kuuluu normatiivisia aineksia²⁶. Ne siis väistämättä sekoittuvat keskenään eikä niiden välille ole mahdollista vetää tarkkaa rajaa. Sosiologinen normeja koskeva tutkimus eroaa juridiikasta kuitenkin yleisemmän normeja koskevan käsitteistön perusteella. Perinteisesti juridiikassa tarkastelun kohteena ovat viralliset lain muodossa olevat normit, kun taas oikeussosiologia on kiinnostunut myös epävirallisista normeista, koska yhteiskunnallisten tapahtumaketjujen ennustaminen ei ole mahdollista ottamatta huomioon epävirallisten toimintakäytäntöjen olemassaoloa ja vaikutusta.²⁷ Epävirallisina normeina voidaan mielestäni esimerkiksi pitää viranomaisten antamia toimintaohjeita ja erilaisia yhteiskunnallisia toimintamalleja, jotka säätelevät ihmisten toimintaa.

Jaot oikeuden sisäiseen ja ulkoiseen näkökulmaan ja toisaalta normatiiviseen ja ei-normatiiviseen oikeustieteeseen on syytä tiedostaa, koska edelleen suuressa osassa oikeustieteellistä tutkimusta oikeutta tarkastellaan hyvin pitkälti autonomisena ja jopa suljettuna järjestelmänä, mikä tämän tutkielman viitekehyksessä tuntuu vieraalta. Yhteiskunnan väistämättä vaikuttaessa lakien syntyyn, soveltamiseen ja muuttamiseen, on sen vaikutukset huomioitava myös oikeudellisessa tutkimuksessa.

Oikeussosiologinen tutkimus liikkuu eri ulottuvuuksissa ja eri tasoilla. Yleisyystasoltaan tutkimus voidaan jaotella makrotasoiseen, välitasoiseen ja mikrotasoiseen. Makrotasolla käsitellään lain ja muiden yhteiskunnallisten instituutioiden keskinäisiä yhteyksiä sekä oikeutta yhteiskunnallisena ilmiönä. Välitason tutkimukseen kuuluvat juridisen järjestelmän osainstituutioita, kuten lakien soveltamista ja lakien soveltajia, koskevat tutkimukset. Mikrotasolla puolestaan tarkastellaan sitä, kuinka yksilöt käyttävät oikeuksiaan tai millaisia ihmisten asenteet oikeuden eri alueita kohtaan ovat.²⁸ Tutkielma sijoittuu oikeussosiologisen tutkimuksen välitasolle, koska tarkastelun kohteena ovat järjestämislain soveltajat eli poliisi ja terveydenhuollon yksiköt.

²⁵ Ervasti 2004 s. 11.

²⁶ Laitinen 2002 s. 11.

²⁷ Laitinen 2010 s.7.

²⁸ Laitinen 2002 s. 10.

Tässä tutkielmassa oikeussosiologisesta näkökulmasta tarkastellaan niitä tutkimuskysymyksiä, jotka liittyvät järjestämislain syntyyn ja soveltamiseen arvioitaessa järjestämislain onnistuneisuutta. Nämä teemat tulevat erityisesti esiin empiirisessä aineistossa, joka käsittelee poliisin ja terveydenhuollon yksiköiden toimintaa järjestämislain soveltajina.

1.4.3 Oikeusdogmaattinen tutkimus

Oikeusdogmatiikka eli lainoppi, joka on tämän tutkielman toinen metodinen lähtökohta ja johon oikeussosiologiaa on edellä verrattu, voidaan määritellä oikeuspositivismin tieteenfilosofisen perusjaottelun mukaisesti oikeustieteelliseksi tutkimukseksi, joka tutkii oikeusnormeja eristettyinä, tietyllä alueella ja tietyssä aikana voimassa olevina normeina. Oikeusdogmatiikka on vanhin oikeustieteiden tutkimusala. Se vastaa kysymykseen olemassa olevan oikeuden sisällöstä ja on voimassa olevan oikeusjärjestyksen mukaisten sääntöjen tutkimusta pyrkien auttamaan normien soveltajia ja oikeusjärjestyksen toteuttamista. Sääntöjen sisällön selvittämiseen tähtäävää toimintaa on tavallisesti kutsuttu tulkinnaksi ja jäsentämistä puolestaan systematisoinniksi. Systemaattisuus pitää sisällään sen, että oikeuden tulisi olla sisäisesti rationaalinen, normatiivinen ja looginen kokonaisuus. Lainopin keskeisenä tavoitteena on muodostaa tulkintakannanottoja voimassa olevasta oikeudesta.²⁹

Myös eräät oikeusdogmaattisesti suuntautuneet tutkijat ovat sitä mieltä, että empiirisiä menetelmiä voidaan hyödyntää paitsi oikeussosiologisessa, myös oikeusdogmaattisessa tutkimuksessa. Empiirisen metodin käytölle oikeusdogmaattisessa tutkimuksessa löytyy Kultalahden mukaan kolme keskeistä perustetta, joista ensimmäinen on yhteiskunnallinen perustelu. Oikeus syntyy yhteiskunnallisista tarpeista ja vaikuttaa yhteiskuntaan, mistä syystä ei ole mielekasta jättää yhteiskuntatodellisuutta oikeustutkimuksen ulkopuolelle ja oikeustutkimuksen onkin tunnistettava oikeus sen yhteiskunnallisessa kontekstissa. Sen on tiedostettava ne yhteiskunnalliset ongelmat, joita lainsäätäjä on oikeudellisin keinoin pyrkinyt ratkaisemaan, samoin kun on nähtävä oikeussääntöjen ja niitä koskevien tulkintojen yhteiskunnalliset vaikutukset. Toisena perusteena Kultalahti mainitsee tehokkuuden. Empiirisissä yhteiskuntatieteissä on kehitetty tehokkaita menetelmiä tosiasiatiedon keräämiseen, joita on syytä hyödyntää oikeustutkimuksessa. Yhdistämällä oikeustutkimukselle tyypillisen tekstihermeneutiikan ja empiirisen lähestymistavan on mahdollista saada monipuolisemmin tietoa, jolloin argumentaation vakuuttavuus paranee samoin kuin tulkintakannanoton legitimitetti. Kolmas perustelu empiirisen metodin hyödyntämiselle oikeustutkimuksessa on metodiikan kehittäminen.

²⁹ Husa 1995 s.134-135; Aarnio 1989 s. 48, 53.

Vaikka järjestelmällisen ja yleistettävän tiedon vaatimus ei ole ollut perinteisessä oikeusdogmaattisessa tutkimuksessa keskeinen, niin toisaalta ennustettavuus on tavoiteltavaa myös lainopissa.³⁰

Kultalahden esittämät perusteet empiirisen metodin hyödyntämiselle ovat kiinnostavia ja oikeustutkimuksen kannalta relevantteja. Tutkielman kannalta erityisesti yhteiskunnallinen perustelu empiirisen metodin hyödyntämiselle tuntuu mielekkäältä, koska tutkielmassa painottuu yhteiskuntatieteellinen näkökulma arvioitaessa järjestämislain onnistuneisuutta. Kuten Kultalahti edellä tuo esille, oikeus syntyy yhteiskunnallisista tarpeista ja vaikuttaa yhteiskuntaan ja tämän tutkielman lähtökoh- ta on, että järjestämislaki on säädetty helpottamaan ja selkiyttämään lapsiin kohdistuvien seksuaali- rikosten esitutkintaa ja laki on säätämisen jälkeen vaikuttanut viranomaisten toimintaan ja lasten oikeuksiin esitutkinnassa. Tässä tutkielmassa oikeusdogmaattinen ja oikeussosiologinen näkökulma pysyvät kuitenkin tarkoituksenmukaisesti erillään.

Joka tapauksessa näyttää siltä, että metodinen dualismi hyödyttää oikeustutkimusta parhaalla mah- dollisella tavalla, koska tällöin tutkimuskysymyksiä tarkastellaan laaja-alaisemmin kuin vain yhtä metodista menetelmää hyödyntämällä. Tässä tutkielmassa lähestytään oikeusdogmaattisesti niitä tutkimuskysymyksiä, jotka koskevat lain soveltamiseen liittyviä ongelmakohtia, lasten yhdenvertai- sen kohtelun täsmällistä sisältöä ja sen arvioimista, täyttävätkö alemmanasteinen lainsäädäntö yh- denvertaisuutta koskevat perustuslain ja kansainvälisten sopimusten vaatimukset.

1.5 Tutkielman aineisto ja rakenne

1.5.1 Kirjallinen lähdeaineisto

Tutkimuskysymyksiä lähestytään ensin perehtymällä aiheeseen liittyvään lainsäädäntöön ja lain- valmisteluaineistoon. Keskeisimmät lait ovat järjestämislain lisäksi perustuslaki ja esitutkintalaki sekä säännökset lapsen oikeuksista. Toissijaisina lähteinä käytetään erilaisia ohjeistuksia ja sopi- muksia, kuten Stakesin opas lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittämiseen³¹, poliisin ohje lapsen kohtaamiseen esitutkinnassa³² ja järjestämislain 5 §:n mukainen sairaanhoito- piirin ja aluehallintoviraston välinen sopimus³³. Vastaavanlainen sopimus on tehty jokaisen sairaan- hoitopiirin kuntayhtymän ja alueen aluehallintoviraston kanssa. Tätä tutkielmaa varten on saatu

³⁰ Kultalahti 2010 s. 19-21.

³¹ Taskinen 2003.

³² Poliisihallitus 2011.

³³ Sopimus lapseen kohdistuvien seksuaalirikosten selvittämistä koskevien palvelujen järjestämisestä.

käyttöön yksi kyseinen sopimus, jota käytetään esimerkkinä järjestämislain 5 §:n mukaisista sopimuksista.

Tutkielmassa käsitellään oikeuskirjallisuutta, joka käsittelee lapsen oikeuksia, rikosprosessia lapsiin kohdistuvissa rikoksissa ja rikosasiaan liittyvää viranomaisyhteistyötä. Lapsiin kohdistuneita kaltoinkohtelu- ja etenkin seksuaalirikoksia on tutkittu Suomessa oikeustieteellisesti kiinnostavasta näkökulmasta jonkin verran viimeisen kymmenen vuoden aikana. Tämän tutkielman kannalta aiemmat tutkimukset auttavat taustoittamaan tarkastelun kohteena olevaa järjestämislakia siihen yhteiskunnalliseen ja oikeudelliseen kontekstiin, johon lasten seksuaalisen hyväksikäytön ja muiden kaltoinkohtelurikosten selvittäminen liittyy.

1.5.2 Empiirinen aineisto ja sen arviointi

Tämän tutkielman empiirinen aineisto muodostuu kyselystä, joka toimitettiin sähköpostitse oikeuspsykiatriisiin yksiköihin sekä poliisiorganisaatioissa työskentelevän lapsiin kohdistuviin rikoksiin erikoistuneen vanhemman rikoskonstaapelin haastattelusta. Haastateltavana ollut vanhempi rikoskonstaapeli tiedusteli sähköpostitse eri poliisilaitosten toimintamalleja lapsiin kohdistuneiden rikosten esitutkinnassa ja poliisilaitoksilta sähköpostitse saadut vastaukset ovat myöskin tutkielman aineistona. Poliisihallitus myönsi tutkimusluvan aineistonkeruulle tammikuussa 2012, jonka jälkeen aineiston keruu toteutettiin.

Haastattelussa selvitetään, miten poliisia on ohjeistettu toimimaan erilaisten lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa ja onko järjestämislailla ollut käytännön merkitystä poliisin tutkintamenetelmiin ja erityisesti oikeuspsykiatrisilta yksiköiltä pyydettyyn virka-apuun. Poliisin toimintatapoja kartoittava haastattelu toteutettiin maaliskuussa 2012. Haastattelun yhteydessä saatiin tutkielman taustatiedoksi tilastotietoja poliisin tietoon tulleiden lapsiin kohdistuneiden rikosten määristä.

Haastattelua aineistonkeruun menetelmänä perustelee se, että tämän tutkielman rajoissa on mahdollonta tehdä valtakunnallisesti kattavaa selvitystä poliisin toiminnasta. Poliisin ohjeistuksen ja koordinaation ollessa valtakunnallisella tasolla keskitetty tietyille lapsiin kohdistuviin rikoksiin perehtyneille poliiseille, niin tämän tutkielman kannalta riittävä tieto saavutetaan haastattelun keinoin etenkin, kun haastattelun pohjana on ollut mahdollista käyttää eri poliisilaitoksilta kerättyä tietoa.

Kuudesta terveydenhuollon alaisesta oikeuspsykiatrisesta yksiköstä kerätty kyselylomakeaineisto tutkimusten määristä, kestosta ja virka-apupyyntöjen perusteista koskee vuosia 2007-2011. Tältä

ajanjaksolta kerättyjen tietojen perusteella on mahdollista arvioida järjestämislain vaikutusta oikeuspsykiatristen yksiköiden työskentelyyn. Kysely toteutettiin sähköpostitse kevättalvella 2012 ja se pohjautuu pääasiassa tilastotietoihin sisältäen myös muutaman avoimen kysymyksen. Kyselylomake on tämän tutkielman liitteenä³⁴. Kyselylomake toimitettiin oikeuspsykiatristen yksiköiden ylilääkäreille. Kyselylomakkeella toteutettu aineistonkeruu³⁵ on aika- ja kustannustehokkain tapavoittaa kaikki oikeuspsykiatriset yksiköt, jotka ovat eri puolella Suomea.

Empiirisen aineiston avulla on mahdollista konkretisoida järjestämislain vaikutuksia lapsen yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta. Oikeuspsykiatrisilta yksiköiltä saadut tilastotiedot eivät ole vertailukelpoisia, koska yksiköiden tilastointitavat eivät ole yhdenmukaisia. Kyseinen aineisto on kuitenkin edustava, koska se kattaa kaikki ne oikeuspsykiatriset yksiköt, jotka tekevät poliisin virka-apupyynnön perusteella oikeuspsykologisia tutkimuksia. Poliisin osalta aineisto ei ole tilastollisesti edustava, mutta sen ei ole tarkoituskaan sitä olla, vaan tavoitteena on suuntaa-antavasti tuoda esiin poliisin käytännön toimintatapoja. Vaikka tutkielman aineistoon liittyy tilastollisesta näkökulmasta haasteita, antaa se kuitenkin tämän tutkielman tarpeisiin riittävän tarkkaa tietoa.

Empiirisen tiedon hyödyntämiseen lainkäytössä liittyy haasteita. Keskeinen empiiristä aineistoa rasittava haaste on tietyn epävarmuuden sietäminen, koska absoluuttista totuutta on lähes mahdollonta saada esiin tutkimuksen keinoin. Myös syy-yhteyksien havaitsemisen vaikeus on syytä tiedostaa, koska tilastollinenkaan korrelaatio ei ole sama asia kuin syy-yhteys, eli esimerkiksi rangaistuksen lieveneminen ja rikollisuuden lisääntyminen eivät välttämättä ole syy-seuraussuhde vaikka ne korreloisivatkin keskenään. Empiiristä aineistoa on syytä käsitellä kriittisesti ja sen pohjalta voidaan tehdä vain varovaisia päätelmiä.³⁶ Haasteiden osalta tulee erityisesti kiinnittää huomiota syy-yhteyksien havaitsemiseen eli siihen, mitkä toimintakäytännöt ja niiden mahdolliset muutokset johtuvat järjestämislaista ja mitkä jostain muusta kuten esimerkiksi viranomaisyhteistyön paikallisista toimintatavoista.

Hirsjärven mukaan etenkin laadullisen tutkimuksen luotettavuutta kohentaa tutkijan tarkka selostus tutkimuksen toteuttamisesta aina aineistonkeruusta tutkimustulosten analyysiin saakka³⁷. Tästä syystä pyrkimyksenä on tuoda tarkasti esille tutkielman tekoon liittyvän prosessia ja perustelut erilaisille näkökulma- ja painopistevalinnoille.

³⁴ Liite nro 1.

³⁵ Ks. kyselylomakkeen eduista ja haitoista esim. Hirsjärvi ym. 2009 s. 195.

³⁶ Tolvanen 2010 s.90-93.

³⁷ Hirsjärvi ym. 2009 s. 232.

1.5.3 Tutkielman rakenne

Tämä tutkielma on jaettu kuuteen päälukuun. Seuraavaksi käsitellään lapsen oikeuksia yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta, jonka jälkeen luvussa kolme esitellään lapsiin kohdistuvia kaltoinkohtelurikoksia yhteiskunnallisena ilmiönä. Tämän jälkeen luvussa neljä käydään läpi lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkintaprosessia ja luvussa viisi tarkastellaan erityisesti esitutkintaan liittyviä terveydenhuollossa järjestettäviä tutkimuksia. Viimeisessä luvussa vedetään yhteen koko tutkielman johtopäätökset ja arvioidaan lasten yhdenvertaisuuden toteutumista esitutkinnassa.

2 Lapsen oikeudet yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta

2.1 Lapsen oikeuksien lähtökohdat

2.1.1 Aluksi

Lapsen oikeuksista on säännelty kattavasti erityisesti jos huomioidaan lapsen oikeuksia määrittävien säädösten lisäksi universaalit, yhdenvertaisesti kaikkia ihmisiä koskevat säädökset. Säädöksiä tarkasteltaessa huomaa pian, että lapsia koskevaa sääntelyä on runsaasti verrattuna esimerkiksi aikuisväestöön, ja yhtenä syynä siihen on lasten tarve erityiseen suojeluun ja huolenpitoon jo pelkästään ikänsä perusteella. Lapsen oikeuksia voidaan kutsua erityisoikeuksiksi. Kuten Mahkonen toteaa, lapsen oikeuksilla ja tarpeilla on kaksoissidos, sillä lapsen tarpeet määrittävät hänen oikeuksiaan ja oikeudet puolestaan heijastuvat hänen tarpeisiinsa. Lisäksi lapsen oikeudet ovat muuttuvia ja ne ovat samalla sidoksissa aikaan, paikkaan ja kulttuuriin³⁸.

Vaikka erilaisia oikeuksia on paljon, ne eivät kuitenkaan ole automaattisesti olemassa, vaan ne luodaan lailla. Tämän vuoksi lapsen oikeudet vaihtelevat sekä lain että käytännön tasolla eri valtioissa ja kulttuureissa. Perustavanlaatuiset lapsen oikeudet ovat ihmisoikeuksia, jotka kuitenkin universaalisti sitovat kaikkia valtioita. Ihmisoikeuksien merkitys oikeustieteissä on korostunut viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana, mikä näkyy esimerkiksi siten, että niihin viitataan enenevissä määrin tuomioistuinten ratkaisuissa. Ihmisoikeuksien voidaan siis sanoa olevan tehokasta oikeutta. Oikeussääntöjen tehokkuus tarkoittaa sitä, että säännöt eivät ole vain olemassa, vaan että niitä myös sovelletaan, jolloin ne toteutuvat käytännössä. Ihmisoikeuksien, ja siten myös lapsen oikeuksien, tulee toteutua sekä ihmisten keskinäisissä suhteissa että valtion ja viranomaisten toiminnassa.

2.1.2 Lapsen oikeuksien sopimus

Keskeinen, yleismaailmalliseksi luonnehdittu kansainvälinen lapsen oikeuksia koskeva asiakirja on *YK:n lapsen oikeuksien sopimus* (SopS 59-60/1991), joka hyväksyttiin vuonna 1989 ja johon Suomi liittyi vuonna 1991 ratifioimalla sopimuksen. Yleissopimus muodostaa lapsen oikeuksien kansainvälisen standardin ja sen määräykset ovat sopimusvaltioita oikeudellisesti velvoittavia. Voidaan sanoa, että lapsen oikeuksien sopimus on lapsia koskeva ihmisoikeussopimus³⁹ ja sopimusvaltiot takaavat sen 2. artiklan mukaisesti sopimuksessa tunustetut oikeudet kaikille lapsille ilman

³⁸ Mahkonen 2010 s. 81, 93.

³⁹ Ks. esim Mahkonen 2010 s. 83.

minkäänlaista erottelua. Sopimuksen keskeinen sisältö ja tavoitteet on tiivistetty kolmeen englanninkieliseen ydinkäsitteeseen, jotka ovat provision, protection ja participation. Nämä velvoittavat turvaamaan lapsille osuuden yhteiskunnan voimavaroista (provision), oikeuden suojeluun ja huolenpitoon (protection) sekä oikeuden osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon ja yhteiskunta-elämään (participation).⁴⁰ Näiden kolmen ydinkäsitteen avulla tiivistyy lapsen oikeuksien sopimuksen keskeinen ajatus lapsesta samaan aikaan suojaa tarvitsevana ja oikeuksia omaavana yksilönä.

Lapsen oikeuksien sopimuksessa on neljä lapsen asemaan liittyvää peruseriaatetta: lapsen edun ensisijaisuus (3 artikla), lapsen osallisuus (12 artikla), lapsen oikeus elämään ja kehittymiseen (6 artikla) ja syrjinnän kieltä (2 artikla). Nämä kaikki peruseriaatteet ovat tärkeitä viranomaistoiminnan kannalta. Tämän tutkielman näkökulmasta erityisen keskeinen periaate on syrjinnän kieltä, josta määrätään sopimuksen 2. artiklassa ja jonka mukaan sopimusvaltioiden tulee ryhtyä kaikkiin tarpeellisiin toimiin suojellakseen lapsia syrjinnältä ja taatakseen yleissopimuksen oikeudet kaikille lapsille ilman minkäänlaista erottelua. Artikla siis korostaa ehdotonta diskriminoinnin kieltä. Mahkosen mukaan usein on tapana ajatella niin, että kyse on lasten ja aikuisten välisestä suhteesta, jossa on pyrittävä yhdenvertaiseen kohteluun, mikä ei ole hänen mukaansa mahdollista. Perusteena lasten ja aikuisten välisen yhdenvertaisuuden mahdottomuuteen on ainakin se, että lasten ihmisoikeudet ovat rajallisempia kuin aikuisten, koska alaikäisillä ei voi olla kansalais- ja poliittisia oikeuksia. Lapsen oikeuksien sopimuksen tarkoittama diskriminoinnin kieltä Mahkosen mukaan realisoituu tilanteissa, joissa kyse on lapsien välisestä yhdenvertaisesta kohtelusta ja lapsen oikeuksien sopimuksen viesti ammattihenkilöille onkin hänen mukaansa, että lapset ovat keskenään yhtä arvokkaita.⁴¹

Lapsen oikeuksien sopimus kiinnittää huomiota lapsen seksuaaliseen hyväksikäyttöön ja muunlaiseen kaltoinkohteluun kuten väkivaltaan. Sopimuksen 19 artiklan 1 momentin mukaan sopimusvaltioita velvoitetaan ryhtymään kaikkiin asianmukaisiin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin, sosiaalisiin ja koulutuksellisiin toimiin, jotta lasta suojeltaisiin kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, vahingoittamiselta ja pahoinpitelyltä, laiminlyönniltä tai välinpitämättömältä tai huonolta kohtelulta tai hyväksikäytöltä seksuaalinen hyväksikäyttö mukaanlukien. Seksuaaliseen hyväksikäyttöön kiinnitetään erikseen huomiota sopimuksen 34. artiklassa, jossa sopimusvaltiot sitoutuvat suojelemaan lapsia kaikilta seksuaalisen riiston ja hyväksikäytön muodoilta. Lisäksi 37 artiklan mukaisesti sopimusvaltiot takaavat, että lasta ei kiduteta eikä kohdella tai rangaista julmalla, epäinhimillisellä tai halventavalla tavalla. On myös huomioitava, että lasten kaltoinkohteluta-

⁴⁰ STM 2009:30 s.18; kts. myös Hirvelä 2006 s. 25.

⁴¹ Mahkonen 2010 s. 88, 94.

pausten tutkimiseen ja oikeuslaitoksen toimintaan tulee 19 artiklan 2 momentin perusteella kehittää tehokkaita menetelmiä. Kaikenmuotoinen lasten kaltoinkohtelu on siis huomioitu yleissopimuksessa ja siihen kiinnitetään huomiota kansainväliselle sopimukselle epätyypillisen tiukoin sanamuodoin kuten “sopimusvaltiot velvoitetaan” ja “sitoutuvat”.

Lapsen oikeuksien sopimukseen on tehty kolme lisäpöytäkirjaa. Ensimmäinen lisäpöytäkirja koskee lasten osallistumista aseellisiin konflikteihin⁴², ja se on hyväksytty YK:n yleiskokouksessa vuonna 2000, jonka jälkeen vuonna 2002 sopimus tuli kansallisesti voimaan. Toinen lapsen oikeuksien sopimuksen lisäpöytäkirja koskee lapsikauppaa ja lasten hyväksikäyttöä prostituutiossa ja pornografiassa⁴³. Lapsen oikeuksien sopimuksen suojatessa lapsia kaikilta seksuaalisen riiston ja hyväksikäytön muodoilta, lasten myyntiä ja lasten hyväksikäyttöä prostituutiossa ja pornografiassa käsittelevä lisäpöytäkirja puolestaan kriminalisoi eräitä vakavia lapsen oikeuksien rikkomuksia, kuten lapsikaupan, laittoman adoption ja lasten hyväksikäytön prostituutiossa sekä pornografiassa. Lisäpöytäkirja korostaa kansainvälisen yhteistyön ja yleisen tietoisuuden merkitystä taistelussa valtioiden rajat ylittäviä rikkomuksia vastaan. Suomessa laki lasten myynnistä, lapsiprotituutiosta ja lapsipornografiasta tehdyn lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen valinnaisen pöytäkirjan lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta tuli voimaan 1.7.2012.

Kolmas valinnainen lisäpöytäkirja koskien valitusoikeutta⁴⁴ hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa New Yorkissa joulukuussa 2011. Kun lisäpöytäkirja otetaan käyttöön, se tuo yksittäisille lapsille ja lapsiryhmille mahdollisuuden valittaa oikeuksiensa loukkaamisesta suoraan YK:n lapsen oikeuksien komitealle, joka valvoo sopimuksen toteuttamista. Uuden lisäpöytäkirjan tarkoituksena on edistää lapsen oikeuksien toteutumista. Tämän tekee mahdolliseksi se, että sopimuksen perinteiseen valvontaprosessiin, eli viiden vuoden välein tapahtuvaan sopimusvaltioiden määräaikaishavainnointiin, on nyt lisätty valitusmekanismi.

Kuten edellä on todettu, yleissopimuksen ja siihen liitettyjen valinnaisten lisäpöytäkirjojen täytäntöönpanoa valvoo lapsen oikeuksien komitea. Sopimusvaltioiden on viiden vuoden määräajoin raportoitava komitealle niistä lainsäädännöllisistä ja hallinnollisista toimista, joilla yleissopimuksessa tunnustettuja oikeuksia on pantu täytäntöön. Suomi on antanut YK:n lapsen oikeuksien komitealle neljä määräaikaishavaintia vuosina 1995, 1998, 2003 ja 2008. Komitea on antanut Suo-

⁴² Lapsen oikeuksien yleissopimuksen valinnainen pöytäkirja lasten osallistumisesta aseellisiin selkkauksiin SopS 31/2002.

⁴³ Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography.

⁴⁴ Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure.

melle viimeisimmän päätelmänsä vuonna 2011, joka siis koskee Suomen vuonna 2008 antamaa määräaikaishavaintia.

Lasten tasa-arvoinen pääsy palveluihin ja palveluiden laatu asuinkunnasta riippumatta ovat olleet komitean huolenaiheena vuodesta 1996 alkaen kaikissa päätelmissä, jotka komitea on antanut saatuaan määräaikaishavainnot Suomelta. Komitea on kehottanut Suomea kiinnittämään huomiota kuntien taloudellisesta tilasta johtuvan eriarvoisuuden kasvuun lastensuojelu- ja perhepalveluiden saatavuudessa ja laadussa. Puutteet lapsen edun periaatteen soveltamisessa ovat puolestaan tulleet esille vuosien 2000 ja 2005 päätelmissä. Komitea on nostanut esille myös lapsiin kohdistuvan väkivallan ja seksuaalisen hyväksikäytön yhtenä suurimmista esteistä lapsen oikeuksien täysimääräiselle toteutumiselle. Komitean vuonna 2011 antamassa päätelmässä esitetään huoli siitä, ettei Suomi ole ottanut edellisessä päätelmässä annettuja suosituksia huomioon. Komitea pitää valitettavana, ettei Suomi ole antanut tietoja komitealle lasten hyväksikäyttöön ja laiminlyöntiin liittyvistä tapauksista eikä näitä asioita koskevasta hallituksen politiikasta, mutta se pitää myönteisenä, että Suomi on vuonna 2011 säätänyt lain, jolla saatetaan voimaan Euroopan neuvoston yleissopimus lasten suojelusta seksuaalista riistoa ja seksuaalista hyväksikäyttöä vastaan (SopS 1037/2011). Komitea kehottaa Suomea jatkossa asettamaan ensisijaiseksi tavoitteeksi kaikkien lapsiin kohdistuvan väkivallan muotojen poistamisen ja kiinnittämään huomiota digitaalisessa mediassa esiintyvään seksuaaliseen hyväksikäyttöön.⁴⁵

Yleissopimusta lapsen oikeuksista on pidettävä ennen kaikkea lapsuuden suojelun instrumenttina. Sopimus ei salli yksilövalitusten tekemistä, joten yksittäisen lapsen tilanteeseen on mahdotonta puuttua sopimukseen vedoten. Lapsen oikeuksien sopimuksessa huomio siis kohdistuu yleisellä tasolla lapsuuteen ja lapsuuden ajan turvaamiseen. Lapsen oikeuksien sopimus on osa sen voimaansaattaneiden valtioiden sisäistä oikeutta, mutta samalla siitä on havaittavissa kuitenkin kansainväliselle oikeudelle tyypillisen diplomatian mukanaan tuoma varovaisuus, joka tulee ilmi artiklojen väljistä tunnusmerkistöistä. Useat artikkelit on muotoiltu niin, että valtiot vain ”pyrkivät” tiettyjen oikeuksien toteuttamiseen. Sopimuksen valvontamekanismi, eli viiden vuoden välein lapsen oikeuksien komitealle toimitettava raportti, ei myöskään vedä vertoja Euroopan ihmisoikeussopimuksen yksilö- ja valtiovalitusmenettelylle.⁴⁶ Tästä huolimatta yleissopimus on merkittävä kansainvälinen asiakirja, jolla on vähintäänkin ideologista ja yhteisöllistä merkitystä. Jatkossa lapsen oikeuksien sopimuksen kolmanteen valinnaiseen lisäpöytäkirjaan sisältyvä valitusmekanismi mahdollistaa yksilö- tai ryhmävalituksen tekemisen. Lisäpöytäkirja astuu voimaan kuitenkin vasta kolme kuukautta

⁴⁵ Lapsen oikeuksien komitea CRC/FIN/CO/4*.

⁴⁶ Hirvelä 2006 s. 48.

sen jälkeen kun kymmenen valtiota on kansallisesti ratifioinut sen. Tämän tutkielman kirjoitushetkellä⁴⁷ ainoastaan Thaimaa on ratifioinut kolmannen lisäpöytäkirjan.

Lapsen oikeuksien sopimus on ratifioitu lähes maailmanlaajuisesti, tosin Yhdysvallat ja Somalia ovat jättäytyneet sopimuksen ulkopuolelle. Sopimus onkin YK:n laajimmin ratifioitu ihmisoikeus-sopimus. Sen voidaan sanoa olevan yhtäaikaaisesti yksi sopimuksen sekä vahvoista että heikoista puolista: sopimuksen antama laaja suoja tekee siitä erityisen merkittävän, mutta sopimuksen vaikutusta heikentää se, että monet maat voivat pidättäytyä hyväksymästä suurta osaa sen sisällöstä, koska sopimukseen on mahdollista tehdä varauksia ja selityksiä. Pidättäytyminen tietyistä sopimuksen artikloista osoittaa sen, kuinka ongelmallista valtioiden tasolla on hyväksyä asiakirja, jolla pyritään määrittelemään hyvä lapsuus ja erityisesti lapsen etu, joka on yleissopimuksen kaikkien artikloiden lähtökohtana.

2.1.3 Muut kansainväliset sopimukset

YK: n yleismaailmallisessa ihmisoikeuksien julistuksessa (1948) korostetaan lasten oikeutta erityiseen huolenpitoon ja apuun samoin kuin kaikkien ihmisten, siis myös lasten, oikeutta yhdenvertaisuuteen. Jo tätä ennen, vuonna 1924, Kansainliitto vahvisti viisi artiklaa sisältäneen *Lapsen oikeuksien julistuksen*, joka korvattiin vuonna 1959 *YK:n Lapsen oikeuksien julistuksella*, jossa kiinnitettiin erityistä huomiota huolenpidon ulottamiseen lapsiin ja todettiin julistuksessa määriteltyjen oikeuksien kuuluvan kaikille lapsille yhtäläisesti. Tämä kymmenen artiklaa sisältävä julistus oli kansainvälisesti voimassa siihen asti, kunnes se korvattiin edellä esitellyllä *YK: n lapsen oikeuksien sopimuksella* vuonna 1989.⁴⁸ Sopimusta edeltävät julistukset olivat yleisluonteisia eivätkä sitoneet valtioita oikeudellisesti. Kuitenkin näiden julistusten voidaan katsoa luoneen pohjan lasten oikeuksille.

Ensimmäiset sopimusvaltioita sitovat lapsen oikeuksia huomioivat asiakirjat laadittiin YK: ssa 1970-luvulla. *Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevassa kansainvälisessä yleissopimuksessa* (SopS 7/1976) on erityismääräys lapsen oikeuksista. Sopimuksen 24.artiklan mukaan lapsella on oikeus alaikäisyytensä edellyttämään suojeluun perheensä, yhteiskunnan ja valtion taholta ilman syrjintää. *Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen* (SopS 6/1976) 10.artiklan mukaan kaikkiin lapsiin ja nuoriin henkilöihin nähden on ryhdyttävä erityisiin suojelu- ja avustustoimiin ilman syrjintää. Heidät tulisi lisäksi sopimuksen muka-

⁴⁷ 6.3.2013.

⁴⁸ Mahkonen 2010 s.82.

an suojata taloudelliselta ja sosiaaliselta hyväksikäytöltä. Näissä sopimuksissa siis erikseen velvoitetaan sopimusvaltioita yhdenvertaisesti huomioimaan kaikkien lasten haavoittuva tai vähintäänkin tarvitseva asema yhteiskunnassa verrattuna aikuisväestöön.

Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 18-19/1990), johon Suomi liittyi vuonna 1990, on keskeinen asiakirja lapsen oikeuksien kannalta, koska sopimuksen oikeudet kuuluvat jakamattomasti kaikille, vaikkei siihen sisällykään erityisiä säännöksiä lapsen ihmisoikeuksista. Euroopan ihmisoikeussopimuksessa määritellyt velvoitteet ovat tiukkoja, ja niiden toteutumista sopimusvaltioissa turvaa valitusmenettely, eli epäillyt ihmisoikeusrikkomukset voidaan saattaa joko yksilön tai valtion vireille panemina käsiteltäviksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa, jonka tuomiot ovat jäsenvaltioita sitovia. Valitusmenettelyn ansiosta voidaan todeta, että sopimuksen ratifioineilta valtioilta edellytetään sopimuksessa mainittujen oikeuksien aktuaalista turvaamista.⁴⁹

Euroopan ihmisoikeussopimus korostaa henkilöiden oikeuksia mm. epäinhimillistä kohtelua, vapaudenriistoa ja yksityiselämään puuttumista vastaan sekä turvaa jokaisen oikeuden elämään ja turvallisuuteen. Sopimus sisältää myös syrjinnän kiellon. Ihmisoikeussopimus on osaltaan näyttänyt tietä Suomessa vuonna 2000 toteutetulle perusoikeusuudistukselle.⁵⁰ Joidenkin asiantuntijoiden mukaan Euroopan ihmisoikeussopimus on lapsen oikeuksien näkökulmasta tärkeämpi kuin lapsen oikeuksien sopimus erityisesti sen tehokkaamman valvontamekanismin vuoksi⁵¹. Valvontaan liittyvä yksilövalitusmenettely mahdollistaa sen, että esimerkiksi yksittäisen lapsen tilanteesta on mahdollista valittaa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen, kunhan kansalliset oikeusturvakeinot on ensin käytetty.

Euroopan Unionin perusoikeuskirjan (2007/C 364/01) kolmannessa tasa-arvoa käsittelevässä luvussa todetaan kaikkien ihmisten yhdenvertaisuus lain edessä (21.artikla) ja kielletään syrjintä mm. ikään perustuen (22.artikla). Lapsen asemaa vahvistetaan yleisen yhdenvertaisuussäännöksen lisäksi 24.artiklassa, joka käsittelee lapsen oikeuksia. Artiklan mukaan lapsella on oikeus suojeluun, huolenpitoon ja mielipiteidensä ilmaisuun sekä viranomaisten on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Lisäksi artiklassa huomioidaan lapsen oikeus ylläpitää suoria yhteyksiä kumpaakin vanhempaansa, jollei se ole lapsen edun vastaista.

⁴⁹ Pellonpää 2005 s. 13.

⁵⁰ Hallituksen esitys Eduskunnalle lastensuojelulaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi HE 252/2006 vp. s. 44.

⁵¹ Ks. esim. Nieminen 2004 s. 594.

Euroopan unionin perusoikeuskirjassa on ensimmäistä kertaa unionin historiassa koottu yhteen asiakirjaan Euroopan unionin kansalaisten ja kaikkien unionin alueella asuvien henkilöiden kansalaisoikeudet sekä poliittiset, taloudelliset ja sosiaaliset oikeudet. Oikeudet perustuvat lähinnä niihin perusoikeuksiin ja -vapauksiin, jotka tunnustetaan Euroopan ihmisoikeusyleissopimuksessa, Euroopan unionin jäsenvaltioiden valtiosääntöperinteessä. Vuonna 2007 allekirjoitettuun Lissabonin sopimukseen tehtiin sitova viittaus perusoikeuskirjaan, joten tästedes sopimus on oikeudellisesti sitova koko EU:ssa lukuun ottamatta Isoa-Britanniaa, Puolaa ja Tšekkiä, jotka tekivät siihen poikkeuksen.

Lapsen oikeuksien kannalta *Uudistetun Euroopan sosiaalisen peruskirjan (SopS 80/2002)* 17. artikla tuo turvaa sellaisissa tilanteissa, joissa lapsi on joutunut kaltoinkohtelun uhriksi. Kyseisen artiklan mukaan lapsilla ja nuorilla on oikeus asianmukaiseen sosiaaliseen, oikeudelliseen ja taloudelliseen suojeluun. Lisäksi artiklassa turvataan lasten suojelu laiminlyönneiltä, väkivallalta ja hyväksikäytöltä sekä velvoitetaan valtioita takaamaan lapsille suojelu ja erityinen apu silloin, kun he eivät saa perheensä tukea.

Euroopan neuvoston yleissopimus (SopS 1037/2011) lasten suojelemisesta seksuaalista riistoa ja seksuaalista väkivaltaa vastaan on tuorein Suomea sitova kansainvälinen sopimus, joka käsittelee lapsen oikeuksia ja koskee erityisesti seksuaalista hyväksikäyttöä. Suomi on allekirjoittanut sopimuksen 25.10.2007, ja se on tullut kansallisesti voimaan 1.10.2011. Sopimuksessa todetaan lasten seksuaalisen hyväksikäytön lisääntyneen hälyttävällä tavalla etenkin lisääntyneen informaatio- ja viestintäteknologian vuoksi. Yleissopimuksen tavoitteena on suojella lapsia seksuaaliselta hyväksikäytöltä sekä auttaa seksuaalirikosten uhreiksi joutuneita lapsia. Kansallisia yhteistyötoimenpiteitä koskevassa 10. artiklassa sopijapuolet velvoitetaan ryhtymään toimenpiteisiin varmistaakseen eri viranomaistahojen, erityisesti opetus-, terveys- ja sosiaaliviranomaisten sekä poliisi- ja oikeusviranomaisten, välisen yhteistyön lapsiin kohdistuvan seksuaalisen hyväksikäytön ehkäisemisessä ja torjumisessa.

Lasten suojelemisesta seksuaalista riistoa ja seksuaalista väkivaltaa vastaan koskevan Euroopan neuvoston yleissopimuksen 34. ja 35. artiklat ovat keskeisiä lasten seksuaalisen hyväksikäytön selvittämisprosessissa, jota erityisesti käsitellään tässä tutkielmassa. Tutkintaa koskevan 34. artiklan 1 kappaleessa sopimusvaltiot velvoitetaan varmistamaan, että tutkinnasta vastuussa olevat henkilöt ovat erikoistuneet lasten seksuaaliseen hyväksikäyttöön ja että tutkimusyksiköillä on käytettävissään riittävät resurssit. Lapsen kuulustelemista koskevan 35. artiklan mukaan kunkin sopijapuolen on ryhdyttävä tarvittaviin lainsäädäntö- ja muihin toimiin sen varmistamiseksi, että lapsen kuu-

lustelu tehdään ilman aiheetonta viivytystä lapsen kuulusteluun suunnitellussa paikassa ja että kuulustelun suorittavat siihen koulutuksen saaneet ammattihenkilöt. Tärkeää on myös se, että kaikki lapsen kuulustelut tekee mahdollisuuksien mukaan sama henkilö ja että kuulustelujen lukumäärää pidetään niin rajoitettuna kuin mahdollista. Kuulustelussa lapsen mukana saa olla oikeudellinen avustaja tai tarpeen mukaan muu hänen valitsemansa aikuinen henkilö, ellei tämän henkilön osalta ole tehty päinvastaista, perusteltua päätöstä. Kyseessä olevan neuvoston yleissopimuksesta on huomattava, että se käsittelee ainoastaan lapsiin kohdistuneita seksuaalirikoksia ja jättää siten muunlaisen lasten kaltoinkohtelun sopimuksen ulkopuolelle.

Edellä mainitut kansainväliset sopimukset määrittävät perustavanlaatuisia linjauksia lapsen asemalle ja oikeuksille yhteiskunnassa perheen ja valtion tasolla. Kansallinen sääntely pyrkii täsmentämään sopimusten linjauksia ja ennen kaikkea kansallisen lainsäädännön tulee olla sopusoinnussa kansainvälisten sopimusvelvoitteiden kanssa. Suomessa lainsäädäntöä on uudistettu sitä mukaa, kun kansainvälisiä sopimuksia on ratifioitu eli saatettu voimaan.

2.1.4 Kansallinen lainsäädäntö

Perustuslain perusoikeusnormistolla on monia yhtäläisyyksiä Suomen ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa. Yleisesti ottaen perustuslain perusoikeusjärjestelmä ja kansainväliset ihmisoikeussopimukset ovat sisällöllisesti suurelta osin eräänlaisia vastinpareja. On kuitenkin muistettava, että ihmisoikeusvelvoitteissa on määritetty ihmisoikeuksien oikeudellisen suojan vähimmäistaso, johon nähden suomalaisen perusoikeussuojan taso voi – ja pitääkin olla – ”tiukempaa” tai ”korkeampaa”. Suomen perusoikeusnormisto on vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen jäljiltä hyvin kattava ja suojan tasonsa puolesta korkeatasoinen verrattuna ihmisoikeussopimuksiin.⁵² Siitä huolimatta Suomi on ajoittain saanut palautetta ihmisoikeussopimusten vastaisesta toiminnasta mm. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelta.

Suomessa lapsen oikeudellisen aseman näkökulmasta keskeisin ja normihierarkkisesti korkein säännös on perustuslain 6 §, jonka mukaan lapsia on kohdeltava yhdenvertaisesti ja tasa-arvoisesti ja jonka mukaan lasten tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Pykälä velvoittaa yhdenvertaisuuteen sekä lasten ja aikuisten välisissä suhteissa että lasten keskuudessa. Kyseisen pykälän tarkempaan tarkasteluun palataan myöhemmin luvussa 2.2.1. Tämän tutkielman ja lapsen oikeuksien kannalta keskeinen säännös on myös perustuslain 7 §, jossa turvataan jokaisen

⁵² Ojanen 2003 s. 68-70; kts. myös Sinko 2004 s. 21-37.

oikeus elämään, henkilökohtaiseen vapauteen, turvallisuuteen ja koskemattomuuteen. Vaikkei perustuslaissa tai sen esitöissä mainitakaan erikseen nimenomaisesti lapsilla olevan näitä oikeuksia, koskevat ne kuitenkin heitä, koska perustuslaki määrää näiden oikeuksien kuuluvan universaalisti kaikille. Perustuslain 7 §:ää konkretisoi mm. rikoslaki (39/1889), jossa kriminalisoidaan 7 §:n rikkomukset, kuten mm. kaikki pahoinpitely- ja vapaudenriistorikokset.

Lapsen erityinen asema huomioidaan myös normihierarkisesti alemmantasoisessa sääntelyssä, jota voidaan kokonaisuudessaan kutsua ns. lapsilainsäädännöksi. Keskeisimpänä lakeina mainittakoon lastensuojelulaki (417/2007) ja laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983). Lastensuojelulain 1 §:ssä turvataan lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun. Tätä pykälää voidaan mielestäni pitää lähtökohtana lapsen olosuhteiden turvaamiselle. Lapsilainsäädännössä ylipäänsä velvoitetaan viranomaisia toimimaan lasten kanssa siten, että lapsen etu tulee huomioiduksi ja lapsi kohdelluksi suojelua tarvitsevana yksilönä.

Erityiset poliisin toimintaa lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa määrittävät säännökset ovat esitutkintalain (449/1987) 39 a §, joka koskee lapsen kuulustelun järjestämistä sekä esitutkinnasta ja pakkokeinoista annetun asetuksen (575/1988) 11 §, jonka mukaan lasta on kohdeltava esitutkinnassa hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Järjestämislaissa (1009/2008) puolestaan säädetään toimintatapoja lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa. Lasten kohteluun esitutkinnassa ja järjestämislain problematiikkaan palataan tarkemmin neljännessä, erityisesti esitutkintaprosessia koskevassa, luvussa.

Viranomaisia, jotka työssään kohtaavat lapsia, on erikseen ohjeistettu tiettyihin toimintatapoihin. Viranomaisohjeiden osalta on syytä muistaa, että ne eivät ole lainsäädännön tavoin velvoittavia oikeuslähteitä. Esimerkiksi keskeisiä ohjeita rikoksen uhreiksi joutuneiden lasten kohtaamiseen ovat Stakesin⁵³ opas lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittämiseen sekä Poliisihallituksen⁵⁴ antama ohje lapsen kohtaamiseen poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa. Näillä viranomais-toimintaa säätelevillä ohjeilla pyritään takaamaan lapsen asianmukainen kohtelu sellaisissa tilanteissa, joissa lapsen epäillään joutuneen rikoksen uhriksi. On tärkeää, että lapsen edun mukainen toiminta konkretisoidaan viranomaisten toimintaa koskevaksi ohjeistukseksi eikä säätely jää ainoastaan lainsäädännön tasolle.

⁵³ Taskinen 2003.

⁵⁴ Poliisihallitus 2011.

2.2 Lasten yhdenvertaisuus perus- ja ihmisoikeutena

2.2.1 Lasten yhdenvertainen kohtelu

Yhdenvertaisuus ja tasa-arvoinen kohtelu kaikkien ihmisten kesken taataan kansainvälisellä tasolla useissa eri sopimuksissa kuten aiemmin tässä luvussa on tuotu esiin. Kaikissa kansainvälisissä sopimuksissa ei erikseen mainita lasten yhdenvertaista kohtelua, mutta jos sopimuksissa luetellut oikeudet kuuluvat kaikille, tulee niiden koskettaa myös lapsia. Monissa kansainvälisissä sopimuksissa kuitenkin huomioidaan lasten erityinen suojelun tarve, ja lasten voidaankin sanoa nauttivan useissa tilanteissa positiivista erityiskohtelua. Yhdenvertaisuussäännös ja sen perustelut tarjoavat mielenkiintoisen ja lasten aseman kannalta erityisen hyvän perustan lasten yhdenvertaiselle kohtelulle.

Kansainvälisissä sopimuksissa korostettu kaikkien ihmisten välinen yhdenvertaisuus ei kuitenkaan ole niin yksiselitteinen asia lapsen näkökulmasta kuin pelkkä sopimustekstin lukeminen antaa ymmärtää. Lapsen oikeuksien sopimuksessa turvattu lasten oikeus yhdenvertaiseen kohteluun ei koske ainakaan täysimääräisesti heidän kohteluaan suhteessa aikuisiin, vaan nimenomaisesti lasten keskinäisiä suhteita⁵⁵. Tämä johtuu siitä, että lapsilla ei voi olla samoja kansalais- (kuten maastamuutto) ja poliittisia (kuten äänestäminen) oikeuksia kuin aikuisilla, joten lapsen oikeudet ovat rajattomia kuin aikuisten oikeudet. Toisaalta lapsille pyritään takaamaan kansainvälisten sopimusten nojalla erityisiä oikeuksia, joita aikuisväestöllä ei ole ja jos painopiste kiinnitetään näihin erityisoikeuksiin, lapsilla voidaan sanoa olevan paremmat oikeudet kuin aikuisilla. Tällöinkään kyse ei ole muodollisesti yhdenvertaisesta kohtelusta lasten ja aikuisten välillä. Voidaan siis todeta, että lasten ja aikuisten välinen muodollinen yhdenvertainen kohtelu ei ole mahdollista eikä perusteltuakaan kaikissa tilanteissa. Tosiasiallisen eli aineellisen yhdenvertaisuuden näkökulmasta lapsen oikeuksien sopimuksessa määritelty lapsen asema on kuitenkin hyvä asia, vaikka muodollisesti lapset eivät nautikaan täysin samoista oikeuksista kuin aikuiset. Tiettyjen lapsen oikeuksien rajoitukset ovat perusteltuja eivätkä siten ole yhdenvertaisuusvaatimuksen vastaisia.

Kansallisesti perinteinen vaatimus oikeudellisesta yhdenvertaisuudesta on ilmaistu perustuslain alussa 6 §:ssä, joka on perusoikeusluvun ensimmäinen pykälä:

6 §

Yhdenvertaisuus

Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.

⁵⁵ Ks. myös Mahkonen 2010 s. 94.

Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.

Pykälässä tarkoitettu yhdenvertaisuus lain edessä tarkoittaa niin muodollista kuin aineellistakin yhdenvertaisuutta, yhdenvertaista kohtelua ja lakiin perustuvan oikeudenmukaisuuden takaamista. Yhdenvertaisuusperiaatteeseen kuuluu vaatimus samanlaisesta kohtelusta samanlaisissa tapauksissa. Sen mukaan viranomaisten tulee soveltaa lakia tekemättä muita eroja kuin laista ilmenee ja siten yhdenvertaisuusperiaate rajoittaa myös viranomaisten harkintavaltaa. Yhdenvertaisuussäännös kohdistuu myös lainsäätäjään, mutta se ei ole kuitenkaan merkinnyt tiukkoja rajoja lainsäätäjän harkinnalle pyrittäessä kulloinkin yhteiskuntakehityksen vaatimaan sääntelyyn.⁵⁶ Perusoikeussuojasta ylipäänsä on myös muistettava, että siitä nauttimista ei ole kytketty tiettyyn ikärajaan tai täysivaltaisuuteen eli henkilön oikeustoimikelpoisuuteen. Perusoikeussuoja koskee siis myös lapsia ja holhouksessa olevia.⁵⁷

Perustuslain 6.1 §: ssä on säädetty, että kaikki ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Saman pykälän 2 momentissa on myös syrjintäkielto, jonka perusteella ketään ei saa asettaa ilman hyväksyttävää perustetta eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Syrjintäkielto ei tarkoita kaikenlaisen erottelun kieltämistä, vaan se kattaa vain ei-hyväksyttävän erottelun ihmisten kesken näiden välillä esiintyvien erojen vuoksi. Kiellettyjä syrjintäperusteita ovat juuri perustuslain 6 §: ssä luetellut seikat. Jos taas erottelulle pystytään esittämään hyväksyttävä peruste, kysymys ei ole syrjinnästä.⁵⁸ Syrjintäkieltosäännös ei estä ns. positiivista erityiskohtelua, eli tietyn ryhmän aseman ja olosuhteiden parantamista, joka tähtää tosiasiallisen tasa-arvon edistämiseen ja toteuttamiseen. Positiivista erityiskohtelua koskee kuitenkin vaatimus oikeasuhtaisuudesta ja siitä, että sitä ei jatketa sen jälkeen, kun tavoite, jonka vuoksi siihen ryhdyttiin, on saavutettu.

Yhdenvertaisuutta koskeva pykälä säilyi samansisältöisenä perustuslakia uudistettaessa vuonna 2000, koska se oli laadittu perustus oikeusuudistuksen yhteydessä vuonna 1995 eikä sen muuttamista katsottu tarpeelliseksi perustuslakiuudistuksen yhteydessä. Ainoastaan pykälän numerointi muuttui, koska aiemmin yhdenvertaisuudesta säädettiin hallitusmuodon (94/1919) 5 §:ssä. Perusoikeusuudistuksen yhteydessä todettiin silloisen hallitusmuodon 5 §:ssä haluttavan korostaa, että lapsia

⁵⁶ Hallberg 2011 s. 42.

⁵⁷ Ojanen 2003 s. 40.

⁵⁸ Ojanen 2003 s. 28-29; kts. myös Saraviita 2005 s. 329-330.

tulee kohdella sekä aikuisväestöön nähden tasa-arvoisina, periaatteessa yhtäläiset perusoikeudet omaavina ihmisinä että keskenään yhdenvertaisesti. Tämä osoittaa, että jokaista lasta tulee kohdella yksilönä eikä pelkästään passiivisena toiminnan kohteena. Toisaalta lapset tarvitsevat vajaavaltaisina ja aikuisväestöä heikompana ryhmänä kuitenkin erityistä suojelua ja huolenpitoa. Säännös tarjoaakin samanaikaisesti perustan lasten tasa-arvoiselle asemalle aikuisväestöön nähden ja turvaa tarvittavan lasten positiivisen erityiskohtelun.⁵⁹ Myös Saraviita kiinnittää huomionsa siihen, että lasten oikeusasemaa korostettiin vuoden 1995 perusoikeusuudistuksessa toteamalla, että lasten turvaton asema oikeuttaa lainsäätäjän positiiviseen erityiskohteluun yleisestä yhdenvertaisuussäännöksestä huolimatta.⁶⁰

On siis kiistatonta sekä kansainvälisten sopimusten että perustuslain yhdenvertaisuussäännöksen perusteella, että lapsia tulee kohdella yhdenvertaisesti keskinäisissä suhteissaan. Tämän tutkielman kannalta juuri lasten keskinäinen yhdenvertaisuus on merkityksellistä, koska tarkastelun kohteena on lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinta. Lasten positiiviseen erityiskohteluun vedoten lainsäädännön ja viranomaisohjeistuksen avulla on pyritty määrittelemään viranomaistoiminnan erityispiirteitä lapsiin kohdistuvissa rikoksissa.

Yhdenvertaisen kohtelun vaatimus on myös perustuslakia alemman tasoisessa säätelyssä. Hallintolain (434/2003) 6 §:stä ilmenevät viranomaisen harkintavaltaa ohjaavat yleiset hallinto-oikeudelliset periaatteet ja pykälän alkupuolella todetaan, että viranomaisen on kohdeltava hallinnossa asioivia tasapuolisesti. Mainittu vaatimus saa merkityssisältönsä perustuslain 6 §:n yhdenvertaisuusvaatimuksesta. Hallintolain esitöissä todetaan, että perusoikeutena yhdenvertaisuusperiaate edellyttää, että viranomainen soveltaa lakia tekemättä muita eroja kuin laista ilmenee sallien kuitenkin positiivisen erityiskohtelun hyväksyttävin perustein. Menettelyllisenä velvoitteena vaatimus tasapuolisesta kohtelusta merkitsee sitä, että hallinnossa asioiville pyritään turvaamaan yhdenvertaiset mahdollisuudet asioidensa hoitamiseen ja oikeuksiensa valvomiseen. Tasapuolisen kohtelun merkitys korostuu silloin, kun viranomainen käyttää yksityisten oikeusasemaan tai toimintamahdollisuuksiin liittyvää harkintaa. Esitöiden mukaan myös ratkaisutoiminnan tulisi olla johdonmukaista.⁶¹

Yhdenvertaisuuteen ja sen määrittelyyn liittyy käytännön, ja toki myös teorian, tasolla monta ongelmaa. Esimerkiksi lasten yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta kahden samanlaisen tapauksen määrittely on ongelmallista. Ovatko esimerkiksi kaikki lapsiin kohdistuvat rikokset keskenään sa-

⁵⁹ Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta HE 309/1993 vp s. 42-46.

⁶⁰ Saraviita 2005 s. 163.

⁶¹ Hallituksen esitys Eduskunnalle hallintolaiksi ja laiksi hallintolainkäyttölain muuttamisesta HE 72/2002 s. 54.

mankaltaisia, koska ne ovat kaikki jossain määrin lasta vahingoittavia ja lailla kiellettyjä tekoja vai ovatko ne erilaisia, jolloin niitä ei ole syytä käsitellä samanlaisina, yhdenvertaista kohtelua vaativina tapauksina? Tähän palataan myöhemmin.

2.2.2 Perusoikeuksien velvoittavuus ja niiden rajoittaminen

Lapsen oikeus yhdenvertaiseen kohteluun on turvattu perustuslaissa ja kansainvälisissä valtiosopimuksissa. Yhdenvertaisuuden käytännön toteutumisen kannalta on syytä lyhyesti pohtia, millä tavoin yhdenvertaisuus perusoikeutena sitoo viranomaisia ja miten perusoikeuksia voidaan rajoittaa.

Perusoikeudet velvoittavat perustuslain 22 §:n mukaan julkista valtaa sen kaikissa toiminnoissa. Julkisen vallan käsitteelle ei ole esitettävissä yleispätevää määritelmää, vaan käsitteen merkitys määräytyy perusoikeuksittain ja tilanteittain. Yleisellä tasolla voidaan Ojasen mukaan kuitenkin sanoa, että julkinen valta käsittää valtion ja kunnat virkamiehineen ja päätöksentekuelimineen.⁶² Lasten yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta suurin käytännön merkitys on toteuttavassa portaassa, eli niiden viranomaisten toiminnassa, jotka kohtaavat työssään lapsia. Puitteet, eli toisin sanoen mahdollisuudet ja esteet lapsen edun ja yhdenvertaisen kohtelun toteutumiselle, asetetaan kuitenkin lainsäädännön tasolla. Onkin huomattava, että perusoikeussäännösten vaikutus saattaa asettua eri tavoin lainsäätäjän ja lainsoveltajien toiminnassa. Jotkin perusoikeussäännökset saavat luonnostaan merkitystä ennen muuta lain säätämisen vaiheessa, kun taas toisten vaikutus konkretisoituu lähinnä lain soveltamisessa.⁶³

Julkisen vallan velvollisuus ottaa huomioon lasten oikeus yhdenvertaiseen kohteluun sitoo sekä lainsäätäjää että lain soveltajaa. Lainsäädännön tasolla tulisi luoda mahdollisuudet lapsen edun ja yhdenvertaisen kohtelun toteutumiselle käytännössä. Viranomaistoimintaa koskevan perustuslain 107 §:n mukaan perustuslain kanssa ristiriidassa olevia lakia alemman tasoisia säännöksiä ei saa soveltaa⁶⁴, mikä antaa ristiriitatilanteessa selkeän etusijan yhdenvertaisuussäännökselle. Kuten aiemmin on jo todettu, yhdenvertaisuuden määrittely ja rajojen asettaminen on kuitenkin hankalaa, mistä syystä yhdenvertaisen ja syrjivän kohtelun välille jää ns. harmaa alue, jolla yhdenvertaisuuden ja ei-yhdenvertaisuuden toteutuminen on tulkinnanvaraista sekä lainsäädännön että käytännön toiminnan tasolla.

⁶² Ojanen 2003 s. 45.

⁶³ Ojanen 2003 s. 46.

⁶⁴ Vrt. Perustuslaki 106 §.

Perusoikeudet ja ihmisoikeudet eivät pääsääntöisesti ole sillä tavoin ehdottomia, että niitä ei saisi missään laajuudessa eikä millään edellytyksillä rajoittaa. Onkin huomattava, että monesta perusoikeussäännöksestä tulee ilmi mahdollisuus rajoittaa tai poiketa perusoikeudesta tietyin ehdoin tai varauksin.⁶⁵ Minkäänlaista yleistä rajoitussäännöstä ei perustuslaissa kuitenkaan ole, vaikka perusoikeuskomitea sitä ehdottikin perusoikeusuudistusta valmisteltaessa⁶⁶. Viljasen mukaan yleisen perusoikeuksien rajoitussäännön puuttuessa perusoikeuksien rajoitusten sallittavuus määräytyy lainsäädäntökäytännössä ja oikeustieteessä kehitettyjen perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten täyttymisen perusteella. Perusoikeuksien rajoittaminen tarkoittaa käytännössä perusoikeussäännöksen soveltamisalan piirissä olevan oikeuden kaventamista tai perusoikeussäännöksen suojaamaan yksilön oikeusasemaan puuttumista julkisen vallan toimesta. Perusoikeusrajoitusten tulee täyttää samanaikaisesti ainakin seuraavat yleiset rajoitusedellytykset:

1. Lailla säätämisen vaatimus: rajoitusten tulee perustua eduskuntalakiin.
2. Täsmällisyys- ja tarkkarajaisuusvaatimus: rajoitusten on oltava tarkkarajaisia ja riittävän täsmällisesti määriteltäviä.
3. Hyväksyttävyysoikeusvaatimus: rajoitusperusteiden tulee olla perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttäviä ja painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatimia.
4. Ydinalueen koskemattomuuden vaatimus: tavallisella lailla ei voida säätää perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta.
5. Suhteellisuusvaatimus: rajoitusten tulee olla välttämättömiä tavoitteen saavuttamiseksi sekä laajuudeltaan oikeassa suhteessa perusoikeuksien suojaamaan oikeushyvään ja rajoituksen taustalla olevaan yhteiskunnalliseen intressin painoarvoon.
6. Oikeusturvavaatimus: perusoikeutta rajoitettaessa on huolehdittava riittävästä oikeusturvajärjestelystä.
7. Ihmisoikeusvelvoitteiden noudattamisen vaatimus: rajoitukset eivät saa olla ristiriidassa Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa.⁶⁷

Perusoikeusrajoitusten tulee siis täyttää useita edellytyksiä samanaikaisesti, jotta ne olisivat perustuslain mukaisesti säädettyjä. Luettelo ei kuitenkaan ole sillä tavoin tyhjentävä, ettei muilla seikoilla voisi olla merkitystä arvioitaessa perusoikeusrajoitusten sallittavuutta. Joka tapauksessa rajoitusten tulee perustua lakiin. Ihmisoikeussopimukset eivät puolestaan yleensä määritä säädöstasoa, jolla ihmisoikeuksia voidaan kansallisesti rajoittaa. Niitä voidaan kuitenkin rajoittaa tietyissä tilanteissa. Edellytykset ihmisoikeuksien rajoittamiselle ovat väljiä verrattuna perusoikeuksien rajoittamiselle,

⁶⁵ Ojanen 2003 s. 50.

⁶⁶ Kts. KM 1992:3 s. 378-388.

⁶⁷ Viljanen 2011 s.144-146.

ja rajoituksia voidaan tehdä myös eduskuntalakia alemman tasoisilla säännöksillä ja vakiintuneella tuomioistuinkäytännöllä⁶⁸. Koska perus- ja ihmisoikeuksia voidaan tietyissä, tarkoin määritetyissä tilanteissa rajoittaa, luonnollisesti lapsen oikeudetkaan eivät ole ehdottomia, vaan niitäkin voidaan samoilla edellä kuvatuilla perusteilla rajoittaa. Esimerkiksi lastensuojelulain (417/2007) 11 luvussa on säädetty rajoituksista sijaishuollossa, jossa säädetään mm. lapsen yhteydenpidon ja liikkumisvapauden rajoittamisesta.

Suomessa lakien perustuslainmukaisuuden valvonnan painopiste on selvästi ennakkolisessä valvonnassa, mikä tarkoittaa sitä, että lainvalmisteluvaiheessa on tarkoitus varmistua siitä, ettei perustuslain vastaisia lakeja säädetä. Perusoikeuksien merkitys lainvalmistelussa on Viljasen mukaan kasvanut perusoikeusuudistuksen vuoksi. Ennakollista valvontaa ei ole kuitenkaan mahdollista luoda niin kattavaksi, että sen avulla voitaisiin varmuudella estää perustuslain kanssa ristiriidassa olevien lakien säätäminen, mistä syystä valvontaa voidaan tehdä myös jälkikäteen lähinnä tuomioistuinten toimesta perustuslain 106 §:n mukaisesti.⁶⁹

Tässä tutkielmassa arvioidaan järjestämislain perustuslainmukaisuutta siltä osin, miten järjestämislaki vaikuttaa lasten yhdenvertaiseen kohteluun esitutkinnassa. Seuraavaksi siirrytään kuitenkin ensin tarkastelemaan lapsiin kohdistuvien kaltoinkohtelurikosten yleisyyttä.

⁶⁸ Viljanen 2011 s. 149.

⁶⁹ Viljanen 2011 s. 837-847.

3 Lapset rikosten uhreina

3.1. Yleistä rikosten yleisyyden mittaamisesta

Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos julkaisee vuosittain rikollisuustilanteen⁷⁰, jossa tarkastellaan rikollisuus- ja seuraamusjärjestelmää tilastojen valossa. Kyseisessä julkaisussa on eritelty poliisin tietoon tulleet lapsiin kohdistuvien hyväksikäyttöepäilyjen määrät ja lapsiin kohdistuvista seksuaalirikoksista syyksi luetut tuomiot. Vastaavia tietoja lapsiin kohdistuvista pahoinpitelyepäilyistä ei ole julkaisussa eikä tietoja syyksi luetuista lapsiin kohdistuneista pahoinpitelyrikoksista ole myöskään yksinkertaisesti saatavilla Tilastokeskuksesta. Lainsäädännön tasolla lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset on kriminalisoitu rikoslain 20 luvussa erillisinä muista seksuaalirikoksista, kun taas rikoslain 21 luvun 5 §:stä (pahoinpitely), 6 §:stä (törkeä pahoinpitely) ja 7 §:stä (lievä pahoinpitely). Syy lapsiin kohdistuvista pahoinpitelyrikoksista syyksi luettujen tuomiotietojen puuttumiseen voi olla juuri siinä, että niitä ei ole eroteltu rikoslain muista pahoinpitelyrikoksista. Myös Taskinen on kiinnittänyt huomiota siihen, että kaikista lapsiin kohdistuneista pahoinpitelyistä ei ole rikostilastoista saatavissa tarkkaa tietoa, koska tekoja ei ole tilastoitu uhrin iän mukaan. Ainoa tilastoista selkeästi ilmenevä lapseen kohdistuva väkivallan (pl. seksuaalinen väkivalta) muoto on lapsen kuolemaan johtanut väkivalta, joka on selvästi vähentynyt 1950-luvun jälkeen.⁷¹

Lapsiin kohdistuvien rikosten esiintyvyyden tyypillisin mittari ovat poliisin tietoon tulleet rikokset, joita tilastoidaan vuosittain ja esitetään edellä mainituissa rikollisuuskatsauksissa. Kaikki väkivalta-rikokset eivät kuitenkaan tule poliisin tietoon. Tekojen tilastoitumiseen vaikuttavia tekijöitä ovat ihmisten suhtautuminen väkivaltaan, poliisin kirjaamisalttius, poliisin kontrollitoiminnan kohdistaminen ja teho sekä lakimuutosten vaikutukset. Tekojen tilastoitumiseen ei myöskään vaikuta ainoastaan se, ilmoittavatko ihmiset väkivallan viranomaisille, vaan myös se, määrittelevätkö he kokemansa ylipäättään rikokseksi. Tässä suhteessa viime vuosikymmeninä on tapahtunut huomattavia muutoksia esimerkiksi lapsiin kohdistuvaan kuritusväkivaltaan suhtautumisessa.⁷² Lisäksi on huomioitava, että tekojen arkaluontoisuuden vuoksi erityisesti lapsiin kohdistuneita seksuaalisia hyväksikäyttöjä ei läheskään aina ilmoiteta poliisille taikka muille viranomaisille. Lapsi voi salata asian vanhemmiltaan ja tapahtuneesta tietoisetkin vanhemmat voivat jättää rikosilmoituksen tekemättä.⁷³

⁷⁰ Esim. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 262.

⁷¹ Taskinen 2003 s. 100.

⁷² Lehti ym. 2010 s. 56.

⁷³ Lappi-Seppälä 2012 s. 109.

Poliisin tietoon tulleiden rikosten määrät vaihtelevat vuosittain paljon. Tosiasiallisestikin rikosten määrä vaihtelee, mutta vaihtelulle on myös muita syitä. Rikossarjat voivat vaikuttaa huomattavasti vuosittain tilastoitujen rikosten määrään ja rikosten kirjaamiskäytäntö on epäyhtenäinen erityisesti silloin, kun uhri on joutunut toistuvasti esimerkiksi hyväksikäytön uhriksi. Toisinaan rikossarja kirjataan yhtenä rikoksena ja toisinaan useana.⁷⁴ Tilastoitujen rikosten kehitys ei kuitenkaan merkitse, että lasten seksuaalinen hyväksikäyttö olisi välttämättä ilmiönä lisääntynyt, vaan tapausmäärien muutosten taustalla on viranomaiskontrollin tehostuminen ja kiinnijäämisriskin kasvu. Tähän viittaavat myös tutkimustulokset, joissa lasten seksuaalista hyväksikäyttöä on tutkittu kyselytutkimuksin (kts. luku 3.2.2)⁷⁵.

Seksuaalirikoksia koskevia rangaistussäännöksiä uudistettiin 1.1.1999 (L 563/1998) voimaan tulleella lailla. Uudistuksen myötä voimassa olevan rikoslain 20 lukuun sisältyvät rangaistussäännökset toisen pakottamisesta sukupuoliyhteyteen tai muuhun seksuaalista itsemääräämisoikeutta olennaisesti loukkaavaan tekoon, seksuaalisesta hyväksikäytöstä, lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä, seksuaalipalvelujen ostamisesta nuorelta ja parituksesta. Seksuaalirikossäännöksillä suojataan jokaisen ihmisen seksuaalista itsemääräämisoikeutta ja uudistuksen toinen keskeinen tavoite oli lasten rikosoikeudellisen suojan parantaminen.⁷⁶ Rikoslain 20 lukua on myös uudistettu lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä koskevin osin vuonna 2011, jolloin kansallisesti saatettiin voimaan Euroopan neuvoston yleissopimus lasten suojelemisesta seksuaalista riistoa ja hyväksikäyttöä vastaan (SopS 87–88/2011) sopimuksen nimen mukaisella lailla (539/2011). Tällöin mm. kovennettiin lapsen seksuaalisesta ja törkeästä seksuaalisesta hyväksikäytöstä langetettavia rangaistuksia, laajennettiin syyttäjän syyteoikeutta ja kriminalisoitiin lapsen houkutteleva seksuaalisiin tarkoituksiin.⁷⁷

Tätä tutkielmaa varten poliisilta on pyydetty tilastot vuosilta 2007–2011 kaikista lapsiin kohdistuneista rikosepäilyistä. Tiedot on pyydetty jokaiselta poliisilaitokselta erikseen ikäjakaumittain sekä lapsiin kohdistuvista seksuaalirikosepäilyistä että pahoinpitelyepäilyistä, jotta lapsiin kohdistuvia kaltoinkohtelurikoksia ja niiden esiintyvyyttä on mahdollista vertailla. Vertailua tehdään tutkielman oman aineiston sisällä ja suhteessa Tilastokeskuksen lukuihin. Lisäksi Humpin tekemää selvitystä vuoden 2007 lapsiin kohdistuvan väkivallan rikosilmoitusaineistosta⁷⁸ käydään läpi keskeisiltä osiltaan. Humppi on käynyt läpi selvitysvuoden rikosilmoitusaineiston, joten hänen raportistaan käy ilmi

⁷⁴ Lappi-Seppälä & Niemi 2012 s.109.

⁷⁵ Niemi 2010 s. 105.

⁷⁶ Kainulainen ym 2010 s. 97.

⁷⁷ kts. Hallituksen esitys Eduskunnalle lasten suojelemista seksuaalista riistoa ja seksuaalista hyväksikäyttöä vastaan koskevan Euroopan neuvoston yleissopimuksen hyväksymiseksi ja siihen liittyviksi laeiksi HE 282/2010.

⁷⁸ Humppi 2008.

tekijöitä, kuten uhrin ikä ja sukupuoli sekä epäillyn ja uhrin suhde, jotka eivät käy ilmi rikosilmoituksiin perustuvista tilastoista.

Käytettäessä rikosilmoituksia tutkimusaineistona on muistettava, että rikosilmoitus on epäily mahdollisesti tapahtuneesta rikoksesta eikä sen tekeminen tai vastaanottaminen siis tarkoita, että rikos on tapahtunut. Kuten Humppikin on todennut, rikosilmoitus tutkimusaineistona ei kerro tapahtuneista rikoksista, vaan siinä esitetyt uhrin, epäillyt ja tapahtumakuvaukset perustuvat rikosilmoituksen tekijän kertomaan⁷⁹.

3.2 *Kaltoinkohtelurikosten esiintyvyys*

3.2.1 Poliisin tietoon tulleet rikokset

Seuraavaksi tarkastellaan lapsiin kohdistuvia rikoksia rikosilmoituksiin perustuvien tilastojen valossa. Tämän tutkielman aineistoksi kerätty poliisin tietoon tulleet lapsiin kohdistuneet rikosepäilyt käyvät ilmi seuraavasta taulukosta 1. Taulukossa esitetään vuosina 2007-2011 poliisin tietoon tulleet lapsiin kohdistuneiden pahoinpitelyjen ja seksuaalisten hyväksikäyttöjen johdosta tehdyt rikosilmoitukset.

Taulukko1. Poliisin tietoon tulleet lapsiin kohdistuneet rikosepäilyt vuosina 2007-2011.

Rikostyyppit vuosittain	v. 2007	v. 2008	v. 2009	v. 2010	v. 2011
Hyväksikäyttö	1360	1460	1270	1479	1807
Pahoinpitely	4867	5427	5236	5424	6279

Kuten edellä olevasta taulukosta käy ilmi, lapsiin kohdistuvia pahoinpitelyepäilyjä on merkittävästi enemmän kuin hyväksikäyttöepäilyjä. Lukujen perusteella voidaan todeta, että lapsiin kohdistuneet pahoinpitelyepäilyt työllistävät poliisia määrällisesti yli kolme kertaa enemmän kuin lapsiin kohdistuneet hyväksikäyttöepäilyt. Luvut eivät kerro, onko kyse lievistä, perusmuotoisista tai törkeästä rikosepäilystä, joten rikosepäilyn törkeysastetta ja sen selvittämisen haastavuutta on mahdoton arvioida. Lukuja tarkasteltaessa on myös hyvä muistaa, että osa rikosilmoituksista on perättömiä tai eivät muusta syystä johda edes esitutinnan aloittamiseen.

Kahdesta seuraavasta taulukosta käy ilmi ikäjakaumittain eriteltyinä poliisin tietoon tulleet lapsen kohdistuneen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyt (taulukko 2) ja lapsen kohdistuneet pahoinpitely-

⁷⁹ Humppi 2008 s.23.

epäilyt (taulukko 3). Taulukossa esitetty ikäjakauma kuvastaa lapsen ikää sillä hetkellä, kun kyseessä oleva rikos on kohdistunut lapseen. Rikosmäärät kaikissa ikäluokissa ovat vuosi vuodelta kasvaneet. Selkeästi suurin osa poliisin tietoon tulleista sekä lapsiin kohdistuneista pahoinpitely- että seksuaalirikoksista kohdistuu ikäluokkaan 13–17-vuotiaat. Vähiten poliisin tietoon tulleita rikoksia kohdistuu nuorimpaan ikäluokkaan eli alle 7-vuotiaisiin. Seksuaalisen hyväksikäytön osalta 8-12-vuotiaisiin kohdistuu lähes yhtä vähän rikosepäilyjä kuin alle 7-vuotiaiden osalta kun taas pahoinpitelyepäilyjen osalta ero kahden alimman ikäluokan välillä on merkittävä.

Taulukko 2. Poliisin tietoon tulleet lapsiin kohdistuneet seksuaalisen hyväksikäytön epäilyt vuosina 2007-2011.

Ikäjakauma	v. 2007	v. 2008	v. 2009	v. 2010	v. 2011
Alle 7-v.	234	266	204	261	324
8-12 v.	277	320	271	328	364
13-17	849	874	795	890	1119

Taulukko 3. Poliisin tietoon tulleet lapsiin kohdistuneet pahoinpitelyepäilyt vuosina 2007-2011.

Ikäjakauma	v. 2007	v. 2008	v. 2009	v. 2010	v. 2011
Alle 7-v.	394	519	593	701	881
8-12 v.	839	960	954	1092	1238
13-17	3634	3948	3689	3631	4160

Pahoinpitelyrikosten kokonaismäärä on kasvanut lähes yhtäjaksoisesti jo vuodesta 1994 alkaen. Kasvuun on vaikuttanut osin tekijöitä, jotka ovat olleet luonteeltaan teknisiä ja operatiivisia: pahoinpitelyrikoksen lievän ja perustekomuodon uudet tunnusmerkistöt, syyteoikeutta koskevat muutokset sekä poliisin toteuttamat julkisten tilojen rauhoittamiseen tähtäävät valvontakampanjat. Myös valtaväestön alttius ilmoittaa väkivaltaa poliisille on lisääntynyt. Seurauksena on ollut, että erityisesti lievempien pahoinpitelyrikosten ilmitulo- ja kirjaamiskynnys on madaltunut.⁸⁰

Vuonna 2012 julkaistussa rikollisuustilanteesta todetaan, että väkivaltarikoksen tyypillinen uhri on nuori mies ja suurin riski joutua väkivallan kohteeksi on 18-vuotiaalla miehellä. Raportissa todetaan myös, että väkivaltarikollisuuden tason muutos vuodesta 2010 vuoteen 2011 kasvatti suhteellisesti eniten alle viisivuotiaisiin lapsiin (+28 %) ja 70 vuotiaisiin vanhuksiin (+30 %) kohdistuneita rikoksia.⁸¹ Kasvun muutos on siis suhteellinen eikä määrällinen, mutta kuten taulukosta 3 käy ilmi, myös rikosmäärien kasvu alle 7-vuotiaisiin kohdistuneissa pahoinpitelyepäilyissä vuosina 2010-2011 on huomattava kuten myös muissa ikäluokissa kyseisenä ajanjaksona.

Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön osalta on mahdollista tarkastella poliisin tietoon tulleiden rikosten määrän muutosta pidemmällä aikavälillä kuin tätä tutkielmaa varten kerätystä aineistosta. Tilas-

⁸⁰ Lehti ym. 2010 s. 60.

⁸¹ Lehti ym. 2010 s. 89-90.

tokeksuksen lukuihin perustuvasta taulukosta selviää myös ilmi tulleiden rikosten määrän muutos edelliseen vuoteen verrattuna⁸². Luvut poikkeavat joidenkin vuosien osalta suoraan poliisilta saadusta aineistosta. Erot voivat johtua erilaisista tilastointikäytännöistä. Poliisilta suoraan pyydetty luvut on tilastoitu asianomistajien määrän mukaan, kun taas tilastokeskuksen luvut voivat olla tilastoitu tekojen mukaan. Käytännössä ero voi selittyä sillä, että poliisille kirjatussa ilmoituksessa voi olla yksi lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö (=teko), mutta siihen on asianomistajana esimerkiksi kaksi lasta, jolloin toisessa tilastossa luku on 1 ja toisessa tilastossa luku on 2.

Tarkasteltaessa poliisin tietoon tulleita rikoksia kymmenen vuoden ajalta, havaitaan vuositason vaihtelua kumpaankin suuntaan ja erot luvuissa johtuvat osittain siitä, että vuotuiset rikossarjojen määrät vaihtelevat vuosittain ja niiden osatekojen kirjaamiskäytännöt ovat epäyhteneviä. Joka tapauksessa voidaan todeta, että rikosmäärät ovat merkittävästi kasvaneet kymmenen vuoden aikana.

Taulukko 4. Poliisin tietoon tulleet lasten seksuaaliset hyväksikäytöt (RL 20:6–7) ja niiden määrien muutos prosenttiyksikköinä Tilastokeskuksen lukujen perusteella.⁸³

v. 2002	v. 2003	v. 2004	v. 2005	v. 2006	v. 2007	v. 2008	v. 2009	v. 2010	v. 2011
635	744	846	946	1043	1025	1321	1068	1102	1682
+24 %	+17 %	+14 %	+12 %	+10 %	-2 %	+ 29 %	-19 %	+ 3 %	+53 %

Tietojen perusteella on havaittavissa, että poliisin tietoon tulleiden lasten seksuaalisten hyväksikäyttöjen määrä kasvoi peräti 53 prosenttia vuonna 2011 edelliseen vuoteen verrattuna. Kasvusta ainakin osa johtuu siitä, että poliisille ilmoitettiin kyseisenä vuonna tavallista enemmän perheensisäisiä hyväksikäyttötapahtumia, jotka ovat tapahtuneet useita vuosia aiemmin. Eroja kuitenkin tasoittaa se, että rikosten selvitysaste on ollut vuosina 2010-2011 aikaisempaa matalampi.⁸⁴ Lainsäädäntömuutoksia tai muita vastaavia rikosten ilmituloon tai selvittämiseen liittyviä perustavanlaatuisia muutoksia ei ole tapahtunut vuosien 2010-2011 aikana, jotka selittäisivät poliisin tietoon tulleiden lapsen kohdistuvien seksuaalirikosten määrällistä kasvua vuonna 2011. Seuraavien vuosien aikana nähdään, onko vuonna 2011 ilmitulleiden lapsen kohdistuneiden hyväksikäyttörikosten määrä yksittäinen piikki vai tasaantuuko määrä vuosien 2009-2010 tasolle.

Vaikka lapsen seksuaalisen hyväksikäytön määristä ja muutoksista on tarkempaa tietoa kuin pahoinpitelyrikosten osalta, on tärkeää huomata, että noin 75 % kaikista alle 15-vuotiaisiin kohdistu-

⁸² Lappi-Seppälä & Niemi 2012 s. 108-110.

⁸³ Lappi-Seppälä & Niemi 2012 s. 108.

⁸⁴ Lappi-Seppälä & Niemi 2012 s. 108.

neista rikosepäilyistä on kuitenkin fyysistä väkivaltaa. Seksuaalinen väkivalta ja hyväksikäyttö muodostavat puolestaan noin 20 % kaikista lapseen kohdistuneista rikosepäilyistä. Humpin selvityksen mukaan fyysisen väkivallan ja laiminlyönnin uhrin ovat useimmiten poikia (70 %) ja seksuaalisen väkivallan ja hyväksikäytön uhrin ovat suurimmaksi osaksi tyttöjä (87 %).⁸⁵

Humpin mukaan tyypillisesti seksuaalirikosepäilyissä uhri ja rikoksesta epäilty ovat tunteneet toisensa nimeltä tai kasvoilta, jolloin rikoksesta epäiltynä on muu tuttu (29 %). Rikosilmoitusaineistosta sukulaisen tekemiä seksuaalisen väkivallan ja hyväksikäytön tekoja on ollut yhteensä noin 14 prosenttia, joista 7 prosenttia on uhrin biologisen isän kohdistamia tekoja. Uhrin vanhemmat ovat olleet seksuaalirikoksesta epäiltynä harvemmin kuin fyysisen väkivallan rikosepäilyissä, joissa vanhempi on epäiltynä noin neljänneksessä teoista (23 %). Yli kolmanneksessa (36,5 %) fyysisen väkivallan teoista epäiltynä on ollut muu lapselle tuttu henkilö.⁸⁶ Rikosilmoitustilastojen mukaan siis lapsiin kohdistuu väkivaltaa pääsääntöisesti perheen ulkopuolelta.

Edellä esitetyt tilastot antavat suuntaa-antavan kuvan lapsiin kohdistuvien rikosten määristä. On kuitenkin huomattava, että ne eivät esimerkiksi kerro tekojen vakavuudesta, eli siitä onko kyse lievästä, perusmuotoisesta vai törkeästä teosta. Edellä esitetyt tilastot eivät myöskään kerro rikoksen tekijästä, eli siitä, ketä lapseen kohdistuneesta rikoksesta epäillään (pl. Humpin raportti vuodelta 2007). Poliisin tietoon tullut rikollisuus on joka tapauksessa tyypillisin tapa kuvata väkivallan yleisyyttä.

3.2.2 Lasten kokemukset väkivallasta

Väkivallan kehityksen seuranta tapahtuu perinteisesti edellä esitetyn mukaisesti poliisin rikosilmoitusrekisteritietojen varassa, mihin liittyy se ongelma, että vain pieni osa väkivaltaisista teoista ilmoitetaan poliisille. Poliisin ja tuomioistuimen tilastot ovat luotettavia, mutta puutteellisia siitä syystä, että kaikki rikokset eivät tule poliisin tietoon.

Toinen vaihtoehto kerätä tietoa väkivallan esiintyvyydestä, on kysyä ihmisiltä itseltään. Tällaisia tutkimuksia kutsutaan usein ns. uhritutkimuksiksi. Eritoten lapsiin kohdistuvasta väkivallasta on ollut vain hajanaisia uhritutkimustietoja, mutta vuonna 2008 Poliisiammattikorkeakoulun toteuttamassa kattavassa lapsiuhritutkimuksessa väkivallan esiintyvyyttä mitattiin kysymällä kuudes- ja

⁸⁵ Humppi 2008 s. 28.

⁸⁶ Humppi 2008 s. 34, 52-53.

yhdeksäsluokkalaisilta lapsilta heidän väkivaltakokemuksistaan⁸⁷. Tutkimustuloksia verrattiin 20 vuotta aiemmin tehtyyn uhritutkimukseen ja nämä tutkimukset antavat yhdessä kattavan kuvan lasten kokeman väkivallan esiintyvyydestä.

On huomattava, että väkivallan muodot ovat moninaisia ja ei ole yksiselitteistä, millaista käyttäytymistä pidetään väkivaltaisena. Lapset kohtaavat väkivaltaa paitsi suoraan heihin itseensä kohdistuvana myös epäsuorasti esimerkiksi perheväkivallan silminnäkijöinä tai medioiden välityksellä. Kaikkia väkivallan muotoja ei siten välttämättä määritellä rangaistaviksi rikoslaissa tai muussa lainsäädännössä. Lisäksi rikosoikeudellisiin toimenpiteisiin ei ryhdytä tapauksissa, joissa tekijäksi epäilty on alle 15-vuotias. Näin ollen huomattava osa lapsiin kohdistuvasta väkivallasta ei käytännössä määrity esimerkiksi pahoinpitelyksi, koska rikosten tekijöinä ovat lapset.⁸⁸

Lapsiuhritutkimuksen mukaan pahoinpitelyn kohteeksi ilmoitti joutuneensa viimeisen vuoden aikana noin viidennes vastaajista. Sukupuolen ja luokka-asteen mukaiset erot ovat kuitenkin melko suuria ja pojat näyttävät kohtaavan väkivaltaa tyttöjä enemmän. Vajaa neljännes niistä kuudennen luokan oppilaista, jotka olivat joutuneet pahoinpitelyn uhriksi, ilmoitti saaneensa ruumiillisia vammoja. Yhdeksännen luokan oppilaista vammoja ilmoitti noin kolmannes pahoinpitelyn uhreista. Vammojen laadussa ei ole suuria eroja vastaajien sukupuolen tai iän mukaan. Kun lapsiuhritutkimuksen tuloksia verrataan kansalliseen uhritutkimukseen, jossa tarkasteltiin siis aikuisten kokemuksia väkivallasta, lapsiin voidaan kokemusten perusteella todeta kohdistuvan selvästi enemmän väkivaltaa kuin aikuisiin.⁸⁹

Lasten mukaan väkivallan tekijät ovat valtaosassa tapauksia lähes samanikäisiä uhrin kanssa. Poikien ja tyttöjen kohdalla tässä suhteessa näyttää kuitenkin olevan eroa, sillä tekijän ja uhrin samanikäisyys korostuu erityisesti pojilla, kun taas tytöillä tekijöiden ikähajontaa on enemmän. Myös perheensisäinen väkivalta nousi tutkimuksessa esiin ja näyttää siltä, että tytöt kohtaavat aikuisen tekemää väkivaltaa enemmän kuin pojat. Isä, isäpuoli, äiti tai äitipuoli ilmoitettiin tekijäksi vajaassa kymmenessä prosentissa kaikista tapauksista.⁹⁰ On kuitenkin huomattava, että nuorten kokemukset vanhempiensa käyttämästä fyysisestä väkivallasta ovat vähentyneet viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana huomattavasti. Kaikkien selvimmin muutos näkyy lievässä väkivallassa, eli niissä

⁸⁷ Ellonen & Kääriäinen & Salmi & Sariola 2008.

⁸⁸ Ellonen & Kääriäinen 2008 s. 26.

⁸⁹ Ellonen & Kääriäinen 2008 s.42-47.

⁹⁰ Ellonen & Kääriäinen 2008 s. 48-49.

teoissa, jota ennen kutsuttiin ruumiilliseksi kuritukseksi. Vakavan väkivallan osalta näkyy myös pudotus, vaikkei se olekaan yhtä dramaattinen kuin lievän väkivallan vähenemisen osalta.⁹¹

Lapsiuhritutkimuksen mukaan 8-9 % 9-luokkalaisista raportoi seksuaalikokemuksia vähintään viisi vuotta vanhempien henkilöiden kanssa. Verrattaessa tuloksia 20 vuotta aiemmin toteutettuun vastaavaan tutkimukseen, voidaan todeta, että tyttöjen osalta seksuaaliseksi hyväksikäytöksi luokiteltavien tekojen yleisyys näyttää olevan samalla tasolla kuin 20 vuotta sitten, kun taas poikien osalta hyväksikäyttökokemukset ovat hieman vähentyneet. Kuitenkin seksuaalista hyväksikäyttöä vähintään 10 vuotta vanhemman henkilön kanssa kokeneiden tyttöjen määrä on puolittunut vuodesta 1988, jolloin luku oli kuusi prosenttia. Tutkimuksen mukaan hyväksikäytön vakavuus on lieventynyt painopisteen siirryttyä kontaktia sisältävistä kokemuksista ehdotuksiksi. Tyypillisesti tekijä on lapselle tuttu henkilö, mutta perheen sisäisen hyväksikäytön esiintyvyys on vain muutaman promillen luokkaa eli erittäin harvinaista.⁹²

Pieniltä alle kouluikäisiltä lapsilta on edellä kuvatun uhritutkimuksen keinoin hankalaa saada pätevää tietoa. Kuten poliisin tietoon tulleista rikosepäilyistäkin voi todeta, myös alle kouluikäiset joutuvat kohtaamaan väkivaltaa elämässään. Vuonna 2008 toteutettiin pilottitutkimus 2- ja 4-vuotiaiden lasten vanhemmille, jossa itseilmoitusmenetelmällä kartoitettiin heidän väkivaltaista käyttäytymistä omaa lastaan kohtaan. Tutkimustulokset eivät ole yleistettävissä aineiston pienuuden ja viivonuden takia, mutta ne antavat suuntaa pienten lasten kohtaamasta väkivallasta oman vanhemman taholta. Suurin osa vastaajista ($n = 207$) on käyttänyt henkistä väkivaltaa lastaan kohtaan. Henkisellä väkivallalla tarkoitetaan huutamista, haukkumista ja väkivallalla uhkaamista. Lievää väkivaltaa (tukistaminen, tönäisy, läimäiseminen), on käyttänyt lähes puolet vanhemmista. Vakavan väkivallan tapauksia oli aineistossa vain muutama.⁹³

Yhteenvedona voidaan todeta lapsiuhritutkimuksen mukaan väkivallan olevan läsnä lasten ja nuorten elämässä. Lapset kohtaavat väkivaltaa eniten lähiympäristössään ja väkivallan tekijä on lähes poikkeuksetta joku lapselle ennestään tuttu henkilö. Pojat kohtaavat väkivaltaa eniten koulussa tai kaveriporukoissa, kun taas tyttöjen väkivaltakokemukset keskittyvät useammin kotiin. Hyvänä muutoksena on nähtävissä perheessä tapahtuvan kuritusväkivallan, kuten tukistamisen ja läimäisemisen, väheneminen kahdessakymmenessä vuodessa puoleen ja samassa ajassa myös vakava seksuaalinen hyväksikäyttö on vähentynyt selvästi.

⁹¹ Sariola & Ellonen 2008 s. 59-60.

⁹² Sariola & Ellonen 2008 s. 99-106.

⁹³ Ellonen & Kääriäinen 2010 s.303, 306-308.

Seuraavaksi siirrytään tarkastelemaan lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkintaprosessia. Luvussa käsitellään aluksi esitutkintaa yleisellä tasolla, jonka jälkeen siirrytään tarkemmin poliisin toimintaan lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa ja järjestämislain vaikutuksiin. Luvun loppupuolella tarkastellaan tätä tutkielmaa varten poliisista saatua aineistoa.

4 Lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinta

4.1 Lähtökohdat

4.1.1 Esitutkinta osana rikosprosessia

Tätä tutkielmaa tehtäessä esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistus on käynnissä. Uuden esitutkintalain (805/2011) ja pakkokeinolain (806/2011) on määrä tulla voimaan 1.1.2014. Tässä tutkielmassa tarkastellaan esitutkintalakia sekä voimassaolevan lainsäädännön perusteella että eduskunnan jo hyväksymän ja presidentin vahvistaman uuden esitutkintalain perusteella. Uusi lainsäädäntö on merkityksellinen, jotta pystytään tarkastelemaan lainsäädännön kehitystä, mutta voimassa oleva lainsäädäntö on kuitenkin tärkeämmässä asemassa tässä tutkielmassa, koska tarkastelussa on viranomaisten toimintamallit ja he työskentelevät voimassa olevan lainsäädännön perusteella. Esitutkintalain keskeisiä muutoksia lapsen oikeuksien kannalta tullaan käsittelemään, mutta muutoin, jos ei toisin mainita, esitutkintalailla viitataan voimassa olevaan lainsäädäntöön.

Rikosten esitutkintaa säätelevät esitutkintalaki (449/1987) ja pakkokeinolaki (450/1987), joista tässä tutkielmassa keskitytään esitutkintalakiin. Laajan rikosprosessikäsitteen mukaan rikosprosessi on horisontaalinen jatkumo, jossa esitutkinta, syyteharkinta ja oikeudenkäynti liittyvät saumattomasti toisiinsa⁹⁴. Rikosprosessiin kuuluu lisäksi rangaistuksen täytäntöönpano⁹⁵. Tämä tutkielma käsittelee rikosprosessin esitutkintavaihetta, mutta ymmärtääksemme esitutkinnan merkityksen se on nähtävä osana rikosprosessin kokonaisuutta.

Poliisin suorittamaa esitutkintaa määrittää esitutkintalaki, joka sisältää keskeisimmät periaatteet esitutkinnan suorittamisesta, asianosaisten oikeuksista ja tutkintatoimenpiteistä. Esitutkinnalla tarkoitetaan selvityksen hankkimista epäilystä rikoksesta mahdollisen syyteharkinnan suorittamista ja rikosoikeudenkäyntiä varten. Toisin sanoen esitutkinnan tarkoituksena on hankkia seuraavissa rikosprosessin vaiheissa tarvittava todistusaineisto.⁹⁶ Kaikki tapaukset eivät kuitenkaan etene syyteharkintaan saakka, sillä osassa tapauksia tutkinta päätetään jo esitutkintavaiheessa jos esimerkiksi katsotaan, että rikosta ei ole tapahtunut, jos rikosepäily ei täytä rikoksen tunnusmerkkejä, tai jos ketään ei voida asettaa syytteeseen⁹⁷.

⁹⁴ Hirvelä 2006 s. 104.

⁹⁵ Helminen & Lehtola & Virolainen. 2005 s. 14.

⁹⁶ Helminen ym. 2005 s. 2-5, 14-16; myös Hirvelä 2006 s. 338.

⁹⁷ Humppi 2010 s. 89.

Hirvelän mukaan rikosprosessin onnistuneisuutta mitataan sen kyvyllä selvittää rikos ja sillä, että selvittäminen tapahtuu oikealla tavalla. Tämä tarkoittaa etenkin rikosprosessin laadullisia tekijöitä, kuten rikoksen selvittämisen osaamista ja korkeaa ammattitaitoa, joka välittyy asianosaisille luottamusta palauttavana ja eheyttävänä tekijänä eli kokemuksena oikeusturvasta.⁹⁸ Esitutkinnalla on keskeinen merkitys rikosprosessin onnistuneisuuden kannalta. Lapsia koskevissa rikosepäilyissä on erityisen tärkeää kiinnittää huomiota esitutinnan suorittamiseen ja siihen, että se suoritetaan yhtäaikaaisesti lapsen etu ja rikosoikeudelliset tavoitteet, kuten totuuden selvittäminen, huomioivalla tavalla.

Tässä tutkielmassa tarkasteltava järjestämislaki (1009/2008) linkittyy esitutkintaprosessiin sellaisissa tilanteissa, jolloin kyse on lapseen kohdistuneesta seksuaalirikoksesta ja kun poliisi tarvitsee asiantuntija-apua epäillyn rikoksen uhriksi joutuneen lapsen kuulemiseen. Järjestämislain 1.1 §:ssä todetaan, että

Tässä laissa säädetään siitä, miten järjestetään poliisin, syyttäjän tai tuomioistuimen pyynnöstä terveydenhuollossa tehtävä tutkimus epäillyn lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämiseksi ja haitan arvioimiseksi.

Hallituksen esityksen (126/2008 vp) yksityiskohtaisissa perusteluissa todetaan, että tutkimuksella tarkoitetaan lapsen haastattelua, tarvittavia somaattisia, psykologisia ja muita lääketieteellisiä tutkimuksia sekä tutkimukseen perustuvaa lausuntoa. Lisäksi tutkimukseen kuuluvat myös vanhempien tai mahdollisten sijaisvanhempien haastattelut⁹⁹. Järjestämislaissa tarkoitettu lapsen tutkimus kuulustelukertomuksen saamiseksi on siis laajempi kuin puhdas poliisin suorittama lapsen kuuleminen. Järjestämislaissa säädetty virka-apuna toteutettava tutkimus järjestetään vain pienessä osassa lapsiin kohdistuneita rikosepäilyjä, koska poliisi kuulee itse suurimman osan lapsista.

4.1.2 Yleistä lapseen kohdistuvien rikosten esitutkinnasta

Lapsi voi joutua rikosprosessiin joko asianomistajana eli silloin, kun hän on rikoksen uhri tai epäiltynä, jolloin hänen epäillään syyllistyneen itse rikokseen. Rikosprosessissa voi olla lisäksi yhtenä osallisena todistaja, eli henkilöä, jota kuullaan oikeudenkäynnissä jutun kannalta relevanttien faktojen selvittämiseksi. Tutkielma koskee vain niitä tilanteita, joissa lapsi on uhrin asemassa eli asianomistajana, mutta lasta on siis mahdollista kuulla rikosprosessissa myös epäiltynä ja todistajana.

⁹⁸ Hirvelä 2006 s. 96.

⁹⁹ Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämisen järjestämisestä HE 126/2008 vp s. 10.

Esitutkinta rikosasian valmisteluna koskee yhtä lailla kaikkia rikosjuttuja, mutta lapsiin kohdistuneiden rikosten tutkinnassa esitutkinnan valmistelutehtävä korostuu erityisesti. Aineellisen rikosioikeuden tavoitteiden toteutuminen näissä tapauksissa riippuu korostetusti esitutkinnan toimivuudesta ja laadusta. Keskeisin näyttö lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tai pahoinpitelyn jutuissa on Hirvelän mukaan lapsen esitutkinnassa antama kertomus, koska pääsääntöisesti alle 15-vuotiaita ei kuulla henkilökohtaisesti oikeuden pääkäsittelyssä.¹⁰⁰ Voidaankin ajatella, että keskeinen osa oikeudenkäynnistä siirtyy esitutkintaan ja silloin on huolehdittava mm. epäillyn kontradiktorisista oikeuksista. Kontradiktoriset oikeudet käytännössä tarkoittavat esitutkinnan yhteydessä epäillyn oikeutta esittää kysymyksiä kuulusteltavalle, eli lapselle, ja saada nähtäväkseen esitutkinta-aineisto. Esitutkinnassa lasta kuultaessa on siis otettava huomioon asioita, jotka normaalisti ovat ajankohtaisia vasta mahdollisessa oikeudenkäynnissä.

Pohtiessa lapsen asemaa juridisesta näkökulmasta ei tule unohtaa lapsen inhimillistä olemusta suojaavaa tarvitsevana yksilönä. Siitä syystä lasten kohdalla on pohdittava juridisia ratkaisuja ja toimintamalleja hienovaraisemmin kuin aikuisten asioita käsiteltäessä. Myöskään Hirvelän mukaan voima-suhteiden jako rikosprosessissa ei ole yksioikoinen lapsia koskevissa asioissa. Lapsi on jo lähtökohtaisesti rikoksen uhrina erityisen haavoittuva ja erityisesti kotipiirissä tapahtuvia rikoksia vastaan lapsen on vaikea suojautua ja hakea apua. Tästä syystä rikosprosessissa on huomioitava se, että lapsi voi olla kykenemätön oikeuksiensa puolustamiseen ja suojaton rikoksia vastaan.¹⁰¹

4.1.3 Esitutkinnan vaiheet ja kesto

Voimassa olevan esitutkintalain 2 §:n mukaan poliisin on suoritettava esitutkinta, kun sille tehdyn ilmoituksen perusteella tai muutoin on syytä epäillä, että rikos on tehty. Rikosilmoitus ei automaattisesti johda esitutkintaan, vaan poliisi aloittaa esitutkinnan niissä tilanteissa, kun on syytä epäillä, että rikos on tapahtunut. Yleisesti ottaen epäilyn perusteena pitää olla jotakin konkreettista.¹⁰² Jokainen luonnollinen henkilö, myös siis lapsi, on asianomistajakelpoinen. Lapsia koskevat rikosepäilyt tulevat poliisin tietoon yleensä lastensuojelu- tai muun viranomaisen tai lapsen huoltajan/vastaavan kautta¹⁰³.

¹⁰⁰ Hirvelä 2006 s.107.

¹⁰¹ Hirvelä 2006 s. 24.

¹⁰² Hirvelä 2006 s. 337-338.

¹⁰³ Kts. esim. Humppi & Ellonen 2010; Poliisihallitus 2011.

Esitutkinnan toimittamisesta ja johtamisesta vastaavat esitutkintalain (449/1987) 2 ja 13 §:n mukaisesti esitutkintaviranomaiset, joista tärkein on poliisi. Esitutkintalain 14 §:n mukaan esitutkintaa johtaa poliisin tutkinnanjohtaja, jonka tehtäviin kuuluu tärkeimpien tutkinnallisten ratkaisujen tekeminen. Lasten kaltoinkohtelua koskevien tapausten tutkimisen erityispiirteitä ovat lapsen kuulemisen toteuttaminen (ETL 39 a §) ja asiantuntijalausunnon hankkiminen (ETL 46 §), joista tutkinnanjohtaja päättää.¹⁰⁴

Lapsen kuuleminen on esitutkinnan tärkeä osa lapsia koskevissa rikoksissa ja siihen palataan tämän luvun loppupuolella, mutta on muistettava, että esitutkinnassa voidaan suorittaa muitakin esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön mukaisia tutkintatoimenpiteitä lapsen kuulemisen lisäksi. Mahdollisia tutkintatoimenpiteitä ovat mm. epäillyn ja todistajien kuulustelut sekä pakkokeinot, kuten epäillyn pidättäminen, takavarikko, kotietsintä ja telepakkokeinot. Hirvelän tutkimuksessa käytetyimpiä pakkokeinoja oli epäillyn pidättäminen ja vangitseminen, mutta myös kotietsintöjä ja takavarikoita tehtiin todisteiden hankkimiseksi.¹⁰⁵ Humpin ja Ellosen tutkimuksessa poliisi raportoi suorittaneensa tapauskohtaisesti muitakin toimia kuulustelujen ja asiantuntijalausunnon lisäksi. Näitä olivat esimerkiksi tekninen tutkinta, potilasasiakirjojen kokoaminen, laboratorionäytteiden sekä puhelu- ja internettallenteiden hankkiminen.¹⁰⁶

Esitutkintalain 6 §:n mukaan esitutkinta on toimitettava ilman aiheutonta viivytystä. Lapsen ollessa rikosasiassa asianomistajana esitutkintatoimenpiteet tulee käynnistää välittömästi. Lapseen kohdistuneen rikoksen tehokas selvittäminen saattaa edellyttää nopeasti tehtävää teknistä tutkintaa ja lääkärin tekemää oikeuslääketieteellistä tutkimusta. Myös pakkokeinojen käyttämisestä on tehtävä ratkaisut viipymättä rikosepäilyn tultua ilmi.¹⁰⁷

Esitutkinnan valmistuttua juttu toimitetaan rikosprosessiketjun seuraavaan vaiheeseen, eli syyttäjälle syyteharkinnan suorittamista varten. Esitutkinta voidaan kuitenkin lopettaa esitutkintalain 43 §:n mukaisesti saattamatta asiaa syyttäjälle, jos tutkinnassa on käynyt ilmi, että rikosta ei ole tapahtunut tai ettei jutussa voida nostaa ketään vastaan syytettä. Suurin osa etenkin lapsiin kohdistuneista seksuaalirikoksista siirtyy esitutkinnan jälkeen syyttäjälle. Tyypillinen syy olla saattamatta juttua syyttäjän harkintaan on syyteoikeuden vanhentuminen.¹⁰⁸ Jo ennen syyteharkintaa syyttäjän tulee olla tietoinen esitutkinnasta, koska poliisin tulee tehdä lapsiin kohdistuneista rikoksista esitutkintalain 15 §:n mukainen ilmoitus syyttäjälle. Myös Poliisihallituksen ohjeessa todetaan, että lapsen

¹⁰⁴ Hirvelä 2006 s. 110.

¹⁰⁵ Hirvelä 2006 s. 392-393.

¹⁰⁶ Humpi 2010 s. 96.

¹⁰⁷ Poliisihallitus 2011 s. 3-4.

¹⁰⁸ Hirvelä 2006 s. 412.

ollessa asianomistajana tutkinnanjohtajan on huolehdittava esitutkintalain mukaisen ilmoituksen tekemisestä syyttäjälle¹⁰⁹. Syyteharkinnan jälkeen rikosasia siirtyy syyttäjältä tuomioistuinkäsittelyyn, jos syytekynnys syyttäjän mukaan ylittyy. Tuomioistuinkäsittely on rikosprosessiketjun viimeinen vaihe.¹¹⁰

4.2 Lapsiin kohdistuvien kaltoinkohtelurikosten esitutkintaa säätelevät normit

4.2.1 Lapsen kohtelua esitutkinnassa säätelevät yleislait

Voimassa olevan lainsäädännön mukaan lapsiin kohdistuvia esitutkintatoimia koskevat säännökset ovat esitutkinnasta ja pakkokeinoista annetun asetuksen säännös lasten kohtelusta esitutkinnasta (EPA 11 §) ja esitutkintalain erityistilanteissa tehtävää kuulustelua koskeva säännös (ETL 39 a §). Esitutkintalain 39 a §: n mukaan

Asianomistajan ja todistajan kuulustelu on tallennettava videotallenteeseen tai siihen rinnastettavaan muuhun kuva- ja äänitallenteeseen, jos kuulustelukertomusta on tarkoitus käyttää todisteena oikeudenkäynnissä eikä kuultavaa tämän nuoren iän tai henkisen toiminnan häiriintyneisyyden vuoksi todennäköisesti voida siinä haittaa kuulusteltavalle aiheuttamatta kuulla henkilökohtaisesti. Kuulustelussa on otettava huomioon kuulusteltavan kehitystason asettamat erityisvaatimukset kuulustelumenetelmille, kuulusteluun osallistuvien henkilöiden määrälle ja muille kuulusteluolosuhteille. Tutkinnanjohtaja voi päättää, että muukin kuin esitutkintaviranomainen voi kuulustelijan valvonnassa esittää kysymykset kuulusteltavalle. Rikoksesta epäillylle on varattava mahdollisuus esittää kysymyksiä kuulusteltavalle. Jos rikoksesta epäilty niin pyytää, hänen kysymyksensä saa esittää myös asiamies tai avustaja. Kuulustelija voi kuitenkin määrätä, että kysymykset on esitettävä kuulustelijan välityksellä kuulusteltavalle.

Esitutkinnassa suoritettavan lapsen kuulemisessa tulee huomioida erityisiä menettelytapoja aikuisen kuulusteluun verrattuna. Yllä siteerattu esitutkintalain 39 a § määrittelee, miten lapsen kuulustelu toteutetaan ja se mahdollistaa lapsen henkilökohtaisen kuulemisen rajoittamisen esitutkintavaiheeseen, jolloin häntä ei tarvitse kuulla oikeudenkäynnissä. Hirvelän mukaan tämä konkretisoi rikosprosessin menettelytapana YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 3. artiklan vaatimuksen lapsen edun huomioon ottamisesta heitä koskevissa asioissa. Lapsen suojaamista on siis se, ettei hän joudu oikeussalissa henkilökohtaisesti kuultavaksi ja hän välttyy kohtaamasta epäiltyä kasvokkain. Kuitenkin kaikkein merkittävin lasta suojaava tekijä tässä järjestelyssä on se, ettei lapsen tarvitse olla esitutkinnassa tapahtuvan kuulustelun jälkeen enää missään tekemisissä rikosasian kanssa.¹¹¹

¹⁰⁹ Poliisihallitus 2011 s. 4.

¹¹⁰ Hirvelä 2006 s. 419, 442.

¹¹¹ Hirvelä 2006 s. 195.

Lapsen kohtelun näkökulmasta keskeistä 39 a §:n määrittämissä kriteereissä on se, että kuulustelussa on otettava huomioon lapsen kehitystason asettamat erityisvaatimukset kuulustelumenetelmille, kuulusteluun osallistuvien henkilöiden määrälle ja muille kuulusteluolosuhteille. Lisäksi huomionarvoista on, että tutkinnanjohtaja voi päättää 39 a §:n mukaisesti, että muukin kuin esitutkintaviranomainen voi kuulustelijan valvonnassa esittää kysymykset kuulusteltavalle, eli tällaisissa tilanteissa lapsen kuuleminen siirretään yleensä terveydenhuollon viranomaiselle.

Kyseinen esitutkintalain säännös on astunut voimaan vuonna 2003. Pykälän esitöiden mukaan lapsen kuulustelu edellyttää erityisosaamista ja ylimääräisten henkilöiden läsnäolo varsinaisessa kuulustelutilanteessa saattaa vaikeuttaa lapsen kuulustelua ja heikentää kertomuksen luotettavuutta. Edellä käsitellyistä syistä lapsen asianmukainen kuulustelu saattaa joskus edellyttää sitä, että varsinaisen kuulustelun suorittaa poliisin asemesta psykologi tai muu lapsikuulustelun asiantuntija, joka ei ole esitutkintaviranomainen eikä muukaan viranomainen.¹¹²

Esitutkintalain 39 a §:n määrittäessä menettelyllisiä tekijöitä lapsen kuulemisessa, nimenomaan lasten kohtelua konkretisoi esitutkinnasta ja pakkokeinoista annetun asetuksen (575/1988) 11 §:n 1 ja 2 momentti, joiden mukaan

Lasta on kohdeltava esitutkinnassa hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Erityisesti on huolehdittava siitä, ettei lapselle aiheuteta tarpeettomasti haittaa koulussa, työpaikalla tai muussa hänelle tärkeässä ympäristössä.

Lapsiin kohdistuvat tutkintatoimenpiteet on mahdollisuuksien mukaan annettava tähän tehtävään erityisesti perehtyneiden poliisimiesten suoritettaviksi. Esitutkintaviranomaisen on tarvittaessa neuvoteltava lääkärin tai muun asiantuntijan kanssa siitä, voidaanko lapseen kohdistaa tutkintatoimenpiteitä.

EPA 11 § korostaa lapsen ikätasoista ja ammattitaitoista kohtaamista ja sitä, ettei toiminnalla aiheuteta lapselle haittaa. Lapsen etu on tärkeä poliisitoimintaa määrittävä tekijä, vaikkei sitä ole suoraan kirjoitettu kyseiseen pykälään.

Poliisilain (493/1995) 41 § määrittää virka-apun antamista poliisille. Poliisi tulee saada pyytäessään virka-apua erityisesti lapseen kohdistuneen pahoinpitelyepäilyn selvittämiseen poliisilain 41.1 §:n perusteella. Poliisi pyytää virka-apua lapsen somaattisiin tutkimuksiin kaikissa lapsiin kohdistuvissa rikoksissa myös poliisilain 41.1 §:n perusteella.

¹¹² Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi esitutkintalain ja pakkokeinolain sekä eräiden näihin liittyvien lakien muuttamisesta HE 52/2002 vp s. 43.

Oikeudenkäyntivaihetta koskee puolestaan oikeudenkäymiskaaren 17:11.2 §, joka takaa sen, että esitutkintalain mukaisesti toteutettu kuulustelu voidaan hyväksyä sellaisenaan oikeudenkäyntiaineistoksi jos syytetylle on varattu mahdollisuus esittää kuulusteltavalle lisäkysymyksiä esitutkinnassa toteutetussa kuulustelussa.¹¹³ Tätä kutsutaan ns. kontradiktorisuusperiaatteen noudattamiseksi. Oikeudenkäymiskaaren 17:11.2 §:ää voidaan Hirvelän mukaan kutsua esitutkintalain 39 a §:n ”vastinkappaleeksi”, koska se määrittää oikeudenkäyntivaihetta siltä osin, että säännöksen mukaisesti toteutettu ja taltioitu lapsen kuulustelu hyväksytään sellaisenaan oikeudenkäyntiaineistoksi¹¹⁴.

Poliisin toimintaa lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa määrittää ja konkretisoi Poliisihallituksen ohje, jossa käydään läpi lapsen kohdistuneen rikoksen ilmoituksen vastaanottoa, esitutkinnan käynnistämistä, lapsen edunvalvonnan järjestämistä, lapsen kuulustelua, kontradiktorisuusperiaatetta ja oikeuspsykiatriselta yksiköltä tarpeen mukaan pyydettävää virka-apua ja asiantuntijalausuntoa.¹¹⁵ Poliisihallituksen ohjeen mukaan lapsen ollessa rikosasiassa asianomistajana esitutkintatoimenpiteet tulee käynnistää välittömästi. Tällöin on huomattava, että virallisen syytteen alainen rikos johtaa esitutkinnan käynnistymiseen riippumatta asianomistajan tai hänen huoltajansa mielipiteestä. Kaikki lapsiin kohdistuneet kaltoinkohtelurikokset ovat lähtökohtaisesti virallisen syytteen alaisia rikoksia ja siten poliisin on aloitettava esitutkinta epäilyistä pahoinpitely- tai seksuaalirikoksesta. Vuonna 2011 tehdyn rikoslain uudistuksen perusteella jopa lapsiin kohdistuneet lievätkin pahoinpitelyt ovat virallisen syytteen alaisia rikoslain 21 luvun 16 §:n mukaisesti.

Kun tarkastellaan lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkintaa, huomio keskittyy lapsen aseman turvaamiseen. Samaan aikaan on kuitenkin muistettava rikoksesta epäillyn oikeudet ja sitä säätelevät pykälät. Esitutkinnassa on noudatettava esitutkintalain 7 §:ää, jonka 2 momentin mukaan epäiltyä on kohdeltava esitutkinnassa syyttömänä. Syyttömyysolettama perustuu YK:n ihmisoikeusjulistuksen 11 artiklaan ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan 2 kappaleeseen. Myös esitutkintalain 8 § korostaa epäillyn oikeusasemaa. Pykälässä todetaan, että esitutkinnassa kenenkään oikeuksiin ei saa puuttua enempää kuin on välttämätöntä esitutkinnan tarkoituksen saavuttamiseksi ja että esitutkinta on toimitettava siten, ettei ketään aiheettomasti saateta epäluulon alaiseksi ja ettei kenellekään tarpeettomasti aiheuteta vahinkoa tai haittaa.

Esitutkinnassa rikoksesta epäiltyä on siis kohdeltava syyttömänä eikä hänelle saa aiheuttaa kohtuutonta haittaa. Epäillyn oikeuksiin kuuluu myös esitutkintalain 11 §:n mukainen oikeus saada tie-

¹¹³ Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi oikeudenkäymiskaaren eräiden todistelua, kiireelliseksi julistamista ja ylimääräistä muutoksenhakua koskevien säännösten muuttamisesta HE 190/2002 vp s. 23.

¹¹⁴ Hirvelä 2006 s.195.

¹¹⁵ Poliisihallitus 2011.

toonsa, mitä esitutkinnassa on käynyt ilmi, niin pian kuin siitä ei voi aiheutua haittaa rikoksen selvittämiseksi. Käytännössä oikeus tarkoittaa sitä, että poliisi esittää rikoksesta epäillylle lapsen kuulustelusta syntyneen materiaalin heti, kun siitä ei ole enää haittaa rikoksen selvittämiseksi. Rikoksesta epäillylle varataan mahdollisuus kuulustelumateriaaliin tutustumiseen poliisin tiloissa ja hänellä on oikeus esittää lisäkysymyksiä lapselle. Epäillyn tulisi pääsääntöisesti kirjallisesti laatia ne kysymykset, joita hän toivoo esitettävän kuultavana olevalle lapselle. Poliisi voi tarvittaessa muokata kysymyksiä siten, että niiden esittäminen on lapselle sopivaa.¹¹⁶

4.2.2 Esitutkintalain uudistus

Uudessa, vuonna 2014 voimaantulevassa esitutkintalaissa (805/2011) on joitakin uudistuksia, jotka koskevat lapsen kohtelua esitutkinnassa.

4 luvun 7 § käsittelee lasten kohtelua esitutkinnassa. Pykälässä säädetään alle 18-vuotiaan kohtelusta esitutkinnasta, josta vastaava sääntely löytyy tällä hetkellä esitutkinnasta ja pakkokeinoista annetun asetuksen 11 §:stä. Pykälän soveltamisalaan kuuluu sekä rikoksesta epäilty että rikoksen uhreiksi ja todistajiksi joutuneet alaikäiset. Lain esitöissä puhutaan lasten hienovaraisesta kohtelusta, joka liittyy samaisen lain 4 luvun 6 §:n mukaiseen hienotunteisuusperiaatteeseen.¹¹⁷ Hienotunteisuusperiaatteen mukaisesti esitutinnan asianosaisia ja muita esitutkintaan osallistuvia on kohdeltava hienotunteisesti.

Edelleen 4 luvun 7.2 §:ssä korostetaan alle 18-vuotiaisiin kohdistuvien tutkintatoimenpiteiden antamista mahdollisuuksien mukaan kyseiseen tehtävään perehtyneiden tutkijoiden tehtäväksi. Erityistä perehtyneisyyttä voidaan lain esitöiden mukaan saada sekä erityisen koulutuksen että käytännössä hankitun kokemuksen kautta. Mikään ei kuitenkaan estä sitä, että pykälässä tarkoitettujen erikoistuneiden esitutkintaviranomaisten lisäksi esitutkintaan osallistuisi muita erikoistuneita ammattihenkilöitä kuten sosiaalityöntekijöitä tai psykologeja. Hallituksen esityksessä todetaan, että poliisin hallintojärjestelmän uudistamisen myötä tapahtuva suurempien yksiköiden muodostaminen mahdollistaa poliisien erikoistumisen. Lisäksi poliisien perusammattitaitoon katsotaan kuuluvan kyky tarvittaessa hoitaa kaikenikäisten kuulustelut. Poliisin perusammattitaidosta ja erikoistumis-

¹¹⁶ Poliisihallitus 2011 s. 4.

¹¹⁷ Hallituksen esitys Eduskunnalle esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi HE 222/2010 vp s. 195.

mahdollisuuksista huolimatta hallituksen esityksessä ei pidetä mahdollisena ehdottoman esitutkintavirkamiehiä koskevan erikoistumisvelvollisuuden toteutumista.¹¹⁸

Uuden esitutkintalain hallituksen esityksessä todetaan se tosiasia, että poliisihallinnon on hankalaa erikoiskouluttaa tai perehdyttää riittävästi esitutkintaviranomaisia lapsen kohtaamiseen. Tästä syystä on perusteltua, että poliisi kykenee tarvittaessa hyödyntämään virka-apuna toteutettavaa asiantuntijakuulemista lapsiin kohdistuneissa rikosepäilyissä. Esitutkinnassa kuultavan alle 18-vuotiaan ikä, kehitystaso, mielentila tai hänen muut ominaisuutensa saattavat olla sellaisia, että esitutkintatoimenpiteen suorittamisesta aiotulla hetkellä tai myöhemminkin saattaa aiheuttaa hänelle haittaa. Tästä syystä 7 §:n 2 momentin toisen virkkeen mukaan esitutkintaviranomaisen olisikin tarvittaessa neuvoteltava lääkärin tai muun asiantuntijan kanssa sitä, voidaanko lapseen kohdistaa esitutkintatoimenpiteitä.¹¹⁹

Esitutkintalain 4 luvussa tullaan säätelemään edunvalvojan määräämisestä lapselle. Voimassa olevassa esitutkintalaissa ei säädetä edunvalvonjan määräämisestä, vaan edunvalvojaa haetaan holhous-toimilain 32.2 §:n perusteella. Uuden, vuonna 2014 voimaantulevan esitutkintalain 4 luvun 8 §:ssä säädetään, että tuomioistuimen on määrättävä alle 18-vuotiaalle asianosaiselle esitutkintaa varten edunvalvoja, jos on perusteltua syytä olettaa, että huoltaja, edunvalvoja tai muu laillinen edustaja ei voi puolueettomasti valvoa asianosaisen etua ja jos edunvalvojan määrääminen ei ole selvästi tarpeetonta. Edunvalvojan määräämisestä aiheutuneet kustannukset tullaan maksamaan valtion varoista. Hallituksen esityksessä todetaan, että pykälän soveltamistapauksia olisivat mm. tilanteet, joissa lapsen huoltajan epäillään syyllistyneen lapseen kohdistuneeseen rikokseen. Ristiriitatilanteen voi molempien huoltajien osalta katsoa usein syntyvän myös sellaisissa tilanteissa, joissa vain toista epäillään rikoksesta. Edunvalvojan tarpeen katsotaan olevan lähtökohtaisesti erityinen silloin, kun lapsen toista huoltajaa tai huoltajana ollutta epäillään lapseen kohdistuneesta seksuaalirikoksesta.¹²⁰ Seksuaalirikoksen esiin nostaminen muista lapsiin kohdistuvista rikoksista, kuten pahoinpitelystä, on mielenkiintoista tämän tutkielman kannalta, koska lähtökohta tässä tutkielmassa on, että kaikki rikokset voivat vahingoittaa lasta yhtä vakavasti ja siitä syystä niihin pitää suhtautua rikoksen törkeysasteikko huomioiden samalla vakavuudella.

Edunvalvojan lisäksi lapsen kuulustelussa voi olla läsnä myös lapsen tukihenkilö jollei hänen läsnäolonsa vaikeuta rikoksen selvittämistä. Tukihenkilöstä säädetään nykyisen esitutkintalain 31 §:ssä ja uuden esitutkintalain 7 luvun 12 §:ssä. Uudessa laissa tukihenkilön määritelmää on laajennet-

¹¹⁸ HE 222/2010 vp s. 195.

¹¹⁹ HE 222/2010 vp s. 195.

¹²⁰ HE 222/2010 vp s.195-196.

tu eikä hänen tarvitse olla oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain (689/1997) mukainen tukihenkilö. Pykälässä tarkoitettuja tukihenkilöitä voisivat olla esimerkiksi muut alaikäisen kuultavan lähisukulaiset kuin huoltajat. Hallituksen esitöiden mukaan tarve kuultavaa tukevien henkilöiden osallistumiseen kuulusteluun korostuu rikosten asianomistajien kohdalla erityisesti niiden rikosten kohdalla, joiden käsittelyn yhteydessä hänelle voidaan määrätä oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 2 luvun 3 §:n nojalla tukihenkilö. Seksuaalirikokset ja pahoinpitelyrikokset kuuluvat kyseessä oleviin rikoksiin. Kuultavaa tukevan henkilön osallistuminen kuulusteluun tapahtuisi kuultavan aloitteesta. Tukihenkilö ei kuitenkaan voisi osallistua kuulusteluun, jos hänen voidaan olettaa vaikuttavan kuultavan kertomukseen ja sitä kautta vaarantavan rikoksen selvittämistä.¹²¹

Uuden esitutkintalain myötä erityisesti lapsen kohtelua esitutkinnassa määrittävät säännökset eivät juuri muutu, mutta täsmentyvät. Hierarkkisesti säätelytaso nousee, koska tällä hetkellä lapsen kohtelusta säädetään asetuksella ja jatkossa nimenomaiset säännökset löytyvät esitutkintalaista.

4.2.3 Järjestämislain sisältö

Laki lapseen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä on suppea erityislaki, jonka keskeinen sisältö kiteytyy lain 6 §:ään, jonka mukaan valtio korvaa kyseisen lain 1 §:n mukaisista tutkimuksista aiheutuvat, toiminnan asianmukaisen hoitamisen kannalta tarpeellisina pidettävät kustannukset. Tutkimusten rahoitusta käsitellään tässä tutkielmassa laajasti, joten tässä kohdassa esitellään järjestämislain muu sisältö.

Järjestämislain soveltamisala määritellään lain 1 §:ssä, jonka mukaan laissa säädetään siitä, miten järjestetään poliisin, syyttäjän tai tuomioistuimen pyynnöstä terveydenhuollossa tehtävä tutkimus epäillyn lapseen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämiseksi ja haitan arvioimiseksi. Järjestämislakia sovelletaan lapseen, joka on tutkimuksen käynnistyessä alle 16-vuotias tai erityisin perustein alle 18-vuotias.

Järjestämislain 2.1 §:ssä veloitetaan sairaanhoitopiirien olevan vastuussa 1:§ssä määritellyistä tutkimuksista ja lain 2.2 §:ssä säädetään henkilöstön asianmukaisesta koulutuksesta, ammattitaidosta ja kokemuksesta. Esimerkiksi lapsen haastattelun tekevällä henkilöllä tulisi olla lääketieteen lisensiaatin tai psykologin tai muu soveltuva perustutkinto ja lisäksi peruskoulutuksestaan riippuen asian-

¹²¹ HE 222/2010 s. 221-222.

tuntemusta lapsen kasvu- ja kehityspsykologiasta tai lasten- tai nuorisopsykiatriasta sekä esitutkintaan liittyvistä oikeudellisista kysymyksistä¹²².

Järjestämislain 3 § käsittelee tutkimusten käynnistämistä ja keskeyttämistä. Tutkimukset on aloitettava ilman aiheetonta viivästystä. Tutkimusten suorittamisessa on huomioitava lapsen terveydentila ja tarpeen vaatiessa tutkimukset tulee keskeyttää. Tutkimusten keskeytymisestä on ilmoitettava tutkimusta pyytäneelle taholle, joka useimmiten on poliisi. Järjestämislain 3 §:n yksityiskohtaisia perusteluja tarkasteltaessa on huomattavissa lapsen edun korostaminen tutkimuksen reunaehtojen määrittelyssä¹²³.

Tutkimuksia tekevällä terveydenhuollon yksiköllä on laaja tiedonsaantioikeus järjestämislain 4 §:n perusteella. Tutkimusyksiköllä on oikeus saada salassapitosäännösten estämättä paitsi poliisilta kuin myös valtion ja kuntien viranomaisilta tapaukseen liittyvät asiakirjat siltä osin kuin ne ovat välttämättömiä tutkimuksen tekemiseksi. Tietojen luovuttamiseen velvollisia ovat mm. sosiaalipalveluiden tuottajat ja terveydenhuollon ammattihenkilöt. Hallituksen esityksen mukaan tiedonsaantioikeus mahdollistaa välttämättömän lausunnon valmistamista tukevan tausta-aineiston kokoamisen¹²⁴.

Järjestämislain 4 § säätelee tutkimusyksikön tiedonsaantioikeuden ohella myös tutkimusyksikön tiedonantovelvollisuudesta. Lain 4.2 § perustuu pääosin viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain (621/1999) 5 §:ään ja siten kun kyseessä on poliisille annettu virka-apu, lausuntopyynnön mukana tuleva materiaali ja muu tutkimusyksikön asian selvittämiseksi hankkima selvitys ovat poliisin asiakirjoja ja siten ne luovutetaan tutkimuksen pyytäneelle poliisille, syyttäjälle tai tuomioistuimelle.

Järjestämislain 4.2 §:ään sisältyy lisäksi terveydenhuollon ammattihenkilöiden salassapitovelvollisuutta koskeva poikkeus. Momentin mukaan tutkimuksen päättyessä lapsen terveydentilasta laadittu loppulausunto voidaan toimittaa lapsen psyykkisestä hoidosta vastaavaan terveydenhuollon toimintayksikköön. Lapsen terveydentilaa koskeva lausunto ei ole sama kuin syyttäjälle, poliisille tai tuomioistuimelle annettu lausunto. Edellytyksenä loppulausunnon lähettämiseksi on hallituksen esityksen mukaan se, että lausunto on välttämätön lapsen psyykkisen hoidon järjestämiseksi. Tiedonantioikeus on nähty välttämättömäksi lapsen tarpeenmukaisen hoidon ja kuntoutuksen aloittamiseksi mahdollisimman pian. Koska esitutkinta ja syyteharkinta voi kestää pitkään, lapsen jatkohoidon

¹²² Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämisen järjestämisestä HE 126/2008 vp s. 10.

¹²³ HE 126/2008 vp s.10-11.

¹²⁴ HE 126/2008 vp s. 11.

kannalta on välttämätöntä, että terveydenhuolto saa tietoonsa lapsen hoidon järjestämisen kannalta keskeiset asiat vaikka rikosprosessi on vielä kesken.¹²⁵

Järjestämislain 4.3 § velvoittaa terveydenhuollon toimintayksikköä säilyttämään sille kerääntyneet tiedot kaksitoista vuotta siitä, kun tutkittava henkilö on saavuttanut täysi-ikäisyyden, ellei tietojen säilyttämiselle ole muualla laissa säädetty tätä pitempää aikaa. Säännös on yhdenmukainen lapseen kohdistuvan seksuaalirikoksen vanhentumisajan kanssa. Tutkimuksen yhteydessä tutkimusyksikköön kertyneet tiedot eivät ole niiden käyttötarkoitus huomioon ottaen potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 12 §:ssä tarkoitettuja potilasasiakirjoja. Sääntelyllä on pyritty selkiyttämään kyseisten asiakirjojen luonnetta ja turvaamaan asiakirjojen säilyminen vähintään syyteoikeuden ajan.¹²⁶

Järjestämislain mukaisten tutkimusten järjestämistä määrittää tarkemmin kunkin sairaanhoitopiirin oman aluehallintoviranomaisen kanssa tehty järjestämislain 5 §:n mukainen sopimus tutkimusten suorittamisesta. Sopimuksessa sovitaan mm. palvelun järjestämistavasta, henkilöstön määrästä, kelpoisuudesta ja täydennyskoulutuksesta sekä tutkimusten tavoiteaikataulusta. Hallituksen esityksen mukaan tutkimuksen kokonaisajan ei tulisi ylittää kahta kuukautta. Asianmukaisen tutkimuksen suorittaminen edellyttää sosiaali- ja terveydenhuollon eri ammattiryhmien osaamisen hyödyntämistä ja toiminnan laadun varmistaminen edellyttää riittävää henkilöstömäärää.¹²⁷

Järjestämislain 7 § määrittää tutkimuksista aiheutuneiden kustannusten laskennallisten ja lopullisten korvausten suorittamisesta sairaanhoitopiireille. Lain 8 § on voimaantulosäännös. Järjestämislain 7 § ja 5 § uudistettiin vuonna 2010 lähinnä teknisiltä osin kun aluehallinnon viranomaisten tehtäviä koskevaa lainsäädäntöä muutettiin.

Järjestämislaki on suppea ja sitä soveltavia viranomaisia ovat ainoastaan järjestämislain mukaisia tutkimuksia suorittavat terveydenhuollon yksiköt ja tutkimusta pyytävät poliisi, syyttäjä ja tuomioistuimet. Lain merkitys esitutinnan suorittamiseen lapsiin kohdistuvissa rikoksissa on kuitenkin suuri. Seuraavaksi siirrytäänkin tarkastelemaan poliisin toimintaa lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa.

¹²⁵ HE 126/2008 vp s. 11.

¹²⁶ HE 126/2008 vp s.11-12.

¹²⁷ HE 126/2008 vp s. 12.

4.3 Poliisin toiminta lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa

4.3.1 Lasten yhdenvertaisuus

Lasten yhdenvertaisuuteen oikeusjärjestelmässä on kiinnitetty huomiota sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla. Euroopan unionissa toteutettiin vuosina 2009–2010 hanke ”CURE”¹²⁸, jossa tarkasteltiin lapsiuhrien asemaa ja kohtelua oikeusjärjestelmässä. Hankkeen tarkoituksena oli tuottaa tietoa ja suosituksia lapsiuhrien aseman parantamiseksi jäsenvaltioissa. Hankkeessa todettiin, että suurin osa jäsenvaltioista, mukaan lukien Suomi, on omaksunut erityisiä toimintatapoja lapsen kuulemiseksi rikosprosessissa. Toimintatapojen tavoitteena on estää lapsen toistuva kuuleminen ja lisätä viranomaisten osaamista, mutta lapsen kohtelu rikosprosessissa sisältää kuitenkin vielä puutteita ja kehittämisen varaa. Yksi hankkeen johtopäätöksistä oli, että lapsiuhrien asemaa ja tuen tarvetta ei ole kehittämistoimenpiteistä huolimatta riittävästi huomioitu rikosprosessissa. Hankkeessa tuotiin esiin, että teoriassa lapsella on rikosprosessissa samat oikeudet kuin aikuisillakin, mutta käytännössä lapsella on rajalliset mahdollisuudet toteuttaa oikeuksiaan. Tästä syystä lapselle tulee mm. antaa riittävä määrä tietoa rikosprosessista, lasta tulee kuulla asianmukaisella tavalla ja hänen oikeudellisesta edustuksestaan tulee huolehtia entistä paremmin.¹²⁹

Samassa eurooppalaisessa hankkeessa kiinnitettiin huomiota myös lapsiuhrien eriarvoiseen kohteluun rikosprosessissa. Raportin mukaan osaa lapsiuhreista, kuten seksuaalisen hyväksikäytön ja ihmiskaupan kohteeksi joutuneita, suositetaan muihin lapsiuhreihin nähden. Priorisoinnin vuoksi toiset lapsiuhreista jäävät erityiskohtelun ulkopuolelle. Hankkeen loppuraportin mukaan rikoksen uhreiksi joutuneiden lasten tulisi saada erityiskohtelua jo sen perusteella, että he ovat lapsia.¹³⁰ Tämä näkökulma liittyy vahvasti tutkielman tutkimusasetelmaan lapsen yhdenvertaisesta kohtelusta esitutkinnassa.

Euroopan parlamentti ja neuvosto ovat antaneet 25.10.2007 direktiivin rikoksen uhrien oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista¹³¹. Direktiivin tarkoituksena on varmistaa kaikissa EU:n jäsenmaissa uhrien keskeisten oikeuksien toteutuminen, joista yhtenä mainitaan erityisen haavoittuvassa asemassa olevien uhrien, kuten lasten, erityinen huomioiminen ja asianmukainen suojeleminen. Direktiivi on pantava kansallisesti täytäntöön 16.11.2015 mennessä.

¹²⁸ Child victims in the Union - Rights and Empowerment.

¹²⁹ CURE 2010 s. 5-9.

¹³⁰ CURE 2010 s. 10.

¹³¹ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2012/29/EU.

Suomessa lapsen kohdistuvia esitutkintatoimia koskevat erityissäännökset ovat esitutkinnasta ja pakkokeinoista annetun asetuksen säännös lasten kohtelusta esitutkinnasta (jatkossa EPA 11 §) ja esitutkintalain (449/1987) lapsen kuulustelua koskeva 39 a §. Asetuksen 11 § ja esitutkintalain 39 a § painottavat lapsen kuulustelun vaatimia erityisolosuhteita ja -osaamista ja nämä säädökset käydään tarkemmin läpi luvussa 4.2.1. Esitutkintalain ja sitä tarkentavan asetuksen tasolla ei tehdä eroa erilaisten lapsiin kohdistuvien rikosepäilyjen esitutkintatoimien välillä. Myös poliisille annettu ohje lapsen kohtaamiseen poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa¹³², joka konkretisoi yllä mainittuja säädöksiä, koskee yhtä lailla sekä seksuaali-, että muiden väkivaltarikosten uhreiksi joutuneiden lasten kohtelua sekä myös muita tilanteita, joissa poliisi joutuu tekemisiin lasten kanssa. Ohjeessa käydään läpi lapsen kohdistuneen rikoksen ilmoituksen vastaanottoa, esitutkinnan käynnistämistä, lapsen edunvalvonnan järjestämistä, lapsen kuulustelua, kontradiktorisuusperiaatetta ja oikeuspsykiatriselta yksiköltä tarpeen mukaan pyydettyä virka-apua ja asiantuntijalausuntoa.

Vuonna 2009 voimaan tulleen ns. järjestämislain eli lain lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä (1009/2008) myötä lainsäädännön tasolle tuli eroavaisuutta lapsen kohdistuneiden seksuaalirikosten ja muiden lapsiin kohdistuvien rikosten välille. Järjestämislain myötä seksuaalirikosten uhreiksi joutuneiden lasten pääsy terveydenhuollon tutkimuksiin on turvattu, koska siitä on nimenomaisesti säädetty lain tasolla. Käytännössä järjestämislain suurin merkitys on, että sillä siirretään seksuaalirikosten selvittämisestä aiheutuvat terveydenhuollon kustannukset valtion korvattavaksi.

Voidaan sanoa, että yllä mainitun erityislain myötä on tehty jako seksuaalirikoksiin ja muihin kaltoinkohtelurikoksiin. Järjestämislain valmisteluvaiheessa ei kiinnitetty huomiota siihen, että järjestämislaki voi vaarantaa lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnan yhdenvertaisuutta, vaikka kuulemistilaisuudessa ja saaduissa lausunnoissa pidettiin ongelmallisena sitä, että kustannusvastuun siirto ei koske esitutkintaa silloin, kun kyseessä ovat fyysisen väkivallan kohteeksi joutuneet lapset. Perustuslakivaliokunta ei antanut valmistelun aikana lausuntoa laista ja lain perustuslainmukaisuutta arvioitaessa kiinnitettiin huomiota ainoastaan tutkimusyksikön tiedonsaantioikeuteen ja tiedonanto-oikeuteen.¹³³ Järjestämislain valmisteluvaiheessa ei siis kiinnitetty huomiota lain yhdenvertaisuuden arviointiin.

Järjestämislaki turvaa käytännössä sellaisten lasten mahdollisuuden päästä terveydenhuollossa järjestettäviin tutkimuksiin, joiden kuulusteluun poliisi kokee tarvitsevänsä virka-apua. Käytännössä

¹³² Poliisihallitus 2011.

¹³³ HE 126/2008 vp s. 9, 13.

tämä tarkoittaa tapauksia, joissa epäillyn rikoksen uhriksi joutunut lapsi on iältään nuori tai jos hänen kehityksensä on viivästynyt.¹³⁴ Ylipäänsä kaikkien rikosten uhreiksi joutuneiden lasten oikeuksien ja heidän yhdenvertaisuutensa näkökulmasta poliisin tekemällä arviolla on suuri merkitys lähinnä sen kannalta, arvioiko poliisi oman organisaationsa asiantuntemuksen riittävän lapsen asianmukaiseen kuulusteluun vai onko virka-apun pyytäminen terveydenhuollon oikeuspsykiatriselta yksiköltä tarpeen rikoksen selvittämiseksi.

Lain tasolla tehdyn jaottelun vaarana on se, että erilaisten kaltoinkohtelurikosten uhreiksi joutuneita lapsia kohdellaan esitutkinnassa eri tavoin ja sitä myöten he joutuvat eriarvoiseen asemaan. Poliisi tarvitsee sosiaali- ja terveydenhuollon virka-apua myös lapsiin kohdistuneiden pahoinpitelyepäilyjen selvittämisessä. Lain soveltamisalan rajaaminen lapsiin kohdistuneisiin seksuaalirikoksiin perustuu kunta- ja palvelurakennemuutuksesta annetun puitelain (169/2007) linjaukseen ja valtion talousarviossa tarkoitukseen varatun määrärahan määrään.¹³⁵ Ennen järjestämislakia Valtioneuvoston asetuksilla korvattiin sairaanhoitopiireille sekä seksuaalisen hyväksikäytön epäilyiden että pahoinpitelyepäilyiden selvittämisestä aiheutuneita kustannuksia¹³⁶.

Perustelun järjestämislain aiheuttaman yhdenvertaisen kohtelun vaarantumiselle voi yrittää löytää perustuslain 6 §:n mahdollistamasta positiivisesta erityiskohtelusta. Pykälän syrjintäkieltosäännös ei estä tietyn ryhmän ns. positiivista erityiskohtelua, joka tähtää tosiasiallisen tasa-arvon edistämiseen ja toteuttamiseen. Positiivista erityiskohtelua koskee kuitenkin vaatimus oikeasuhtaisuudesta ja siitä, että sitä ei jatketa sen jälkeen, kun tavoite, jonka vuoksi siihen ryhdyttiin, on saavutettu. Jos seksuaalirikosten uhreiksi joutuneiden lasten parempaa kohtelua esitutkinnassa perustellaan positiivisella erityiskohtelulla, pitäisi voida osoittaa heidän olleen aiemmin huonommassa asemassa muihin kaltoinkohtelurikosten lapsiuhreihin verrattuna ja lisäksi potentiaalisesti eriarvoistavan kohtelun pitäisi olla tilapäistä. Näistä syistä järjestämislakia ei voida lähtökohtaisesti perustella positiivisella erityiskohtelulla.

Tarkasteltaessa yhdenvertaisuutta perustelu seksuaalirikosten eriyttämiselle löytyy helpommin. Yhdenvertaisen kohtelun katsotaan perustuvan siihen, että samanlaisia tapauksia kohdellaan samalla tavoin, jolloin voidaan vedota siihen, että lapsiin kohdistuneet seksuaalirikokset ovat keskenään samanlaisia tapauksia ja esimerkiksi pahoinpitelyrikokset ovat keskenään samanlaisia, jolloin seksuaalirikoksia ja pahoinpitelyrikoksia ei pidetä samanlaisina eikä niitä tarvitse kohdella samalla

¹³⁴ Poliisihallitus 2011 s. 5.

¹³⁵ STM 2009:30 s. 28.

¹³⁶ HE 126/2008 vp s. 4.

tavoin. Toisaalta vasta-argumenttina voidaan todeta, että kaikki lapsiin kohdistuneet kaltoinkohtelurikokset ovat samanlaisia tapauksia ja niitä tulisi kohdella siten samalla tavalla.

Yhdenvertaisuuden ollessa perustuslain takaama oikeus, tulisi sen rajoittamisen täyttää perusoikeusrajoitusten vaatimukset, jotka on esitetty luvussa 2.2.2. Järjestämislain voi katsoa olevan laki, jolla rajoitetaan perustuslain 6 §:ssä määriteltyä yhdenvertaisuutta. Järjestämislaki ei kuitenkaan täytä perusoikeusrajoitusten vaatimuksia jos lapsiin kohdistuvia kaltoinkohtelurikoksia tarkastellaan kokonaisuutena. Muiden kuin seksuaalirikosten jättäminen järjestämislain ulkopuolelle on perusoikeusrajoituksista ainakin hyväksyttävyyysvaatimuksen ja suhteellisuusvaatimuksen vastaista, koska lainsäätäjällä ei ole perusteltua oikeutta arvottaa ainoastaan seksuaalirikoksia kaikista lapsiin kohdistuvista rikoksista erityisalueeksi, joka ainoastaan vaatii erityislain.

Lasten yhdenvertainen kohtelu ei kuitenkaan ole helppoa muussakaan viranomaistoiminnassa, kuten esimerkki lastensuojelusta osoittaa. Lastensuojelulaki mahdollistaa tietyissä tilanteissa kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten rajoitustoimenpiteet, joilla siis puututaan lapsen perusoikeuksien ydinalueelle. Lastensuojelulaitoksien rajoitustoimenpiteiden tulisi kohdistua yhdenvertaisesti kaikkiin lapsiin samoissa tyyppitilanteissa kuten jo lapsen oikeuksien sopimuksen 2.artikla ja perustuslain 6 § vaatii. Lastensuojelulain normeja tarkasteltaessa on kuitenkin todettava sijoitettujen lasten välinen eriarvoisuus, mikä johtuu siitä, että lain perusteella rajoitustoimenpiteitä voidaan kohdistaa vain niihin lapsiin, jotka ovat sijaishuollossa huostaanoton seurauksena eivätkä avohuollon tukitoimena sijoitettuina.¹³⁷ Huomionarvoista on, että kummallakin sijoitusperusteella sijaishuollossa asuva lapsi elää lähtökohtaisesti samanlaista arkea. Tällaisessa tilanteessa lasten eriarvoinen kohtelu on kiistatonta ja voidaankin sanoa, että lastensuojelussa se on esitutkintaan nähden helpommin havaittavissa. Yhteistä lastensuojelulain kyseiselle epäkohdalle ja lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkintaan liittyville säädöksille on yhdenvertaisuuden näkökulmasta se, että lainsäätäjä ei ole nähnyt niissä ristiä perustuslain 6 §:n kanssa.

Perusteet lapsen oikeuteen yhdenvertaiseen kohteluun löytyvät sekä kansainvälisistä sopimuksista että perustuslaista, jotka esiteltiin luvussa kaksi. Kansallinen lainsäädäntö ja siihen nojautuvat viranomaisohjeistukset säätelevät niiden viranomaisten toimintaa, jotka kohtaavat työssään lapsia. Kansallisen lainsäädännön tulisi olla sopusoinnussa perustuslain kanssa, mikä tarkoittaa, että ongelmia lasten yhdenvertaisuuden suhteen ei pitäisi olla. Kuten on jo todettu, lapsiin kohdistuvien rikosten osalta vuonna 2009 voimaan astunut järjestämislaki asettaa seksuaalirikosten uhreiksi joutuneet lapset lainsäädännön tasolla etuoikeutettuun asemaan muihin kaltoinkohtelurikosten uhreiksi joutu-

¹³⁷ Mahkonen 2010 s. 97.

neisiin lapsiin nähden eikä tilanne ole selitettävissä positiivisella erityiskohtelulla, sallittavilla perusoikeusrajoituksilla tai vaatimuksella samanlaisten tapausten samanlaisella kohtelulla. Tässä tutkimuksessa pyritään vielä vastaamaan siihen, onko lasten yhdenvertaisuus esitutkintatoimenpiteiden kohteena tosiasiaassa vaarantunut.

4.3.2 Lapsen kuuleminen

Lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa käytetään rinnakkain termejä lapsen kuulustelu, kuuleminen ja haastattelu. Käytännössä nämä lapsen kanssa käydyt keskustelun muodot tähtäävät samaan tarkoitukseen, eli sen selvittämiseen, mitä on tapahtunut. Kuulemisella tarkoitetaan tässä tutkimuksessa poliisin suorittamaa lapsen kertomuksen taltioimista, kun taas haastattelulla tarkoitetaan asiantuntijan suorittamaa lapsen kertomuksen taltiointia.

Lapsiin kohdistuvien hyväksikäyttö- ja pahoinpitelyrikosten esitutkinnassa monesti tärkein yksittäinen toimenpide on lapsen kuuleminen¹³⁸. Lapsen kuulemisen toteuttamiseen liittyy monia sekä kuulemisen sisältöön että kuulustelutekniikkaan liittyviä erityisvaatimuksia. Sisällölliset vaatimukset liittyvät syyttäjän väittämistaakkaan, mikä tarkoittaa sitä, että kuulustelussa on saatava tarpeellinen selvitys niistä seikoista, joista rikos muodostuu. Kuulustelutekniikkaan liittyvät erityisvaatimukset puolestaan korostuvat etenkin pienimpien lasten kohdalla, koska heidän kuulemisensa vaatii lapsen kehitysvaiheen ymmärtämistä ja erityisosaamista.¹³⁹

Lapsen kuuleminen nivoo yhteen lapsen edun, hänen suojelemisensa ja itsemääräämisoikeutensa. Lapsen edun vaatimus voidaan Hirvelän mukaan muotoilla prosessioikeutta koskevana siten, että kuulustelumenetelmien ja niiden muiden keinojen, joilla lapsen kertomus välittyy oikeudelle, tulee varmistaa, että lapsi tulee jutussa kuulluksi ja ymmärretyksi riippumatta esimerkiksi siitä, ettei hän kielellisen kehityksensä vuoksi osaa ilmaista itseään yhtä osaavasti kuin aikuinen. Lisäksi se edellyttää suojelemisen näkökohtaa ja vastuuta siitä, ettei lasta kuulemisen yhteydessä vahingoiteta eikä aiheuteta tarpeetonta lisäkärsimystä.¹⁴⁰

Lapsen kuulemisen suorittaa pääsääntöisesti poliisi. Poliisin ohjeistuksen mukaan pienten tai kehityksessään vakavasti viiveisten tai häiriintyneiden lasten kuulemisesta poliisi voi tarvittaessa neuvotella asiantuntijan kanssa ja sopia lapsen haastattelun tekemisestä tarkoituksenmukaisimmalla tava-

¹³⁸ esim. Hirvelä 2006; Korkman 2006.

¹³⁹ Hirvelä 2006 s. 338.

¹⁴⁰ Hirvelä 2006 s. 27.

lla. Poliisin on kuitenkin aina oltava paikalla kun lasta haastatellaan muttei välttämättä samassa tilassa lapsen kanssa. Päätöksen asiantuntijakuulustelijan käyttämisestä tekee aina tutkinnanjohtaja kuten esitutkintalain 39 a § määrittää. Jos lapsen kuuleminen suoritetaan viranomaisyhteistyönä, niin lasta tulisi ohjeen mukaan kuulustella vain yhdessä toimipaikassa ja kuulustelut tulisi suorittaa mahdollisimman pian rikosepäilyn esiin tulemisen jälkeen.¹⁴¹ Aiemmin, vuodesta 2006 kesäkuuhun 2011 voimassa olleen ohjeistuksen mukaan virka-apua pääsääntöisesti tuli pyytää vain niissä tilanteissa, kun lapsi oli alle 6-vuotias¹⁴². Uudistetussa ohjeessa tutkinnanjohtajalle on siis jätetty enemmän harkintavaltaa poistamalla ikäraja ja ottamalla huomioon kehitysviiveisten ja muutoin haastavien lasten erityistarpeet. Tosin hallituksen esityksessä todetaan, että erityisosaamisen tarve korostuu silloin, kun lapsi on alle kouluikäinen¹⁴³.

Lapsen kertomuksen arvioimiseksi voidaan pyytää terveydenhuollon ammattihenkilöltä asiantuntijalausuntoja myös sellaisissa tilanteissa, joissa lausunnolla voidaan katsoa olevan merkitystä asian esitutkinnassa, syyteharkinnassa tai tuomioistuinkäsittelyssä. Asiantuntijalausunnon pyytämisestä päättää tutkinnanjohtaja, mutta kuitenkin lausunnon tarpeen selvittämiseksi hänen tulisi keskustella asiasta syyteharkintaa suorittavan syyttäjän kanssa.¹⁴⁴ Asiantuntijalausunnon pyytämisestä säädetään voimassa olevan esitutkintalain 46 §: ssä. Tällaisesta virka-avusta on kyse esimerkiksi tilanteissa, jossa oikeudenkäyntiä varten pyydetään psykologin arviota poliisin suorittamasta lapsen kuulemisesta.

4.3.3 Poliisin osaaminen ja toimintamallit lapsiin kohdistuneiden rikosten esitutkinnassa

Poliisin toimintamalleissa lapsiin kohdistuneissa rikoksissa voidaan olettaa olevan vaihtelua väljästä ohjeistuksesta johtuen. Lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinta etenee lähtökohtaisesti samalla tavalla kuin muidenkin rikosten esitutkinta. Poliisin, lähinnä tutkinnanjohtajan, harkintaan jää, milloin lapsen kuuleminen siirretään terveydenhuollon ammattilaiselle, koska tarkkaa ikärajaa tai muuta normia ohjeistuksessa ei ole. Ohjeessa¹⁴⁵ käytetyt määreet ”kehityksessään vakavasti viiveinen” ja ”häiriintynyt” lapsi sisältävät myös paljon tulkinnanvaraa ja näiden piirteiden tunnistaminen lasten käyttäytymisessä vaatii asiantuntemusta. Poliisin ohjeistuksella ja koulutuksella kuitenkin pyritään yhtenäisyyteen lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa.

¹⁴¹ Poliisihallitus 2011 s. 3-5.

¹⁴² Sisäasiainministeriö 2006 s. 3.

¹⁴³ HE 126/2008 vp s. 3.

¹⁴⁴ Poliisihallitus 2011 s. 8.

¹⁴⁵ Poliisihallitus 2011 s. 5.

Tämän tutkielman aineiston perusteella poliisin peruskoulutuksessa ei perehdytä erityisesti lapsen kuulemiseen ja siitä syystä vastavalmistuneen poliisin valmiudet lapsen kuulemiseen ovat samanlaiset kuin minkä tahansa muun kuulustelun järjestämiseen. Poliisin täydennyskoulutuksessa on kahden viikon erikoistumisjakso ”seksuaalirikokset ja lapsi poliisitoiminnassa”, jota ei useana vuonna järjestetty, mutta joka alkoi vuonna 2012 uudelleen. Osittain järjestämislain myötä on kehitetty erityinen moniammatillinen lapsen haastattelukoulutus, johon osallistuu sekä poliiseja että oikeuspsykiatristen yksiköiden henkilökuntaa. Sekä poliisi että oikeuspsykiatriset yksiköt pitävät koulutusta onnistuneena, koska lapsiin kohdistuvien rikosten parissa toimivat ammattilaiset tulevat tutuksi ja osaaminen lapsen kuulemisessa paranee.

Aineiston mukaan ongelmana poliisin osalta on koulutuksen ja erikoistumisen hyödyntäminen, koska poliisiorganisaatiossa tehtävien kierto aiheuttaa sen, että esimerkiksi lapsiin kohdistuvien rikosten parissa työskennellään yleensä vain lyhyt ajanjakso, jonka jälkeen siirrytään uusiin tehtäviin. Käytännössä jokaisella poliisilaitoksella on joitakin lapsiin kohdistuviin rikoksiin erikoistuneita poliiseja, mutta kaikki kyseiset rikokset eivät tule heidän tutkittavakseen. Esitutkinnassa työskentelevät poliisit pitävät itse tärkeänä sitä, että tutkijoiden erityisosaamista ja kokemusta hyödynnetään, koska esitutinnan onnistumisen edellytykset luodaan oikealla tutkijavalinnalla.

Tutkielman aineistosta nousi esiin huoli siitä, että samaan aikaan kun poliisin resursseja jatkuvasti supistetaan, poliisiorganisaatiossa esitutkintaa kehitetään yleisosaamisen suuntaan sen sijaan että koulutettaisiin erityisesti esimerkiksi lapsiin kohdistuneisiin rikoksiin perehtyviä tutkijoita. Oletusarvona poliisiorganisaatiossa on, että kaikki tutkijat hallitsevat kaikkien rikosten tutkintamenetelmät. Tämä on perusteltua suurimmassa osassa poliisin tutkittavaksi tulevista rikosepäilyissä, mutta eräät rikostyypit, kuten lapseen kohdistuvat rikokset ja seksuaalirikokset kokonaisuudessaan, perustellusti vaatisivat poliisilta erityisosaamista.

Hirvelän tutkimuksen mukaan poliisin oma erityiskoulutus lapsiin kohdistuneiden rikosten tutkinnassa antaa tarpeellisia taitoja kouluikäisten lasten kuulemiseen. Pienempien lasten kielellisen kehityksen arvioiminen ja kuulustelutekniikan suhteuttaminen tähän edellyttää kuitenkin lapsen kehityksen erityistä tuntemusta. Hirvelän aineistossa poliisi oli suorittanut itse lapsen kuulemisen suurimmassa osassa tapauksia. Tavallisimmin poliisi haastatteli lapsia, joiden ikä oli 7-15 vuotta. Kouluikäisten lasten haastattelussa poliisi pyysi virka-apuna asiantuntijakuulustelua sellaisissa tapauksissa, joissa nuori oli mielenterveydellisistä syistä laitoshoidossa. Sosiaali- ja terveydenhuollossa

toteutettuja kuulemisia oli 24 %:ssa tapauksia ja lasten iät olivat 3-16 vuotta.¹⁴⁶ Tämän tutkielman aineisto tukee Hirvelän tutkimustuloksia, sillä kyselyyn vastanneet poliisit kertoivat suorittavansa kouluikäisten kuulemiset pääsääntöisesti itse. Terveystieteiden tutkimuksessa suoritettavia asiantuntijakuulemisia käsitellään tarkemmin seuraavassa pääluvussa.

Humpin ja Ellosen tutkimuksessaan tekemien poliisien haastattelujen perusteella yksittäisten poliisilaitosten esitutkinnan suorittamiseen ja toimintamalleihin vaikuttaa se, kuinka vahvasti lapsiin kohdistuneiden rikosepäilyjen tutkinta on keskitetty tietyille tutkintaryhmälle. Esitutkinnan sujuminen onkin riippuvainen siitä, kenelle tutkijalle ja tutkintaryhmälle rikosepäilyjen tutkinta on keskitetty. Erot esitutkinnan laadussa tulivat haastatteluissa esiin poliisien saamassa koulutuksessa, asiantuntemuksessa, ikärajojen ja muun ohjeistuksen tiedostamisessa sekä myös käytännön mahdollisuuksissa asianmukaisten kuulustelujen suorittamiseen. Esitutkinnan laatua parantavina tekijöinä nähtiin poliisin erikoiskoulutus ja viranomaisyhteistyön kehittäminen. Eroja poliisien koulutuksessa ja käytettävissä olevissa resursseissa oli paljon paikkakuntien välillä, mutta eroja oli myös paikkakuntien sisällä.¹⁴⁷

Humpin ja Ellosen tutkimuksen perusteella yhtenäinen, valtakunnallinen toimintamalli lapsen kohtaamiseen esitutkinnassa näyttää puuttuvan esimerkiksi ikärajojen noudattamisen suhteen. Vuonna 2006 annetun sisäasiainministeriön poliisille antaman ohjeen tavoitteena oli nimenomaan toimintamallien yhtenäistäminen. Tämä ohje on päivitetty vuonna 2011 Poliisihallituksen toimesta. Humpin ja Ellosen tutkimuksen mukaan väkivalta- ja hyväksikäyttöepäilyjen tutkinnassa tyypillistä on tapauskohtainen harkinta, koska käsiteltävät asiat ovat moninaisia ja poikkeustilanteita tulee usein vastaan. Tästä syystä tutkittavaksi tulevat tapaukset saattavat olla haasteellisia myös erikoiskoulutuksen käyneille poliiseille.¹⁴⁸ Poliisihallituksen ohjeistuksen mukaan lapsiin kohdistuneet väkivalta- ja seksuaalirikokset ovat aina vaativaa esitutkintaa, ja tutkintatoimenpiteet olisivatkin siitä syystä mahdollisuuksien mukaan annettava tähän tehtävään perehtyneiden poliisimiesten suoritettavaksi. Tutkinta olisi hyvä suorittaa parityöskentelynä tai tiimissä.¹⁴⁹

Poliisin käytännön toimintatavoista voitaneen vetää se johtopäätös, että poliisi pääsääntöisesti kuulee kouluikäiset lapset itse. On kuitenkin mahdotonta esittää yhtä täysin yhtenäistä toimintamallia lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa. Poliisien ammattitaito lapsiin kohdistuvissa rikoksissa vaihtelee samoin kuin se, missä tilanteissa poliisi pyytää virka-apua terveydenhuollosta. Näistä teki-

¹⁴⁶ Hirvelä 2006 s. 362.

¹⁴⁷ Humppi 2010 s. 111-112.

¹⁴⁸ Humppi 2010 s. 112, 114.

¹⁴⁹ Poliisihallitus 2011 s. 4.

jöistä johtuen esitutinnan onnistumisessa on vaihtelua. Lapsiin kohdistuvien rikosten esitutinnan haasteita tarkastellaan tarkemmin luvussa 4.4.

4.3.4 Viranomaisten välinen yhteistyö

Lapsiin kohdistuneessa väkivallassa ja seksuaalisessa hyväksikäytössä on aina kyse moniulotteisesta ilmiöstä. Viranomaisten näkökulmasta se edellyttää sekä terveydellisen ja sosiaalisen että myös lainsäädännöllisen ja rikosoikeudellisten näkökohtien huomioonottamista. Epäillyissä lapsiin kohdistuneissa rikosasioissa viranomaisten välinen yhteistyö tapahtuu pääasiassa sosiaali- ja terveydenhuollon, poliisin, syyttäjän, tuomioistuimen ja asianosaisten oikeudellisten avustajien välillä. Kaikilla viranomaisilla on luonnollisesti oma tehtävänsä lapsen kohdistuneen rikoksen selvittämisessä. Viranomaisyhteistyön edellytyksiä on kaikissa lapsen kaltoinkohtelurikosepäilyjen eri vaiheissa: tunnistamisessa, puuttumisessa, asian selvittämisessä ja mahdollisessa jatkohoidossa käytännön yhteistyön tarkoittaessa eri vaiheissa eri asioita.¹⁵⁰ Yhteistyön perusta on moniulotteisessa viranomaistoimintaa säätelevässä lainsäädännössä, jota ei ole mahdollista käsitellä kokonaisuudessaan tässä tutkielmassa, koska säädösperusta on laaja. Tässä tuodaan esille joitakin näkökohtia viranomaisyhteistyöstä esitutinnan näkökulmasta.

Viranomaisten välistä yhteistyötä säädellään lailla ja keskeisimpänä tähän kuuluu viranomaisten välistä tiedonvaihtoa ja salassapitoa säätelevä lainsäädäntö, joka luo raamit tapauskohtaiselle yhteistyölle. Eri viranomaisten tiedonvaihtoa koskevat säännökset löytyvät eri laeista ja ne on kirjoitettu kyseisen viranomaisen toiminnan näkökulmasta. Esimerkiksi lastensuojeluviranomaisten työtä säätelee lastensuojelulaki, poliisin toimintaa esitutkintalaki ja terveydenhuollon viranomaisten toimintaa mm. järjestämislaki ja laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992). Viranomaisten välistä tiedonvaihtoa koskevien lakien tulkinta ei ole yksiselitteistä, mikä hankaloittaa yhteistyön sujuvuutta. Säännösten tulkinnanvaraisuus vaatii tapauskohtaista harkintaa eikä aina ole yksiselitteistä toimintaohjetta viranomaisten väliseen tiedonvaihtoon. Moniammatillisen yhteistyön näkökulmasta tiedonvaihtoa koskeva lainsäädäntö onkin Ellosen mukaan puutteellinen sen hajanaisuuden ja tulkinnanvaraisuuden vuoksi.¹⁵¹ Viranomaistoimintaa säätelevät normit lähtökohtaisesti suojaavat asiakkaan etua määräämällä asiakastiedot salassa pidettäviksi ja siitä syystä viranomaisten välillä tiedon siirto on luvallista ilman asiakkaan suostumusta vain laissa määrätyissä poikkeustilanteissa. Kuitenkin usein lapsiin kohdistuvissa rikoksissa tiedonsiirto viranomaiselta toiselle on lakien mu-

¹⁵⁰ Humppi & Ellonen 2010 s. 192.

¹⁵¹ Humppi & Ellonen 2010 s. 193-195.

kaan sallittua ja usein myös lain velvoittamaa. On myös lapsen etu, että tieto viranomaisten välillä kulkee lapsiin kohdistuvissa rikosepäilyissä.

Epäilty lapsiin kohdistuvat rikokset paljastuvat usein sosiaali- ja terveydenhuollossa. Lapsiin kohdistuvissa rikosepäilyissä lastensuojelulain (417/2007) 25 § on merkittävä, koska se säätelee viranomaisten ilmoitusvelvollisuudesta eli lastensuojeluilmoituksen tekemisestä. Pykälässä luetellut viranomaiset ovat velvollisia salassapitosäännösten estämättä viipymättä ilmoittamaan kunnan sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle, jos he ovat tehtävässään saaneet tietää lapsesta, jonka hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää lastensuojelun tarpeen selvittämistä. Edelleen lastensuojelulain 25 §:n mukaan viranomaisten on tehtävä salassapitosäännösten estämättä ilmoitus poliisille, kun heillä on tehtävässään tietoon tulleiden seikkojen perusteella syytä epäillä lapseen kohdistunutta rikoslain (39/1889) seksuaalirikoksia koskevassa 20 luvussa rangaistavaksi säädettyä tekoa. Suora ilmoitusvelvollisuus poliisille epäilystä lapseen kohdistuneesta seksuaalirikoksesta kirjattiin lastensuojelulakiin vuonna 2011.

Esitutkinnassa pääasiallinen vastuu on poliisilla ja erityisesti tutkinnanjohtajalla (ETL 14 §), jonka tehtäviin kuuluu tärkeimpien tutkinnallisten ratkaisujen tekeminen. Viime aikoina myös syyttäjän asema lapsiin kohdistuvissa rikoksissa on vahvistunut. Lapsiin kohdistuvissa epäilyissä (seksuaali)rikoksissa on Hirvelän mukaan välttämätöntä, että syyttäjä omaksuu aktiivisen rikosprosessin valmisteluroolin, vaikkakaan syyttäjä ei toimi esitutkintaviranomaisena. Syyttäjän aktiivisuutta tarvitaan prosessinedellytyksiä koskevien kysymysten lisäksi tutkinnan rajaamiseen ja tutkintasuunnitelman tekemiseen. Esitutkintayhteistyö poliisin ja syyttäjän välillä on Hirvelän mukaan kirjavaa. Osassa tapauksia syyttäjä ei saa mitään tietoa jutusta ennen päättynyttä esitutkintaa, kun taas osassa tapauksia ennakoilmoitus lähetetään, mutta se ei johda kummankaan osapuolen yhteydenottoon epäilyn tiimoilta. Osassa tapauksia yhteistyö on kuitenkin todellista, jolloin pidetään neuvotteluja, sovitaan tutkintalinjauksista ja parhaimmillaan syyttäjä osallistuu kuulustelujen seuraamiseen. Esitutkintayhteistyön epäyhtenäisyys osoittaa yhtenäisen toimintalinjan tarvetta ja Hirvelä tuo esiin, että syyttäjän roolia esitutkinnassa tulisi vahvistaa siten, että syyttäjä ottaisi tutkinnanjohtajan aseman.¹⁵² Humpin ja Ellosen tutkimuksessa haastatellut poliisit olivat sitä mieltä, että yhteistyö syyttäjän kanssa sujuu hyvin ja ennakoilmoitukset syyttäjälle tehdään aina. Tosin syyttäjät toivat puolestaan samassa tutkimuksessa esiin, että poliisin tekemien ennakoilmoitusten suhteen on edelleen puutteita.¹⁵³

¹⁵² Hirvelä 2006 s. 354-357.

¹⁵³ Humppi & Ellonen 2010 s. 232-233.

Humpin ja Ellosen tutkimuksen mukaan poliisi tekee monipuolisesti yhteistyötä eri viranomaisten kanssa lapsiin kohdistuvien rikosten selvittämisessä. Esitutinnan aikana viranomaisyhteistyö painottuu terveydenhuoltoon, josta poliisi pyytää virka-apuna esitutkintalain 46 §:n perusteella esimerkiksi lapsen somaattisia tutkimuksia ja järjestämislain mukaisia lapsen asiantuntijakuulusteluja¹⁵⁴. Osa poliiseista koki, että lapsen kuulemiseen perustuvat asiantuntijalausunnat viivästyttävät poliisin tekemää rikostutkintaa joko merkittävästi tai ainakin jossain määrin. Tämä ongelma vaihteli paikkakunnittain ja kuitenkin valtaosa poliiseista piti asiantuntijalausuntoja hyödyllisinä rikoksen selvittämisen kannalta. Tutkimuksen mukaan eniten yhteistyötä poliisi kuitenkin tekee sosiaaliviranomaisten kanssa, koska heihin ollaan yhteydessä rikosprosessin eri vaiheissa kun kyseessä on lapsiin kohdistuva väkivalta- tai hyväksikäyttöepäily. Poliisin näkökulmasta yhteistyö sosiaaliviranomaisten kanssa sujui tutkimuksen mukaan pääosin hyvin.¹⁵⁵

Hirvelän mukaan sosiaali- ja terveydenhuollon yhteistyö poliisin kanssa ei ollut sillä tavoin jäsentynyt, mitä siltä voidaan olettaa. Tutkimuksen mukaan terveydenhuollossa tehtiin usein pitkäjänteisiä selvityksiä ennen kuin asiassa ylipäänsä tehtiin rikosilmoitusta ja toisaalta niissäkin tilanteissa, joissa rikosilmoitus tehtiin ajoissa, lapsen kuulustelun suunnittelu ja toteuttaminen jäi täysin sosiaali- ja terveydenhuollon toteutettavaksi. Molemmat toimintatavat ovat vääränlaisia ja samalla esitutkintalain vastaisia. Asiantuntijakuulustelujen tulee tapahtua esitutkintalain 39 a §:n mukaisesti esitutkintaviranomaisen valvonnassa. Esitutkintaviranomaisen läsnäolo varmistaa sen, että kuulustelu tapahtuu rikoksen selvittämisen eikä esimerkiksi terapian lähtökohdista. Lisäksi esitutkintaviranomaisen on huolehdittava, että kuulustelussa selvitetään rikosoikeudellisesti relevantit asiat. Terveydenhuollon asiantuntijakuulustelijat joutuivat tyypillisesti tekemään kuulustelun ilman, että he olisivat saaneet siihen esitutkintaviranomaisen tai syyttäjän tukea, mistä syystä kuulusteluissa oli monia puutteita eikä esitutkinta toiminut tehtävässään tuomioistuinkäsittelyn valmisteluna. Puutteita oli tutkimuksen mukaan sekä kuulustelujen teknisessä että sisällöllisessä puolessa.¹⁵⁶

Hirvelän tutkimuksessa esiin tulleet lapsen kuulemiseen liittyvät viranomaisyhteistyön ongelmat ovat esiintyneet ajallisesti ennen tässä tutkielmassa tarkastelussa olevan järjestämislain voimaantuloa. Järjestämislain myötä poliisin ja oikeuspsykiatristen yksiköiden yhteistyö on parantunut sekä poliisin että oikeuspsykiatristen yksiköiden kokemusten mukaan. Yhteistyötä on helpottanut se, että oikeuspsykiatristen yksiköiden toiminta on vakiintunut järjestämislain voimaantultua ja poliisi on tullut tietoiseksi yksiköiden olemassaolosta ja toimintatavoista. Esitutkintaa ja yhteistyötä edelleen vaivaa lausuntojen saamisen hitaus, johon palataan luvussa 5.2.3.

¹⁵⁴ Hirvelä 2006 s. 357.

¹⁵⁵ Humpi & Ellonen 2010 s. 116, 230-231.

¹⁵⁶ Hirvelä 2006 s. 363-364.

Tässä tutkielmassa tarkastelussa olevien oikeuspsykiatristen yksiköiden yhteistyö keskeisten viranomaisten kanssa on turvattu järjestämislain 4.1 §:n turvaaman laajan tiedonsaantioikeuden myötä. Lapsen edun näkökulmasta on myös tärkeää, että lapsi voidaan salassapitosäännösten estämättä ohjata jatkohoitoon järjestämislain 4.2 §:n perusteella. Järjestämislain sisältö kyseinen 4 § mukaan lukien on esitelty tarkemmin edellä luvussa 4.2.3.

Eri ammattialojen perusorientaatio tuo omat haasteensa viranomaistahojen yhteistyöhön hajanaisten lainsäädännön lisäksi. Työorientaatioon liittyy kysymys asian selvittämisessä käytettävistä menetelmistä. Poliisin orientaatio esitutkintaan on juridinen ja tavoitteena on aineellisen totuuden selvittäminen.¹⁵⁷ Sosiaali- ja terveydenhuollon piirissä rikosasiaa puolestaan tarkastellaan laajemmin, mikä esitutkinnan näkökulmasta voi hidastaa tai jopa haitata esitutkintaprosessia. Stakesin oppaassa painotetaan kuitenkin selvittämisprosessin juridista puolueettomuutta ja lapsiin kohdistuneiden pahoinpitely- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkiminen on sidottu esitutkinnan toimittamisen vaatimukseen.¹⁵⁸ Hirvelän mukaan eri viranomaisten välistä yhteistyötä parantaa sosiaali- ja terveydenhuoltohenkilökunnan tiedon lisääminen siitä, miten rikosprosessissa toimitaan ja millainen rikosprosessin kulku tavallisesti on.¹⁵⁹ Ns. ”auttajaviranomaisten” eli lähinnä sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten on tärkeää olla sotkematta poliisin suorittamaa esitutkintaa esimerkiksi keskustelemalla lapsen kanssa epäilystä rikoksesta.

Lapsiin kohdistuvien rikosten selvittämisen moniammatilliseen yhteistyöhön palataan vielä luvussa 5.3.2, joka käsittelee vireillä olevaa valtakunnallista Lastenasiaintalo-hanketta. Lastenasiaintalon ajatuksena on yhdistää lapsiin kohdistuvien kaltoinkohtelurikosten selvittämiseen liittyvä viranomaistoiminta saman katon alle, jotta lapsi saa kaikki palvelut yhdestä paikasta.

4.4 Haasteet lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa poliisin näkökulmasta

4.4.1 Aiempi tutkimus

Yleisimpiä haasteita lapsiin kohdistuneissa rikoksissa Hirvelän tutkimuksen mukaan ovat selvittämisen menetelmät, näytön hankkimisen ja arvioinnin pulmallisuus sekä tapausten emotionaalisuus. Oikeudelliselta kannalta keskeisin vaikeus liittyy näytön hankkimiseen ja arviointiin, koska silminnäkijätodistajia tai muuta ”varmaa näyttöä” on harvoin ja tavallisimmin selvityksenä on lapsen ker-

¹⁵⁷ Hirvelä 2006 s. 358; myös Humpi & Ellonen 2010 s. 194.

¹⁵⁸ Taskinen 2003 s. 59-60.

¹⁵⁹ Hirvelä 2006 s. 359.

tomus, epäillyn lausuma ja asiantuntijalausunto. Käytännössä usein lapsen sana on aikuisen sanaa vastaan ja tämä tulee korostetusti esille lapsen kertomuksen luotettavuuden arvioinnissa. Oleellinen kysymys onkin, voiko lapsen kertomus ylipäänsä olla riittävä näyttö ja riittääkö se täyttämään näytön selvittämiskaavan. Mikäli lapsen kuuleminen on tehty ammattitaitoisesti ja huolellisesti, voidaan potentiaalisia virhelähteitä eliminoida ja tuoda esiin lapsen kertomusta tukevaa tukinäyttöä sekä saada tällä tavoin epätietoisuuden ”harmaata aluetta” mahdollisimman pieneksi. Tällöin luodaan edellytykset sille, että näyttö saattaa olla riittävä ja asia kyetään rationaalisin perustein ratkaisemaan myös sana sanaa vastaan tilanteissakin.¹⁶⁰

Humpin ja Ellosen tutkimuksen mukaan poliisien haastattelujen perusteella suurimmaksi esitutkinnan ongelmakohtaksi koettiin esitutkinnan vaihteleva kesto ja yhtenäisen valtakunnallisen toimintamallin puuttuminen lapsiin kohdistuvissa rikoksissa. Yhtenäisen toimintamallin puute aiheuttaa kirjavuutta sekä paikkakuntien että yksittäisen poliisien välillä.¹⁶¹ Poliisin ratkaisut lapsen kuulustelun toteuttamisesta tehdään tutkimuksen mukaan usein tapauskohtaisesti ja poliisi koki lapsen iän ja kehitystason arvioinnin hankalaksi tehtäväksi. Tutkimuksen mukaan poliisi pyrkii ottamaan huomioon esitutkinnessa sekä lapsen edun että rikoksen selvittämisen näkökohdat ja lisäksi harkintaan vaikuttavat käytettävissä oleviin resursseihin liittyvät näkökohdat. Virka-apuna pyydettyä asiantuntijakuulemisesta katsottiin olevan valtaosin hyötyä, mutta osin poliisien mielestä asiantuntijalausunnat viivästyttivät rikostutkintaa merkittävästi tai jossain määrin.¹⁶²

4.4.2 Järjestämislain vaikutukset

Järjestämislain vaikutuksia ovat arvioineet tässä tutkielmassa sekä poliisi että oikeuspsykiatriset yksiköt. Tämän tutkielman perusteella järjestämislaki on pääosin poliisin tutkinnanjohtajien ja lapsiin kohdistuvien rikosten parissa työskentelevien poliisin tutkijoiden tiedossa. Laki on hyvin myös oikeuspsykiatristen yksiköiden tiedossa.

Tutkielmaa varten kerätyn aineiston perusteella poliisi hoitaa pääsääntöisesti suurimman osan lapsiin kohdistuviin pahoinpitelyrikosepäilyihin liittyvistä lapsen kuulemisista, koska virka-apun saaminen on hidasta eikä sitä varmuudella saa mistään. Poliisin kokemuksen mukaan oikeuspsykiatriset yksiköt ottavat pahoinpitelyepäilytapauksia selvittääkseen silloin kun ehtivät seksuaalirikostapausten ollessa etusijalla. Poliisi kokee ongelmallisena, että virka-apua ei ole yhtä hyvin saatavilla

¹⁶⁰ Hirvelä 1997 s.17,24.

¹⁶¹ Humppi & Ellonen 2010 s. 114.

¹⁶² Humppi & Ellonen 2010 s. 115-116.

pahoinpitelyepäilyjen tutkimiseen kuin seksuaalirikosepäilyiden tutkimiseen, koska lapsen kuulemiseen liittyvät ongelmat ovat samanlaisia epäilystä rikosnimikkeestä huolimatta. Poliisin tarve terveydenhuollossa järjestettävään lapsen kuulemiseen liittyy lapsen kykyyn kertoa omista kokemuksistaan ja olla kontaktissa haastattelijan kanssa, ei siihen, mikä rikosepäily on kyseessä ja kuinka tunteita herättävästä asiasta on kyse. Poliisin näkökulmasta lapseen kohdistuneet pahoinpitelyepäilyt eivät ole sen helpompia tutkittavia kuin lapseen kohdistuneet hyväksikäyttöepäilyt etenkin jos lapsessa ei ole ulkoisia vammoja.

Aineistosta kävi ilmi, että joillakin paikkakunnilla virka-apun saaminen lapsen asiantuntijakuulusteluun myös hyväksikäyttöepäilyissä on järjestämislain myötä heikentynyt lähinnä sen takia, että oikeuspsykiatrinen yksikkö on maantieteellisesti kaukana, koska yksiköitä on tällä hetkellä valtakunnallisesti kuusi. Ennen järjestämislakia lapsen kuuleminen järjestettiin pääosin keskussairaaloissa ja terveydenhuollon virka-apu oli monella pienemmällä paikkakunnalla lyhyemmän välimatkan päässä. Katsottaessa karttaa käy nopeasti ilmi, että esimerkiksi Pohjois- ja Itä-Suomessa välimatkat oikeuspsykiatriin yksiköihin (Kuopio ja Oulu) ovat pitkiä. Myös Kymenlaaksosta on pitkä matka tutkimuksiin Helsinkiin, jossa tehdään alueen oikeuspsykiatriset tutkimukset, koska Kymenlaakso kuuluu Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin erityisvastuualueeseen. Oikeuspsykiatrisen osaamisen keskittymisen haittapuolena on välimatkojen pidentyminen ja sitä kautta lasten joutuminen eriarvoiseen asemaan. On syytä olettaa, että tilanteissa, joissa lähellä oikeuspsykiatrista yksikköä toimiva poliisi pyytää virka-apua, ei kolmen sadan kilometrin päässä toimiva kollega sitä tee, koska se ei ole rikosprosessin kannalta järkevää. Aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että pitkä välimatka vähintäänkin nostaa kynnystä virka-apupyynnön tekemiseen.

Poliisin näkökulmasta järjestämislain myötä esitutinnan resursseja on siirretty terveydenhuollon puolelle valtion rahoittaessa lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten selvittämiseksi järjestettäviä asiantuntijatutkimuksia. Terveydenhuollossa tehtävien tutkimusten rahoitus on perusteltua, mutta samaan aikaan poliisin omia resursseja supistetaan poliisin ollessa kuitenkin esitutkintaviranomaisena ensisijainen taho lapsen kuulijana esitutinnan aikana. Poliisin oman koulutuksen ja osaamisen puute lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa ja erityisesti lapsen kuulemisessa on riski esitutinnan onnistumisen ja lapsen edun toteutumisen kannalta.

Oikeuspsykiatristen yksiköiden mukaan yhteistyö poliisin kanssa on pääsääntöisesti muuttunut sujuvammaksi ja tiiviimmäksi järjestämislain voimaantulon myötä. Oikeuspsykiatrisilta yksiköiltä kerätystä aineistosta kävi kuitenkin ilmi, että edelleen on kuitenkin tilanteita, joissa virka-apupyynnöt ovat puutteellisia, ohjautuvat väärään paikkaan tai jälkepäin saadaan tietää, että poliisi ei ole

pyytänyt virka-apua vaikka se olisi ollut tarpeen. Näistä harvoista ongelmista huolimatta yhteistyötä tehdään tällä hetkellä matalammalla kynnyksellä aiempaan verrattuna etenkin lapsen kohdistuvien hyväksikäyttöepäilyiden selvittämisessä.

Järjestämislaki on tuonut mukanaan myös positiivisia muutoksia. Järjestämislain myötä poliisin ja oikeuspsykiatristen yksiköiden yhteistyö on parantunut sekä poliisin että oikeuspsykiatristen yksiköiden kokemusten mukaan. Yhteistyötä on helpottanut se, että oikeuspsykiatristen yksiköiden toiminta vakiintui järjestämislain voimaantultua ja poliisi on tullut tietoiseksi yksikön toiminnasta ja toimintatavoista. Konkreettinen yhteistyötä parantava tekijä on ollut yhteinen koulutus, johon on osallistunut sekä lapsiin kohdistuvia rikoksia tutkivia poliiseja että oikeuspsykiatristen yksiköiden työntekijöitä.

4.5 Lopuksi

Tässä ja myös aiemmissa luvuissa on viitattu hierarkkisesti eritasoiseen sääntelyyn ja on muistettava oikeuslähteiden eri merkitys ja normihierarkia. Juridisesta sääntelystä erillään ovat vielä erilaiset ohjeistukset ja oppaat, jotka ovat tässä tutkielmassa keskeisiä lähteitä. On muistettava, että ne eivät ole lainsäädännön tavoin velvoittavia oikeuslähteitä, vaan ohjeita sovelletaan. Aarnio puhuu ohjeista ns. sallittuina oikeuslähteinä¹⁶³. Usein ohjeet pyrkivät konkretisoimaan niiden taustalla olevaa lainsäädäntöä ja sitä kautta helpottamaan esimerkiksi niiden viranomaisten toimintaa, jotka lainsäädäntöä soveltavat. Lakiteksti yleensä edellyttää lainsoveltajalta kuitenkin tapauskohtaista harkintaa ja siitä syystä tarkkoja lainsäädännön soveltamisohjeita on mahdotonta antaa, mikä on syytä muistaa soveltamisohjeita käytettäessä. Lainsäädännön väljyys ja lakitekstin yleislausekkeet ovat usein lainsäätäjän perustellun harkinnan tulos, koska lainsäätämisvaiheessa on mahdotonta tietää kaikkia soveltamistilanteita, joten laki on parempi jättää väljäksi kuin liian tiukaksi.

Tässä luvussa on käsitelty poliisin esitutkintaa lapsiin kohdistuvissa rikoksissa. Jatkossa keskitytään järjestämislain mukaisiin terveydenhuollon tutkimuksiin ja pohditaan oikeuspsykiatristen yksiköiden toimintaa lapsiin kohdistuvissa rikoksissa.

¹⁶³ Aarnio 1989.

5 Terveysthuollossa järjestettävät tutkimukset

5.1 Oikeuspsykiatriset tutkimukset

5.1.1 Oikeuspsykiatrisen tutkimuksen kulku

Oikeuspsykiatrisen tutkimuksen juridiset perusteet on määritelty keskeisiltä osin järjestämislaissa, joka on esitelty luvussa 4.2.3. Järjestämislaki koskee lapsen kohdistuneita seksuaalirikoksia. Lapsen kohdistuneen pahoinpitelyepäilyn selvittämiseksi poliisi puolestaan voi pyytää poliisilain 41.1 §:n mukaisesti virka-apua tervetysthuollon asiantuntijoilta hänen kuulemisekseen, joka käytännössä tarkoittaa vastaavankaltaista selvitystyötä kuin järjestämislain mukainen tervetysthuollossa tehtävä tutkimus seksuaalirikosepäilyissä. Erityisesti lapsen kohdistuneen pahoinpitelyepäilyn selvittämisen järjestämisestä tervetysthuollossa ei ole erillisiä säännöksiä. Lastensuojelulain 15 §:ssä säädetään tervetysthuollon erityisistä velvollisuuksista. Pykälässä todetaan, että lasten tarvitsemat seksuaalisen hyväksikäytön tai pahoinpitelyn epäilyn selvittämiseen liittyvät palvelut on järjestettävä kiireellisinä.

Tässä tutkielmassa termillä oikeuspsykiatriset tutkimukset tarkoitetaan tervetysthuollossa tehtäviä selvityksiä lapsen kohdistuneen rikosepäilyn selvittämiseksi. Oikeuspsykiatrinen tutkimus siis kattaa sekä lapsen kohdistuneen pahoinpitely- että seksuaalirikosepäilyjen johdosta tehtävät selvitykset. Viranomaisille annetut toimintaohjeet¹⁶⁴ painottuvat kuitenkin lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvityksiin pahoinpitelyjen johdosta tehtyihin selvityksiin nähden. Puhuttaessa esimerkiksi lapsen oikeuspsykologisesta haastattelusta sillä viitataan kirjallisuudessa useimmiten lapsen seksuaalisen hyväksikäytön johdosta tehtyyn haastatteluun. Tämä herättää ihmetystä, koska vastaavanlainen haastattelu on usein syytä tehdä myös pahoinpitelyepäilyissä silloin, kun lapsessa ei ole (enää) fyysisiä pahoinpitelyn merkkejä.

Oikeuspsykiatrisen tutkimuksen etenkin lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyissä tekee erikoissairaanhoidossa siihen erikoistunut oikeuspsykiatrinen moniammatillinen työryhmä, koska rikosepäilyyn liittyvät selvitykset edellyttävät asiaan perehtyneisyyttä. Tutkimus tehdään yhteistyössä poliisin ja lastensuojeluviranomaisten kanssa. Järjestämislain 3 §:n ja ohjeiden mukaan se on aloitettava mahdollisimman pian poliisin tekemän virka-apupyynnön jälkeen. Tutkimusten tulisi olla valmiina kahden kuukauden ja lausunnon kolmen kuukauden kuluessa virka-apupyynnön saapumisesta.¹⁶⁵ Moniammatilliseen työryhmään kuuluu pääsääntöisesti yksi tai useampi lasten- ja/tai nuo-

¹⁶⁴ Taskinen 2003; Duodecim 2006.

¹⁶⁵ Duodecim 2006 s. 8; Taskinen 2003 s.50.

risopsykiatrian erikoislääkäri, psykologeja, sosiaalityöntekijöitä ja sairaanhoitajia. Yhtä tapausta tutkii yleensä yksi jokaisen edellä mainitun ammattialan edustaja työryhmänä.

Tutkimus aloitetaan viranomaisneuvottelulla, johon osallistuu oikeuspsykiatrisen työryhmän jäsenet, poliisi, syyttäjä ja lastensuojeluviranomainen. Neuvottelussa käydään läpi rikosepäily, tehdään tutkimussuunnitelma ja asetetaan tutkimushypoteesit. Tutkimushypoteeseja on useita ja hypoteesiajattelu tarkoittaa käytännössä sitä, että otetaan huomioon kaikki mahdolliset selitykset esiin nousseelle epäilylle. Yksi hypoteesi on se, että epäilty rikos on tapahtunut ja muut hypoteesit selittävät esiin tullutta rikosepäilyä muulla tavoin. Muita hypoteeseja voi olla esimerkiksi väärinymmärrys (esimerkiksi lapsi on kuvannut normaaliin pesutilanteeseen liittyvää intiimiä koskettelua, joka on tulkittu väärin) tai kyse on huoltoriidan yhteydessä syntyneestä perusteettomasta epäilystä, jolla tietoisesti pyritään vaikuttamaan lapsen huoltajuusjärjestelyihin. Lapsen kertomuksen ja taustatietojen perusteella pyritään löytämään eri hypoteeseja kumoavaa tai vahvistavaa näyttöä.¹⁶⁶

Lapsen haastattelun suorittaa pääsääntöisesti psykologi. Poliisi esitutkinnan johtajana seuraa lapsen haastattelua peili-ikkunan tai videokameran välityksellä toisessa huoneessa yhdessä oikeuspsykiatrisen työryhmän jäsenten kanssa. Lasta haastatellaan yleensä 1-4 kertaa ja haastattelut aina videoidaan. Lapselle esitettyjen kysymysten tulee olla mahdollisimman avoimia.¹⁶⁷ Lapsen haastattelu esitellään tarkemmin luvussa 5.1.2.

Tutkimusjakson yhteydessä tehdään usein lapsen vanhempien ja mahdollisten muiden asianosaisten haastattelut hyväksikäyttöepäilyn selvittämiseksi¹⁶⁸. Näitä haastatteluja ei tule sekoittaa poliisin suorittamiin epäillyn tekijän syyllisyyteen liittyviin kuulusteluihin. Haastattelujen tarkoituksena on lisätiedon saaminen rikosepäilystä ja lapseen liittyvistä asioista, joilla voi olla vaikutusta oikeuspsykologisen haastattelun toteuttamiseen. Vanhempien haastattelu samoin kuin järjestämislain 4 §:n mukainen tiedonsaantioikeus eri viranomaisilta on erittäin tärkeää, koska pelkästä lapsen haastattelusta ei useimmiten saada riittävää tietoa kaikkien hypoteesien testaamista varten.¹⁶⁹

Oikeuspsykiatrisesta tutkimuksesta kirjoitetaan yksi yhteenvetolausunto, jonka laatii moniammatillinen työryhmä yhdessä ja se toimitetaan sitä pyytäneelle viranomaiselle, eli useimmiten poliisille.¹⁷⁰ Lausunnossa tarkastellaan huolellisesti lapsen kertomusta ja siihen liittyviä luotettavuutta heikentäviä ja vahvistavia seikkoja ottamatta kantaa siihen, onko mahdollinen tekijä syyllistynyt rikok-

¹⁶⁶ Korkman ym 2012 s. 1583-1584.

¹⁶⁷ Duodecim 2006 s. 9-10; Taskinen 2003 s. 74.

¹⁶⁸ Duodecim 2006 s. 8.

¹⁶⁹ Korkman ym 2012 s. 1584.

¹⁷⁰ Duodecim 2006 s. 10.

seen vai ei, koska se on oikeuslaitoksen tehtävä¹⁷¹. Tutkimusjakson päätteeksi pidetään viranomaisneuvottelu, johon kutsutaan samat viranomaiset, kuin tutkimusjakson alussa pidettävään viranomaisneuvotteluun.

Erityisesti lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikosepäilyissä oikeuspsykiatrisen tutkimusjakson aikana tutkimusyksikön työryhmä myös arvioi lapselle mahdollisesta seksuaalisesta hyväksikäytöstä aiheutuneen haitan ja ohjaa lapsen tarvittaviin hoito- ja terapiapalveluihin. Järjestämislain 4 §:n mukaan tutkimusyksikkö voi salassapitosäännösten estämättä toimittaa tutkimuksen päätyttyä lapsen terveydentilaa koskevan loppulausunnon lapsen psyykkisestä hoidosta vastaavaan terveydenhuollon toimintayksikköön, jos se on välttämätöntä lapsen tarvitseman hoidon järjestämiseksi. Oikeuspsykiatrinen tutkimusyksikkö lähestyy lapsen kohdistuneita (seksuaali)rikoksia kokonaisvaltaisesti arvioiden lapsen psyykkistä vointia samalla kun suorittavat esitutinnan vaatiman lapsen kuulemisen.

Järjestämislaissa ei ole suoraan säädetty kyseisessä laissa tarkoitettujen tutkimusten määräajasta ja tavoiteajat vaihtelevat eri ohjeissa ja sopimuksissa. Hallituksen esityksen mukaan tutkimuksen kokonaisajan ei tulisi ylittää kahta kuukautta (8 viikkoa)¹⁷². Käypä hoito – suosituksessa esitetty määräaika on puolestaan kolme kuukautta (12 viikkoa)¹⁷³. Järjestämislain 5 §:n mukaan Aluehallintoviraston ja sairaanhoitopiirin kuntayhtymän välisessä sopimuksessa tulee sopia tutkimusten tavoiteaikataulusta. Kyseisessä sopimuksessa todetaan, että aikataulu sovitaan tapauskohtaisesti.

5.1.2 Lapsen oikeuspsykologinen haastattelu

Lapsen ollessa usein väitetyt rikoksen ainoa todistaja, on tärkeää, että lapselta saadaan mahdollisimman tarkka ja täydellinen kuvaus tapahtuneesta. Esitutinnan aikana saadun kertomuksen laatu on suoraan yhteydessä myöhempien oikeudellisten päätösten laadun kanssa, koska lasta ei pääsääntöisesti kuulla enää oikeudenkäyntivaiheessa esitutkintalain 39 a §:n mukaisesti. Lapsen kuulemiseksi on kehitetty erityisiä haastattelurunkoja, jotka auttavat kuulemisen toteuttamisessa.

Lapsen oikeuspsykologinen haastattelu tehdään käyttämällä niitä varten muokattuja strukturoituja haastattelurunkoja, jotka ovat kehitetty Yhdysvalloissa (US National Institute of Child Health and Human Development). Niiden hyödyllisyys on osoitettu useissa tutkimuksissa ja erityisesti haastattelurungon toimivuudesta 4-vuotiaille ja sitä vanhemmille lapsille on näyttöä. Haastattelussa lapsen

¹⁷¹ Korkman ym 2012 s. 1585.

¹⁷² Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämisen järjestämisestä HE 126/2008 vp s. 12.

¹⁷³ Duodecim 2006 s.8.

tulisi saada puhua omaa äidinkieltään ja tästä syystä haastattelussa on tarpeen mukaan käytettävä tulkkia.¹⁷⁴ Haastattelurungossa (ns. NICHD) käydään läpi kaikki oikeuspsykologisen haastattelun vaiheet ja siinä pyritään lisäämään vapaiden kysymysten käyttöä ja vähentämään suorien ja johdattelevien kysymysten käyttöä¹⁷⁵.

Lapsen ensimmäinen haastattelukerta käytetään tarpeen mukaan tutustumiseen. Jokaisen haastattelun aluksi lapselle annetaan mahdollisuus harjoitella vapaata kerrontaa ja korjata haastattelijaa. Haastattelun tulisi aina alkaa avoimilla kysymyksillä ja ohjaavia kysymyksiä tulisi käyttää tarpeen vaatiessa vasta avoimien kysymysten jälkeen. Lapsen kertomus voi vääristyä huomattavasti, jos häntä haastatellaan johdattelevin haastattelumenetelmin.¹⁷⁶

Lapsen kertomusta arvioitaessa otetaan huomioon lapsen kehitykselliset ominaisuudet ja erityisesti arvioidaan lapsen johdateltavuutta. Lapsen kertomuksen luotettavuutta lisäävät mm. spontaani kerronta, lapselle iänmukaisen kielen käyttö ja yksityiskohtien muistaminen. Kertomuksen luotettavuutta heikentävät puolestaan jatkuva informaation ja yksityiskohtien lisääminen.¹⁷⁷

Lapsen haastattelun toteuttaminen ja rikosepäilyyn liittyvien vaihtoehtoisten hypoteesien testaaminen on haasteellinen tehtävä, joka vaatii vahvaa ammatillista osaamista. Työntekijän on kyettävä suhtautumaan epäilyyn neutraalisti ja olla asettumatta kenenkään puolelle.¹⁷⁸ Edellä mainitut tekijät on huomioitava riippumatta siitä, suorittaako lapsen kuulemisen poliisi tai oikeuspsykiatrisen yksikön asiantuntija.

5.2 Järjestämislain vaikutukset oikeuspsykiatristen tutkimusten toteuttamiseen

5.2.1 Aluksi

Tässä luvussa esitetään kuudesta oikeuspsykiatrisesta yksiköstä kerättyä aineistoa, joka pohjautuu lähinnä olemassa oleviin tilastotietoihin. Tilastoja tarkasteltaessa on huomioitava, että ne eivät ole keskenään täysin vertailukelpoisia, koska varsinkin ennen vuotta 2009 tilastointikäytännöt olivat hajanaisia. Järjestämislain myötä tilastointiin on kiinnitetty enemmän huomiota, sillä korvaukset lapseen kohdistuneen hyväksikäyttöepäilyn johdosta tehtyihin tutkimuksiin maksetaan tilastotietoi-

¹⁷⁴ Taskinen 2003 s. 81.

¹⁷⁵ Taskinen 2003 s. 151.

¹⁷⁶ Taskinen 2003 s.76-77.

¹⁷⁷ Duodecim 2006 s. 10.

¹⁷⁸ Korkman ym 2012 s. 1584.

hin perustuen. Vaihtelevuutta on kuitenkin oletettavasti jonkin verran myös vuoden 2009 jälkeen erityisesti pahoinpitelyepäilyjen johdosta tehtävissä tutkimuksissa.

5.2.2 Vastaanotetut virka-apupyynnöt

Oikeuspsykiatristen yksiköiden vastaanottamat virka-apupyynnöt kuvaavat parhaiten tutkimusmääriä olettaen, että vastaanotettujen virka-apupyynnöiden perusteella suoritetaan oikeuspsykiatrinen tutkimusjakso. Järjestämislain 3 §:n perusteella pyydetty tutkimus on aloitettava ilman aiheetonta viivästystä, mutta se voidaan siirtää tai keskeyttää jos tutkimus vaarantaa lapsen terveyden. Aineiston keruussa ja analyysissä ei eritelty tällaisia poikkeustilanteita. Oikeuspsykiatrisia yksiköitä pyydettiin erittelemään erikseen lapsen kohdistuneen pahoinpitelyepäilyn ja hyväksikäyttöepäilyn johdosta vastaanotetut virka-apupyynnöt.

Seuraavalla sivulla olevasta taulukosta käy ilmi oikeuspsykiatriin yksiköihin vuosina 2007–2011 saapuneet virka-apupyynnöt lapsen kohdistuneen pahoinpitelyepäilyn selvittämiseksi. Järjestämislain voimaantulo vuonna 2009 ei näytä merkittävästi vaikuttaneen siihen, kuinka paljon tutkimuksiin ohjautuu pahoinpitelyepäilyjä. Lähes jokaisessa yksikössä on vuosittain tutkittavana joitakin pahoinpitelyepäilyjä. Kuopion oikeuspsykiatrisessa yksikössä pahoinpitelyepäilyjen määrä on merkittävän suuri verrattuna muihin oikeuspsykiatriin yksiköihin, tosin tietoja ei ole rikostyypeittäin eriteltyinä saatavilla vuosilta 2007 ja 2008. Helsingissä on vuonna 2011 vastaanotettu merkittävästi enemmän pahoinpitelyepäilyjä aiempiin vuosiin verrattuna, mutta kuitenkin puolet vähemmän kuin Kuopion oikeuspsykiatrisessa yksikössä.

Taulukko 5. Lapsen kohdistuneen pahoinpitelyepäilyn johdosta saapuneet virka-apupyynnöt.

vuosi	Tampere	Oulu	Turku	Vaasa	Helsinki	Kuopio
2007	2	2**	16*	0	5	_***
2008	3	2	18*	0	5	_***
2009	6	4	14	1	7	46
2010	5	3	14	12	5	73
2011	10	8	19	2	30	64

* arvio

** tapauksiin liittyi myös seksuaalisen hyväksikäytön epäily

*** Pahoinpitelyepäilyjä ei ole erikseen tilastoitu. Kuopion oikeuspsykiatrisessa yksikössä on vuonna 2007 tehty yhteensä 53 tutkimusta ja vuonna 2008 78 tutkimusta. Nämä luvut pitävät sisällään sekä seksuaalisten hyväksikäyttöepäilyjen että pahoinpitelyepäilyjen johdosta tehdyt tutkimukset.

Seuraavasta taulukosta käy ilmi oikeuspsykiatriisiin yksiköihin vuosina 2007–2011 saapuneet virka-apupyynnöt lapsen kohdistuneen hyväksikäyttöepäilyn selvittämiseksi. Järjestämislain voimaantumisen myötä vuodesta 2009 eteenpäin virka-apupyynnöt hyväksikäyttöepäilyn selvittämiseksi on vastaanotettu suurimmassa osassa yksiköitä enenevissä määrin. Suurinta kasvu vaikuttaa olevan Helsingin oikeuspsykiatrisessa yksikössä, muissa yksiköissä virka-apupyynnöiden määrän nousu on haluttua.

Taulukko 6. Lapsen kohdistuneen seksuaalisen hyväksikäyttöepäilyn johdosta saapuneet virka-apupyynnöt.

vuosi	Tampere	Oulu	Turku	Vaasa	Helsinki	Kuopio
2007	18	19	31*	7	32	_**
2008	27	21	40*	2	30	_**
2009	33	27	24	2	38	74
2010	52	33	32	19	61	57
2011	55	22	32	14	88	66

*arvio

** Hyväksikäyttöepäilyjä ei ole erikseen tilastoitu. Kuopion oikeuspsykiatrisessa yksikössä on vuonna 2007 tehty yhteensä 53 tutkimusta ja vuonna 2008 78 tutkimusta. Nämä luvut pitävät sisällään sekä seksuaalisten hyväksikäyttöepäilyjen että pahoinpitelyepäilyjen johdosta tehdyt tutkimukset.

Huomionarvoinen seikka tilastoja tarkasteltaessa on se, että osaan hyväksikäyttöepäilyjä voi liittyä myös fyysisen väkivallan epäily, jota ei ole erikseen tilastoitu. Tilastointikäytäntö liittyy oletettavasti siihen, että koko oikeuspsykiatrinen tutkimusjakso voidaan korvata valtionvaroista, kun kyseessä on seksuaalisen hyväksikäytön epäily riippumatta siitä, liittyykö siihen pahoinpitelyepäily vai ei¹⁷⁹. Tässä aineistossa jää epäselväksi, kuinka paljon kyseisiä ”tupla”-epäilyjä on.

Kahta edellistä taulukkoa tarkasteltaessa ja vertaillen käy ilmi, että Kuopion oikeuspsykiatrisen yksikön virka-apupyynnöiden määrä on koko tarkastelujaksolla 2007–2012 suurempi kuin muiden yksiköiden. Ainoastaan Helsingin oikeuspsykiatrinen yksikkö on hyväksikäyttöepäilyjen osalta vuosina 2010 ja 2011 vastaanottanut enemmän virka-apupyynnöitä kuin Kuopio muiden yksiköiden tutkimusmäärien ollessa huomattavasti pienempiä. Kuopion lisäksi Turussa on suhteellisesti enemmän pahoinpitelyepäilyjä kuin muissa yksiköissä kun pahoinpitelyepäilyjen määrää verrataan hyväksikäyttöepäilyjen määrään. Vastaanotettujen virka-apupyynnöiden perusteella Kuopion oikeuspsykiatrisen yksikön työmäärästä noin puolet muodostuu lapsen kohdistuneen pahoinpitelyepäilyjen selvittämisestä tarkasteluajankohdasta riippuen, kun muissa oikeuspsykiatrisissa yksiköissä tut-

¹⁷⁹ esim. Etelä-Suomen aluehallintoviraston ja HUS:in välinen sopimus ESAVI/561 1/05.07.05/2011 s. 5.

kimusten pääpaino on selvästi lapsen kohdistuneiden seksuaalisten hyväksikäyttöjen selvittämisessä.

Kun virka-apupyynnöiden määrää tarkastellaan luvussa 3.1.2 esitettyihin poliisin tietoon tulleiden rikosten määrään, voidaan todeta, että poliisi pyytää virka-apua melko pienessä osassa lapsiin kohdistuvia rikoksia. Esimerkiksi tarkasteltaessa vuotta 2011 poliisi pyysi virka-apua noin 2,1 % epäillyn pahoinpitelyrikoksen uhreiksi joutuneiden lapsen kuulemiseen. Lapsiin kohdistuvissa hyväksikäyttöepäilyissä virka-apua pyydetään huomattavasti useammin kuin pahoinpitelyepäilyissä, mutta niissäkin poliisi pyysi oikeuspsykiatrisia tutkimuksia vuonna 2011 vain noin 15,3 % epäillyn rikoksen uhreiksi joutuneiden lasten kuulemiseksi. Aineiston perusteella voidaan todeta, että poliisi pyytää virka-apua epäillyn lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämiseksi huomattavasti useammin kuin epäillyn lapsen kohdistuneen pahoinpitelyrikoksen selvittämiseksi.

Jos oikeuspsykiatristen yksiköiden vastaanottamia virka-apupyynnöjä arvioidaan lasten yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta, voidaan todeta yhdenvertaisuuden vaarantuvan kahdella osa-alueella. Valtaosa virka-apupyynnöistä koskee hyväksikäyttöepäilyjä, mikä ei ole yllättävää järjestämislain turvatessa tutkimusten rahoituksen, mutta saattaa eriarvoistaa lapsiin kohdistuvien rikosten esituskintaa etenkin kun pahoinpitelyrikosepäilyjä on määrällisesti huomattavasti enemmän kuin hyväksikäyttöepäilyjä. Toinen lasten yhdenvertaisen kohtelun vaarantava tekijä on alueellinen eriarvoisuus. Erot eri oikeuspsykiatristen yksiköiden välillä ovat merkittäviä sekä kaikkien vastaanotettujen virka-apupyynnöiden välillä että pahoinpitelyepäilyjen suhteellisessa määrässä virka-apupyynnöiden kokonaismäärään. Alueellisiin eroihin voi osaltaan vaikuttaa rikosten yleisyys ja ilmituleminen samoin kuin oikeuspsykiatristen yksiköiden erilaiset väestöpohjat, joihin ei tässä tutkielmassa ole mahdollista paneutua. Lähtökohtana kuitenkin on, että jokaisen oikeuspsykiatrisen yksikön alueella tulee ilmi lapsiin kohdistuneita kaltoinkohtelurikoksia.

5.2.3 Tutkimusten kesto

Oikeuspsykiatristen tutkimusten keston tarkastelu on tärkeää sekä asetettujen määräaikojen puitteissa pysymisen suhteen että arvioitaessa oikeuspsykiatristen yksiköiden työmäärää suhteutettuna käytössä oleviin resursseihin. Tutkielman aineistoa kerättyäessä oikeuspsykiatrisia yksiköitä pyydettiin ilmoittamaan tehtyjen tutkimusten pituuden keskiarvo viikkoina. Yksiköitä ei pyydetty erittelemään tutkimusten kestoa lapsen kohdistuneen seksuaalisen hyväksikäytön tai pahoinpitelyn välillä, joten ilmoitettu luku pitää sisällään kaikkien tehtyjen tutkimusten keston keskiarvon jos muuta ei

ole erikseen mainittu. Helsingin ja Kuopion yksiköt ilmoittivat tutkimusten keston päivinä ja yhdenmukaisuuden vuoksi luku jaettiin seitsemällä. Yksiköiltä tarkennettiin, onko luku syytä jakaa seitsemällä (viikonpäivien määrä) vai viidellä (keskimääräinen työpäivien määrä viikossa) ja koska yksiselitteistä vastausta ei saatu, luku on jaettu viikonpäivien määrällä.

Taulukko 7. Tutkimusten keston keskiarvo (vko).

vuosi	Tampere	Oulu	Turku	Vaasa	Helsinki	Kuopio
2007	_*	_*	28,0	10,0	20,1	_*
2008	_*	_*	22,0	4,0***	27,0	_*
2009	38,8	24,4	18,7	15,3	20,7	11,9**
2010	36,6	34,4	21,5	13,4	20,6	13,5
2011	31,3	24,6	23,9	9,4	13,4	7,4

*Ei tietoa saatavilla

** Ainoastaan seksuaalisen hyväksikäyttöepäilyn johdosta tehdyt tutkimukset

*** Arvio

Tutkimusjakson pituus vaihtelee merkittävästi oikeuspsykiatristen yksiköiden välillä eikä ole mahdollista esittää edes suuntaa-antavaa yhtenäistä yksiköiden välistä keskiarvoa. Tutkimusajat vaihtelevat alle kymmenestä viikosta reilusti yli neljäänkymmeneen. Järjestämislain vaikutusten arviointia tutkimusten kestoon hankaloittaa se, että useilla yksiköillä ei ollut tietoa tutkimusten kestosta ennen järjestämislain voimaantuloa vuonna 2009. Tutkimusten kestoa tulee arvioida suhteessa virka-apupyntöjen määrään, jotta saadaan käsitys oikeuspsykiatrisen yksikön työmäärästä.

Tutkimusaikojen pituus on suoraan suhteessa saapuneisiin virka-apupyntöihin, joiden määrät on esitetty taulukoissa 6 ja 7. Tarkasteluvuosiksi on hyvä ottaa vuosi 2009, jolloin järjestämislaki tuli voimaan ja vuosi 2011 tarkastelujakson tuoreimpana jaksena. Suurimmassa osassa yksiköitä työmäärä on lisääntynyt vuodesta 2009 ja samaan aikaan tutkimusjakson pituus on lyhentynyt. Ainoastaan yhdessä yksikössä tutkimusajat ovat pidentyneet. Ottaen huomioon, että virka-apupyntöjen määrä on kasvanut etenkin lapsen kohdistuneiden hyväksikäyttöepäilyjen osalta vuodesta 2009 eteenpäin ja samaan aikaan tutkimusten keston keskiarvo on pääsääntöisesti lyhentynyt, niin oikeuspsykiatriset yksiköt pystyvät pääsääntöisesti vastaamaan aiempaa nopeammin virka-avun tarpeeseen.

Kolme oikeuspsykiatrista yksikköä erittelivät tutkimusjakson keston vuosina 2009–2011 omaloitteisesti sen mukaan, onko kyseessä seksuaalisen hyväksikäytön epäily vai pahoinpitelyepäily. Nämä tarkemmin eritelty tutkimusten kestot ilmenevät alla olevista taulukoista. Kuten taulukossa 10, Kuopion yksikön tutkimusajat ovat huomattavasti lyhyemmät kuin muiden yksiköiden ja muu-

toinkaan luvuissa ei ole merkittäviä eroja kaikkien tutkimusten yhteiseen keskiarvoon. Pahoinpitelyepäilyjen johdosta tehdyt tutkimukset näyttävät pääasiassa kauemmin, mutta siinäkin on yksikkökohtaisia eroja.

Taulukko 8. Tutkimusten keston keskiarvo (vko) erityisesti lapsen seksuaalisen hyväksikäyttöepäilyn tutkimuksissa.

vuosi	Tampere	Turku	Kuopio
2009	36,0	17,1	8,5
2010	41,4	15,4	6,6
2011	34,4	21,8	5,3

Taulukko 9. Tutkimusten keston keskiarvo (vko) erityisesti lapsen pahoinpitelyepäilyn tutkimuksissa.

vuosi	Tampere	Turku	Kuopio
2009	41,6	20,3	-*
2010	31,7	27,5	12,7
2011	28,4	26,0	5,3

* Ei tietoa saatavilla

Keskimäärin tutkimusjakson pituus ylittää merkittävästi järjestämislain esitöissä esitetyn määräajan. Hallituksen esityksen mukaan tutkimuksen kokonaisajan ei tulisi ylittää kahta kuukautta (8 viikkoa)¹⁸⁰. Käypä hoito – suosituksessa¹⁸¹ ja Sosiaali- ja terveysministeriön ohjeessa¹⁸² esitetty määräaika on puolestaan kolme kuukautta (12 viikkoa). Vuonna 2011 lähes kaikkien yksiköiden tutkimusten kesto on lyhentynyt aikaisempiin vuosiin verrattuna, mutta edelleen tutkimukset pääsääntöisesti ylittävät asetetut määräajat. Lyhimmät tutkimusajat ovat Vaasassa ja Kuopiossa, joka ansaitsee erityishuomion sen takia, että Kuopion vastaanotettujen virka-apupyyntöjen määrät ovat huomattavasti suuremmat kuin muissa vastaavissa yksiköissä. Aineiston perusteella ei ole mahdollista selittää Kuopion tutkimusten määrän suuruutta ja tutkimusten keston nopeaa suorittamista muihin yksiköihin verrattuna. Asiaa voi selittää esimerkiksi hyvä resurssitilanne tai erilaiset tutkimusmenetelmät.

Tutkimusten kesto ja vastaanotettujen virka-apupyyntöjen määrä (kts. luku 5.2.2) voi olla suoraan verrannollinen oikeuspsykiatrisen yksikön käytettävissä oleviin resursseihin ja etenkin henkilökunnan määrään. Kyselylomakkeella pyrittiin kartoittamaan järjestämislain vaikutuksia henkilökunnan määrään, mutta kysymykseen ei saatu kaikilta yksiköitä vastausta. Suppean aineiston vuoksi arvi-

¹⁸⁰ Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämisen järjestämisestä HE 126/2008 vp s. 12.

¹⁸¹ Duodecim 2006.

¹⁸² STM 2009:30 s. 4.

ointi on hankalaa eikä sitä pidä tehdä tulkintojen mahdollisten vääristymien takia. Henkilökunnan määrä kaikissa yksiköissä on lisääntynyt järjestämislain voimaantulon myötä, mutta aineistosta kävi kuitenkin ilmi, että osa yksiköistä edelleen kärsii henkilöstöpulasta, mikä pidentää tutkimusaikoja. Rekrytointi tiettyihin tehtäviin on hankalaa, mistä syystä tutkimuksia joudutaan tekemään vajaalla henkilöstömitoituksella. Lyhyellä aikavälillä esimerkiksi sairauslomien vuoksi ruuhkautuneen tilanteen purkaminen kestää useita kuukausia ja eräässä yksikössä ruuhkautunut tilanne on johtanut siihen, että pahoinpitelyepäilyjä ei vastaanotettu laisinkaan tutkittavaksi oikeuspsykiatriseen yksikköön vuoden 2012 aikana.

5.2.4 Tutkimuksiin ohjautuneiden lasten ikä

Oikeuspsykiatristen yksiköiden antama virka-apu on pääasiassa tarkoitettu pienten ja/tai kehitysviiveisten lasten kuulemiseksi¹⁸³. Toki on muistettava, että viranomaisohjeet eivät ole sitovia oikeusnormeja ja että esitutkintalain 39 a §:n mukaisesti tutkinnanjohtaja tapauskohtaisesti harkitsee virka-avun tarpeen. Oikeuspsykiatrisin tutkimuksiin ohjautuneiden lasten ikä kuvastaa sitä, minkäikäisten lasten kuulemiseen poliisi tarvitsee virka-apua, koska poliisi kuitenkin pääsääntöisesti kuulee lapset itse. Ikä on ilmoitettu keskiarvona, minkä johdosta sen perusteella on mahdotonta päätellä ääriarvoja eli nuorimpia ja vanhimpia tutkimuksiin ohjautuneiden lasten ikä. Aineistoa tarkasteltaessa käy ilmi, että tutkittujen lasten iät on pääsääntöisesti ilmoitettu yhtenä lukuna sisältäen sekä hyväksikäyttö- että pahoinpitelyepäilyt. Näitä tietoja ei ole lähdetty erikseen tarkentamaan vaan on päädytty siihen, että saadut tiedot kuvaavat tutkielman tarkoitukseen nähden riittävän hyvin tutkimusjaksolle ohjautuneiden lasten ikäjakaumaa. Vaasan, Turun, Oulun ja Helsingin oikeuspsykiatristen yksiköiden ilmoittamat lasten iät on laskettu kaikista tutkituista lapsista (ml. hyväksikäyttö- ja pahoinpitelyepäilyt).

Taulukko 10. Tutkimusjaksolle ohjautuneiden lasten iät (v.)

vuosi	Tampere	Oulu	Turku	Vaasa	Helsinki	Kuopio
2007	8,0	7,2	7,5*	6,2	6,8	_**
2008	6,3	5,7	8,6*	6,6	6,1	_**
2009	6,3	5,9	8,0	4,5	6,2	10,0
2010	6,7	7,8	7,4	5,6	7,3	7,6
2011	7,2	7,8	8,0	5,7	7,7	8,2

*arvio

**tietoa ei saatavilla

¹⁸³ Poliisihallitus 2011 s. 4.

Oikeuspsykiatrisissa yksiköissä tutkitut lapset ovat karkeasti arvioiden noin 5-7 vuotiaita. Järjestämislaki ei näytä vaikuttaneen ikien keskiarvoon, vaan tutkitut lapset ovat koko tarkastelujaksolla suunnilleen saman ikäjakauman sisällä. Kerätty aineisto ei kerro tutkittujen lasten kehitysviiveistä tai muista psykologisista tai kehityksellisistä ongelmista, joten lukujen perusteella ei ole mahdollista arvioida lasten ikätasoisuutta, joka on merkittävä tekijä oikeuspsykiatriin tutkimuksiin ohjautumisessa. Tarkasteltaessa tutkittujen lasten ikäjakaumaa ei ole huomattavissa merkittäviä alueellisia eroja. Kaksi oikeuspsykiatrista yksikköä ilmoitti erikseen lapsiin kohdistuneiden pahoinpitelyepäilyjen johdosta tehtyjen tutkimusten kohteena olleiden lasten iät. Tutkitut lapset eivät iältään eroa kokonaisuudessaan oikeuspsykiatriin tutkimuksiin ohjautuneista tapauksista, koska tutkimuksia tehtiin 5-7 vuotiaille lapsille.

Suurin osa tutkimuksissa olleista lapsista kaikissa oikeuspsykiatrisissa yksiköissä on alle kouluikäisiä tai juuri koulunkäynnin aloittaneita. Tätä nuorempien lasten kuulemiseen rikosasiassa harkitaan tarkasti. Kuten luvussa 3.2.1 on todettu, alle 5-vuotiaiden kuuleminen on haastavaa etenkin silloin, jos epäilystä rikoksesta on kulunut aikaa ja silloin on harkittava, onko kuuleminen lapsen edun mukaista. Suurin osa alle 5-vuotiaista, joita päätetään kuulla, ohjautuu oikeuspsykiatriin yksiköihin, mutta oletettavasti heidän osuutensa on niin pieni, ettei sillä ole merkitystä tutkittujen lasten ikien keskiarvoon. Oikeuspsykiatriin yksiköihin ohjautuneet lapset pystyvät aineiston perusteella ikänsä puolesta kertomaan kokemuksistaan asiantuntevasti järjestetyssä kuulemisessa.

5.3 Lopuksi

5.3.1 Yhteenveto järjestämislain vaikutuksista tutkimuksiin

Järjestämislain suurimmat vaikutukset oikeuspsykiatristen yksiköiden toimintaan ovat lähinnä työn organisoimiseen, seurantaan ja rahoitukseen liittyviä. Oikeuspsykiatristen yksiköiden tilastointikäytännöt ovat parantuneet vuodesta 2009 lähtien, koska järjestämislain 6 ja 7 §:ien mukaiset korvaukset maksetaan jo toteutuneiden kustannusten perusteella, minkä johdosta yksiköiden on tilastoitava toimintaansa aiempaa paremmin. Sosiaali- ja terveysministeriön ohjeen mukaan sairaanhoitopiirin selvityksestä on käytävä ilmi mm. virka-apupyyntöjen määrä, tutkimukseen kulunut aika ja tutkittavien lasten ikä¹⁸⁴. Tilastointivelvoite koskee ainoastaan lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten johdosta tehtyjä tutkimuksia. Vaikka tilastointitavat ovat parantuneet, niissä on edelleen kuitenkin hajanaisuutta esimerkiksi tutkimusten keston suhteen ja siitä syystä tilastointitapoja olisi syytä koordi-

¹⁸⁴ STM/492/2009 s. 6.

noida vielä paremmin valtakunnallisella ohjauksella. Tilastoinnin tulisi lisäksi kattaa myös muiden lapsiin kohdistuneiden rikosten johdosta tehdyt selvitykset.

Suurimmassa osassa oikeuspsykiatrisia yksiköitä tutkimusajat ylittävät annetut suositusajat. Ottaen huomioon että tutkimusjakso on osa poliisin suorittamaa esitutkintaa eikä esitutkintaa voida siis päättää ennen kuin tutkimusjakso on tehty, koko esitutkinnan kesto pitenee. Tähän asiaan on kiinnitetty huomiota myös aiemmissa tutkimuksissa¹⁸⁵. Tutkimusajat ovat kuitenkin lyhentyneet lähes kaikissa yksiköissä samaan aikaan kun vastaanotettujen virka-apupyynnöiden määrä on kasvanut. Järjestämislain myötä oikeuspsykiatristen yksiköiden resurssit ovat lähtökohtaisesti parantuneet ja sitä myöten on kyetty vastaanottamaan enemmän virka-apupyynnöitä ja tekemään tutkimukset nopeammassa tahdissa. Tehostamista kuitenkin edelleen vaaditaan, jotta tutkimukset kyetään tekemään suositusten mukaisessa ajassa.

Aineisto konkretisoi sitä, miten marginaalinen osuus kaikista lapsiin kohdistuvista rikosepäilyistä ohjataan oikeuspsykiatrisen yksikön tutkittavaksi. Esimerkiksi tarkasteltaessa vuotta 2011 poliisi pyysi virka-apua noin 2 % epäillyn pahoinpitelyrikoksen uhriksi joutuneen lapsen kuulemiseen. Lapsiin kohdistuvissa hyväksikäyttöepäilyissä virka-apua pyydetään huomattavasti useammin kuin pahoinpitelyepäilyissä, mutta niissäkin poliisi pyysi oikeuspsykiatrisia tutkimuksia vuonna 2011 vain noin 15 % epäillyn rikoksen uhreiksi joutuneiden lasten kuulemiseksi.

Epäiltyjen rikosten uhreiksi joutuneista lapsista siis pieni osa ohjautuu oikeuspsykiatriin tutkimuksiin. Valtakunnallisesti oikeuspsykiatrisissa yksiköissä kuultavat lapset ovat iältään keskimäärin 5-7-vuotiaita. Ikäjakama on alueellista yhdenvertaisuutta arvioitaessa selkeästi yhdenmukaisin tekijä oikeuspsykiatristen yksiköiden toiminnassa. Enemmän alueellista hajontaa on tutkimusten keston ja virka-apupyynnöiden määrän suhteen kuten myös siinä, kuinka paljon muut kuin epäillyt seksuaalirikokset työllistävät oikeuspsykiatrisia yksiköitä.

Järjestämislain vaikutusten arviointi edellä esitettyihin teemoihin on huomattavasti hankalampaa kuin yksiköiden välisten erojen toteaminen. Järjestämislaki esitöineen ja aihepiiriin liittyvät selvitykset¹⁸⁶ pyrkivät toiminnan yhdenmukaistamiseen valtakunnallisella tasolla. Kuten aineistosta voidaan todeta, epäyhdenmukaisuutta yksiköiden välillä on edelleen merkittävästi. Järjestämislain myötä oikeuspsykiatristen yksiköiden toiminta on vakiintunut ja työ on keskittynyt lapsiin kohdis-

¹⁸⁵ Hirvelä 2006; Humppi & Ellonen 2010.

¹⁸⁶ esim. STM 2009:30.

tuvien seksuaalirikosten selvittämiseen. Yksiköiden toimintaa tilastoidaan ja valvotaan aiempaa paremmin, mikä oletettavasti jatkossa edesauttaa yhdenmukaistamista.

5.3.2 Lastenasiaintalo-hanke

Se organisaatio, jossa lapsen kuuleminen terveydenhuollossa nykyisin järjestetään, tulee todennäköisesti tulevaisuudessa muuttumaan. Samalla viranomaisten yhteistyö lapsiin kohdistuvien rikosten selvittämisessä tulee tiivistymään entisestään, jos terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) johtama sosiaali- ja terveysministeriön, sisäministeriön ja oikeusministeriön yhteinen poikkihallinnollinen Lastenasiaintalo-hanke toteutuu suunnitelmien mukaisesti. Lastenasiaintalo on lapsilähtöisesti tuotettu erityispalvelu alle 18-vuotiaille lapsille ja nuorille, joiden epäillään joutuneen fyysisen tai seksuaalisen väkivallan uhriksi. Palvelun tuottamiseen osallistuvat toimijat ovat valtiolliset poliisi- ja syyttäjäviranomainen sekä kunnalliset sosiaali- ja terveydenhuolto. Toiminnan lähtökohtana on väkivaltarikosepäilyyn selvittämisprosessista vastuussa olevien viranomaisten toiminnan koordinointi ja keskittäminen sekä viranomaistietojen jakaminen ja arviointi lapsen edun ja oikeuksien mukaisesti. Suomessa suunnitellun lastenasiaintalo-toiminnan esikuvana on noin 30 Pohjoismaissa toimivaa lastenasiaintaloa.¹⁸⁷ Lastenasiaintalon ajatuksena on, että epäillyn kaltoinkohtelurikoksen uhriksi joutunut lapsi saa kaikki asian selvittämiseen tarvittavat palvelut ammattilaisilta (poliisi, syyttäjä, lastensuojelu, terveydenhuolto), jotka ovat perehtyneet lapsiin kohdistuviin rikoksiin omalla ammattialallaan.

Lastenasiaintalo-hanketta pidetään tärkeänä, koska lapsiin kohdistuvien rikosten selvittämiseen liittyvää moniammatillista viranomaistoimintaa pidetään tällä hetkellä liian hajanaisena. Viranomaisprosessien pirstaleisuus, päällekkäisyys ja pitkittyminen kuormittavat viranomaisia sekä hidastaa heidän toimintaansa. Kaltoinkohtelun kohteeksi joutuneet lapset eivät myöskään saa tällä hetkellä etunsa, oikeuksiensa, oikeusturvansa ja yhdenvertaisuusperiaatteen mukaista tasalaatuista yhteiskunnallista rikostutkintaa, suojelua ja hoivaa. Lisäksi hankkeessa on huomioitu, että nykyisin fyysisistä väkivaltaa kokeneet lapset ovat erityisen hankalassa asemassa sekä lainsäädännöllisesti että palvelujärjestelmässä, koska pahoinpitelyrikosepäilyjen selvittäminen ei kuulu valtionkorvauksen piiriin.¹⁸⁸

Hankkeessa esiin tuodut lainsäädännön ja nykyjärjestelmän haasteet etenkin muiden kuin seksuaalirikosten kohteeksi joutuneiden lasten osalta ovat tulleet esiin myös tämän tutkielman aineistossa.

¹⁸⁷ THL projektisuunnitelma 2011 s. 1-2.

¹⁸⁸ THL projektisuunnitelma 2011 s. 3.

Lastenasiain talon parhaana tavoitteena onkin se, että kyseinen palvelu on tarkoitettu yhdenvertaisesti sekä epäillyn fyysisen että epäillyn seksuaalisen väkivallan uhriksi joutuneille lapsille. Kaikkien epäiltyjen kaltoinkohtelurikosten uhreiksi joutuneiden lasten ei ole tarkoitus ohjautua lastenasiain taloon, vaan esitutkintaviranomainen käyttää asiassa samanlaista harkintavaltaa kuin nykyäänkin. Käytännössä lastenasiain talo siis korvaa oikeuspsykiatriset yksiköt.

Lastenasiain talo-hanke edellyttää toiminnan mahdollistavan kokeilulain säätämistä, koska nykyinen järjestämis laki koskee ainoastaan lapseen kohdistuneita seksuaalirikoksia. Koska jo lastenasiain talo-hankkeen pilotoituvaiheessa viranomaiset työskentelevät järjestämis lain 2 §:ssä tarkoitetussa tutkimusyksikössä ja soveltavat lain 4 §:n mukaista tiedonsaantioikeutta, tulee säätää järjestämis lakia vastaava kokeilulaki, jota voidaan soveltaa myös lapseen kohdistuneen fyysisen väkivallan epäilyn selvittämiseen.¹⁸⁹

Hankkeen tavoitteena on, että vuosina 2014-2016 lastenasiain talotoimintaa pilotoidaan alueellisesti Turun yliopistollisen keskussairaalan erityisvastuualueella, jonka jälkeen vuoden 2018 loppuun mennessä on perustettu 5 lastenasiain taloa Suomeen.¹⁹⁰ Lastenasiain talo-hankkeen tavoitteena on kehittää ja tehostaa lapseen kohdistuneen kaltoinkohtelurikoksen selvitystyötä lapsen oikeudet huomioon ottaen. On kuitenkin toivottavaa, että lastenasiain talot rakennetaan jo olemassa olevien oikeuspsykiatristen yksiköiden varaan, koska järjestämis lain myötä yksiköiden toiminta on vakiintunut, osaaminen kehittynyt ja yhteistyö poliisin, syyttäjän ja lastensuojelun kanssa parantunut.

¹⁸⁹ THL projektisuunnitelma 2011 s. 11.

¹⁹⁰ THL projektisuunnitelma 2011 s.1,5.

6 Johtopäätökset

6.1 Järjestämislain oikeudellinen arviointi

6.1.1 Järjestämislain yhdenvertaisuus ja perustuslainmukaisuuden arviointi

Tutkielman keskeisenä tutkimuskysymyksenä oli, täyttääkö järjestämislaki perustuslain ja kansainvälisten sopimusten vaatimukset lasten yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta. Arvioitaessa järjestämislain yhdenvertaisuutta sitä tulee tarkastella kahdesta eri näkökulmasta. Järjestämislakia tulee arvioida puhtaasti lapseen kohdistuvan seksuaalirikoksen selvittämisen näkökulmasta, koska lainsäätäjä on lain niin tarkoittanut. Lainsäätäjä on ollut tietoinen lakia säätäessään siitä epäkohdasta, että muut lapseen kohdistuvat kaltoinkohtelurikokset jäävät lain ulkopuolelle. Tästä huolimatta tai toisaalta juuri siitä syystä järjestämislakia on syytä arvioida myös laajemmin koko esitutkinnan näkökulmasta huomioiden myös muut lapsiin kohdistuvat rikokset. Kiinnostavaa on se, minkälaisia vaikutuksia järjestämislailla on kokonaisuudessaan lapsiin kohdistuvien kaltoinkohtelurikosten esitutkintaan.

Kun järjestämislain yhdenvertaisuutta tarkastellaan puhtaasti koskien lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten selvittämistä, lain voidaan todeta onnistuneen hyvin. Valtion rahoituksen myötä vakiintuneet oikeuspsykiatriset yksiköt ovat voineet keskittyä lapsiin kohdistuneiden seksuaalirikosten selvittämiseen ja erityisesti lapsen kuulemiseen, yhteistyö yksiköiden ja poliisin välillä on parantunut sekä asiantuntemus lapsiin kohdistuvista seksuaalirikoksista ja lapsen kuulemisesta on parantunut. Kaikki nämä tekijät ovat parantaneet lasten yhdenvertaisuutta, koska periaatteessa missä tahansa Suomessa seksuaalirikoksen uhriksi joutuneella lapsella on mahdollisuus päästä terveydenhuollossa järjestettäviin tutkimuksiin rikoksen selvittämiseksi silloin kun poliisi arvioi virka-avun tarpeelliseksi.

Kun järjestämislain vaikutuksia arvioidaan laajemmin esitutkintaan ja sen yhdenvertaisuuteen lapsia koskevien rikosepäilyjen selvittämisessä, järjestämislaki ei vaikuta kovin onnistuneelta, koska se aiheuttaa epäyhdenmukaisuutta erilaisten lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnassa. Varsinkin jos esitutkinnan käytettävissä olevia keinoja arvioidaan lapseen kohdistuneen pahoinpitelyn näkökulmasta, joudutaan toteamaan, että järjestämislaki on lähtökohtaisesti heikentänyt esitutkinnan laatua, koska erityislain myötä painopistettä on siirretty erityisesti lapsiin kohdistuviin seksuaalirikoksiin.

Soveltaessaan järjestämislakia viranomaiset toimivat lainmukaisesti vaikka tosiasiallisesti lapset voivat joutua sen myötä eriarvoiseen asemaan. Kuten Hallberg on todennut, perustuslain 6 §:n mukaiseen yhdenvertaisuusperiaatteeseen kuuluu vaatimus samanlaisesta kohtelusta samanlaisissa tapauksissa. Sen mukaan viranomaisten tulee soveltaa lakia tekemättä muita eroja kuin laista ilmenee.¹⁹¹ Järjestämislaki nimensä mukaisesti koskee vain lapsiin kohdistuvia seksuaalirikoksia, joten lainvastaista olisi ainoastaan jättää soveltamatta kyseistä lakia lapseen kohdistuvaan seksuaalirikokseen. Se, että lakia ei sovelleta muihin kuin lapsiin kohdistuviin seksuaalirikoksiin, ei ole viranomaisten vaan lainsäätäjän vastuulla.

Lain perustuslainmukaisuus tarkoittaa sitä, että lain tulee olla sopusoinnussa perustuslain kanssa. Lakien perustuslainmukaisuus arvioidaan Suomessa ensisijaisesti lain valmisteluvaiheessa. Perustuslain 74 §:n mukaisesti eduskunnan perustuslakivaliokunnan tehtävänä on antaa lausuntonsa sen käsittelyyn tulevien lakiehdotusten ja muiden asioiden perustuslainmukaisuudesta sekä suhteesta kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin. Kaikki lakiehdotukset eivät kuitenkaan mene perustuslakivaliokunnan käsiteltäväksi ja tässä tutkielmassa tarkastelun kohteena oleva järjestämislaki on säädetty ilman perustuslakivaliokunnan lausuntoa. Järjestämislain suhdetta perustuslakiin on ainoastaan arvioitu tutkimusyksikön tiedonsaantioikeuden ja tiedonanto-oikeuden näkökulmasta, joiden osalta on viitattu perustuslakivaliokunnan muihin ratkaisuihin¹⁹².

Tämän tutkielman perusteella olisi ollut toivottavaa, että järjestämislakia olisi valmisteluvaiheessa tarkasteltu laajemmin suhteessa perustuslakiin, koska perustuslain 6 §:n yhdenvertaisuusvaatimus kohdistuu lainsäätäjään. Lain vaikutusten arviointi ja yhtä lailla lain perustuslainmukaisuus olisi syytä arvioida vertaamalla valmisteilla olevaa lakia muihin asiaan liittyviin lakeihin ja sen jälkeen pohtia kokonaisuutta suhteessa perustuslakiin. Tässä tapauksessa arvioitaessa yksinään järjestämislakia suhteessa perustuslakiin, perustuslaillista ongelmaa ei ole havaittavissa, mutta arvioitaessa järjestämislain vaikutuksia lapsiin kohdistuvien kaltoinkohtelurikosten esitutkinnan yhdenvertaisuuteen, voidaan todeta järjestämislain vaarantavan perustuslain 6 §:ssä turvattua oikeutta yhdenvertaiseen kohteluun.

Järjestämislaki vaarantaa lasten yhdenvertaisen kohtelun esitutkinnassa asettamalla tietyn lapsiryhmän toisten edelle. Perustuslaillinen ongelma häviää, jos lapsiin kohdistuvia seksuaalirikoksia tarkastellaan erillään muista lapsiin kohdistuvista rikoksista, kuten lainsäätäjä on sen tarkoittanutkin. Tällöin tarkastelua suhteessa muihin lapsiin kohdistuviin rikoksiin ei tarvitse tehdä. Luvussa 3 esite-

¹⁹¹ Hallberg 2011 s. 42.

¹⁹² Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämisen järjestämisestä HE 126/2008 vp. s. 13.

tyt tilastot lapsiin kohdistuneiden rikosten yleisyydestä ja tietämys myös muiden väkivaltarikosten kuin seksuaalirikosten vahingollisuudesta lapsille kuitenkin perustelevat esitutkintatoimien arvioimista kokonaisuutena. Tässä tapauksessa järjestämislain perustuslainmukaisuus tulee uudelleenarvioitavaksi.

6.1.2 Lapsen oikeudellisen aseman parantaminen

Yhtenä tutkimuskysymyksenä oli, minkälaisia vaikutuksia järjestämislailla on ollut esitutkintaan lasten oikeuksien näkökulmasta. Järjestämislain tavoitteena oli vahvistaa lapsen oikeuksia ja asemaa esitutkinnassa ja sitä myöten koko oikeusprosessissa. Lapsen oikeudellisen aseman parantamiseen liittyy hallituksen esityksen mukaan sekä esitutkinnan suorittaminen asiantuntevasti että lapselle mahdollisesta seksuaalisesta hyväksikäytöstä aiheutuneen haitan arvioiminen ja lapsen ohjaaminen tarvittaviin hoito- ja terapiapalveluihin.¹⁹³ Yhtä lailla kun järjestämislain yhdenvertaisuutta ja perustuslainmukaisuutta arvioitaessa, myös lain tavoitteena ollutta lapsen oikeuksien ja aseman parantamista arvioitaessa on tehtävä tulkintaa erikseen puhtaasti lapseen kohdistuvien seksuaalirikosten esitutkinnan osalta ja toisaalta kaikkien lapsiin kohdistuvien kaltoinkohtelurikosten esitutkinnan osalta.

Arvioitaessa järjestämislakia sille tarkoitetulla soveltamisalueella eli lapseen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisessä, laki on parantanut lapsen oikeudellista asemaa hallituksen esityksen tavoitteiden mukaisesti. Poliisi kokee saavansa aiempaa tehokkaammin ja helpommin järjestämislain mukaisesti virka-apua terveydenhuollosta lapsen kuulemiseksi. Lapsen kuulemisen yhteydessä terveydenhuollossa arvioidaan mahdollisesta seksuaalisesta hyväksikäytöstä lapselle aiheutunutta haittaa ja ohjataan lapsi tarpeen mukaan hänen tarvitsemiinsa hoito- tai terapiapalveluihin. Lapsen hyvinvoinnin näkökulmasta erityisesti hoidon tarpeen arviointi ja hoitoonohjaus on erittäin tärkeää esitutkinnan suorittamisen rinnalla.

Arvioitaessa lapsen oikeudellisen aseman parantumista kokonaisuudessaan esitutkinnassa järjestämislain voidaan edelleen todeta parantavan tietyn lapsiryhmän asemaa ja oikeuksia. Samaan aikaan kun pahoinpitelyrikosten kohteeksi joutuneiden lasten asema esitutkinnassa on heikentynyt tai ainakin pysynyt ennallaan seksuaalirikosten uhreiksi joutuneiden lasten asema on parantunut. Tämän tutkielman lähtökohtana on käsitellä yhtäläisesti kaikkiin lapsiin kohdistuneiden rikosten esitutkintaa ja siitä syystä järjestämislain keskeisen tavoitteen eli lapsen oikeudellisen aseman parantamisen ei voida sanoa täysin onnistuneen.

¹⁹³ He 126/2008 vp. s. 6.

Yleensä lasten oikeuksien arvioinnin lähtökohtana on se, että kaikkien lasten tulisi olla oikeutettuja kaikkiin oikeuksiin. Kaikkien lakien ei kuitenkaan ole perustellusti syytä koskea kaikkia. Erityislait koskevat jotain tarkkaan rajattua tilannetta ja ihmisryhmää eikä ole siis tarkoituskaan tässä tapauksessa, että järjestämislain tulisi koskea kaikkia lapsia. Erityislain olisi kuitenkin syytä kattaa kaikki samankaltaiset tapaukset ja näin ollen järjestämislain tulisi kattaa kaikki lapsiin kohdistuvat kaltoinkohtelurikokset, jotta rikoksen uhreiksi joutuneiden lasten tosiasialliset oikeudet yhdenvertaisesti paranisivat.

Lain tasolla järjestämislaki on eriarvoistanut rikoksen uhreiksi joutuneiden lasten asemaa esitutkinnaissa koskien erityisesti lasten pääsyä virka-apuna pyydettyihin oikeuspsykiatriisiin tutkimuksiin. Seuraavaksi pohditaan sitä, onko lasten yhdenvertaisuus esitutkintatoimenpiteiden kohteena tosiasia-
assa vaarantunut.

6.2 Lasten tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutuminen esitutkinnaissa

6.2.1 Yhdenvertaisuuden toteutuminen erilaisten kaltoinkohtelurikosten esitutkinnaissa

Tutkielman tavoitteena oli pohtia, mitä lasten yhdenvertainen kohtelu järjestämislain viitekehyksessä merkitsee. Arvioitaessa poliisin suorittaman lapsiin kohdistuvien rikosten esitutinnan yhdenvertaisuutta on muistettava, että järjestämislain mukaiset terveydenhuollon selvitykset ovat vain pieni osa esitutkintaprosessia ja että järjestämislain mukaisia selvityksiä tehdään marginaalisessa osassa lapseen kohdistuvia rikoksia. Epäilystä rikoksesta riippuen noin 2-15 prosenttia ohjautuu oikeuspsykiatristen yksiköiden selvitettäväksi. Poliisi siis suorittaa itse suuren osan epäiltyjen rikosten uhreiksi joutuneiden lasten kuulemisista. Tämän tutkielman aineiston perustuessa lähinnä oikeuspsykiatristen yksiköiden tekemiin selvityksiin, on mahdotonta kuvailla poliisin toimintaa laajemmin lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnaissa. Tästä huolimatta aineiston perusteella on mahdollista arvioida poliisin toimintaa järjestämislain soveltajana ja järjestämislain vaikutuksia esitutinnan suorittamiseen.

Poliisin mahdollisuus saada virka-apua lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten selvittämiseen on järjestämislain myötä aiempaa paremmin turvattu. Aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että poliisilla on järjestämislaki tiedossa ja sitä sovelletaan. Poliisin kokemuksen mukaan yhteistyö oikeuspsykiatristen yksiköiden kanssa on parantunut järjestämislain myötä ja että virka-apua lapsen kuu-

lemiseksi saa silloin, kun sitä tarvitaan. Ainoana negatiivisena asiana poliisi koki sen, että ajoittain lausunnon saaminen oikeuspsykiatriselta yksiköltä kestää liian kauan ja siitä syystä oikeuspsykiatrisen yksikön selvityksen tulisi valmistua nykyistä nopeammin.

Jo tutkimustehtävää asetettaessa nousi esiin kysymys lapsiin kohdistuneiden rikosepäilyjen esitutinnan eroista, kun kyseessä on pahoinpitelyepäily tai seksuaalirikosepäily. Aineiston perusteella kävi ilmi, että lapsiin kohdistuvien pahoinpitely- ja muiden kaltoinkohtelurikosten esitutkintaan ei ole mahdollista saada yhtä hyvin virka-apua kuin lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten selvittämiseen. Periaatteessa poliisilain 41 §:n perusteella poliisin on mahdollista saada virka-apua lapsen kuulemiseksi minkä tahansa rikosepäillyn ollessa kyseessä, mutta käytännössä virka-avun saaminen on hankalaa. Aineiston perusteella pieni osa oikeuspsykiatristen yksiköiden tekemistä selvityksistä koskee muita kuin lapsen kohdistuneita seksuaalirikoksia eikä ole tiedossa, mistä muualta sosiaali- ja terveydenhuollosta poliisi voisi pyytää virka-apua esimerkiksi lapsen kuulemiseksi pahoinpitelyrikosta epäiltäessä. Koska ei ole selvää käytäntöä sille, mistä virka-apua olisi mahdollista saada, poliisi kuulee aineiston perusteella usein lapset itse sellaisissakin tilanteissa, joissa virka-apu koettaisiin tarpeellisenä.

On ymmärrettävää, että esitutkinnassa joudutaan tekemään priorisointia, mutta erottelu rikosnimikkeen perusteella on lapsiin kohdistuvissa rikoksissa huono peruste, kun kyseessä on kuitenkin lapsen kohdistunut väkivaltarikos. Lapsiin kohdistuvien rikosten esitutinnan kokonaisuutta arvioitaessa olisi nimenomaan perusteltua käsitellä kaikkia lapsiin kohdistuvia väkivaltarikoksia yhtenä kokonaisuutena tekemättä eroa sen suhteen, onko kyseessä seksuaali-, pahoinpitely- tai heitteillejättörikosepäily. Kun priorisointia joudutaan tekemään, ainoa peruste sille on rikoksen törkeysaste, joka kuvaa samalla teon vahingollisuutta uhrille eli lapselle. Kun kyseessä on iältään nuori, mutta kuitenkin kommunikaatioon kykenevä lapsi, on lapsen asiantuntevaan kuulemiseen panostettava etenkin jos muita todisteita epäilylle rikokselle ei ole. On myös lapsen edun mukaista, että kuulemisen suorittaa asiantunteva henkilö, jotta kuulemisella ei aiheuteta lapselle tarpeetonta haittaa.

6.2.2 Yhdenvertaisuuden toteutuminen alueellisesti järjestämislain soveltamisalueella

Lasten alueellinen yhdenvertaisuus esitutkinnassa oli yksi tutkimustehtävistä ja siihen liittyi alakysymys oikeuspsykiatristen yksiköiden ja poliisin yhteistyöstä. Järjestämislakia sovelletaan lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämiseen sellaisissa tilanteissa, kun poliisi pyytää virka-apua lapsen kuulemiseksi. Oikeuspsykiatrisia yksiköitä, jotka tekevät järjestämislain mukaisia selvityksiä

lapsen kuulemiseksi, on Suomessa kuusi. Yksiköiden toiminnassa on tutkielman aineiston perusteella eroja, jotka liittyvät lasten yhdenvertaiseen kohteluun esitutkinnassa.

Ennen järjestämislakia poliisin pyytämiä selvityksiä tehtiin hajautetummin esimerkiksi keskussairaaloitten yhteydessä. Järjestämislain 2 §:n mukaisesti sairaanhoitopiirien kuntayhtymien vastuulla oleva oikeuspsykiatristen yksiköiden toiminta on keskittynyt yliopistollisten sairaaloitten (pl. Vaasa) yhteyteen. Keskittämisen myötä oikeuspsykiatristen yksiköiden asiantuntemus ja osaaminen on kehittynyt, minkä johdosta selvitysten laatu on parantunut. Samaan aikaan välimatkat oikeuspsykiatriin yksiköihin ovat pidentyneet tietyillä maantieteellisillä alueilla etenkin Itä- ja Pohjois-Suomessa. Aineiston perusteella poliisin kynnys virka-apun pyytämiseen on korkeampi sellaisilla alueilla, joilta välimatka selvityksiä tekeviin yksiköihin on pitkä (satoja kilometrejä). Pitkät välimatkat vähentävät virka-apupyyntöjen määrää ja sitä myöten eriarvoistavat lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkintaa. Lisäksi pitkät välimatkat ovat ongelmallisia lapsen edun näkökulmasta myös niissä tilanteissa, joissa lapsi kulkee matkan oikeuspsykiatriin tutkimuksiin, koska matka rasittaa lasta haastattelun stressaavuuden lisäksi. Usean tunnin matka tutkimusyksikköön vaikuttaa myös lapsen vireystilaan ja voi vaarantaa haastattelun, joten esitutkinnan näkökohdista käsin tulee ymmärrettäväksi, miksi virka-apupyyntöjä tehdään vähemmän alueilla, jossa on satojen kilometrien matka oikeuspsykiatriseen yksikköön.

Tarkasteltaessa oikeuspsykiatristen yksiköiden tutkimusaikoja on todettava, että ne pääsääntöisesti ylittävät annetut suositusajat¹⁹⁴. Suurin osa yksiköistä on kuitenkin pystynyt lyhentämään tutkimusaikoja samalla kun virka-apupyyntöjen määrä on kasvanut, joten kehitystä järjestämislain voimaantulon jälkeen on tapahtunut. Ottaen huomioon, että selvitys viivästyttää esitutkinnan loppuunsaattamista, tutkimusaikojen lyhentäminen entisestään on perusteltua.

Tutkimusajoissa samoin kuin virka-apupyyntöjen määrissä on alueellisia eroja, jotka vaikuttavat lasten yhdenvertaiseen kohteluun valtakunnallisella tasolla. Yksiköiden väliset erot ovat merkittäviä etenkin pahoinpitelyepäilyjen suhteellisessa määrässä kaikista virka-apupyyntöistä. Valtio ei korvaa lapseen kohdistuneen pahoinpitelyepäilyn johdosta terveydenhuollossa tehtyjä selvityksiä, joten ne jäävät kuntien maksettaviksi. Kustannuksista johtuen muita kuin valtion korvaamia seksuaalirikosepäilyjä koskevia selvityksiä tehdään pääsääntöisesti niukasti. Joillakin alueilla pahoinpitelyepäilyjä selvitetään oikeuspsykiatrisissa yksiköissä huomattavasti enemmän kuin muissa. Aineistosta päätellen tällaisella alueella lapsiin kohdistuvia rikoksia käsitellään esitutkinnassa yhdenvertaisemmin kuin muilla alueilla selvitysten erilaisista kustannuksista riippumatta. Vastaanotettujen vir-

¹⁹⁴ suositusajoista kts. tarkemmin STM/492/2009 s. 4; Duodecim 2006.

ka-apupyynnöjen määrät kyseisellä alueella ovat myös huomattavasti suuremmat kuin muilla alueilla. Tätä tutkielmaa varten kerätystä suppeasta aineistosta ei voida kuitenkaan päätellä, mistä ero johtuu.

Poliisi on esitutkintaviranomaisena tärkeä toimija järjestämislain soveltamisessa oikeuspsykiatristen yksiköiden ohella. Esitutkintalain 39 a §:n mukaisesti poliisin tutkinnanjohtaja päättää virka-apun pyytamisestä lapsen kuulemista varten. Tutkinnanjohtajan arvio virka-apun pyytamisestä on merkittävä sekä esitutkinnan onnistumisen että lapsen oikeuksien näkökulmasta. Puutteellisesti tehty lapsen kuulemiset voivat johtaa pitkitettyihin oikeusprosesseihin, vääriin tuomioihin, sekä siihen, että lapsen oikeus tuoda oma äänensä kuuluviin, jää toteutumatta¹⁹⁵. Aineiston perusteella tutkinnanjohtajat ovat pääsääntöisesti tietoisia järjestämislaista. Aineistosta ei kuitenkaan voida päätellä, kuinka hyvin tutkinnanjohtajat osaavat arvioida, onko virka-apun pyytäminen tarpeellista. Virka-apun taroituksenmukaisuuteen vaikuttaa tietämys sekä poliisin omien tutkijoiden sen hetkisestä ammattitaidosta että lapsen kehityspsykologiasta, jotta arvion tekeminen lapsen kuulemisen toteuttamisen tavasta on pätevä. Jatkossa olisikin kiinnostavaa selvittää poliisin tutkinnanjohtajien tekemien virka-apupyynnöjen yhdenvertaisuutta, koska esitutkintalain 39 a § jättää tutkinnanjohtajalle laajan harkintavallan virka-apuna toteutettavan kuulemisen pyytamisestä.

6.3 Muita merkittäviä asioita lapsiin kohdistuvien rikosten selvittämisessä

6.3.1 Esitutkinnan rahoituksen painopisteet ja valvonta

Perehtyminen esitutkinnan rahoitukseen ja sen valvontaan ei noussut erityisesti esiin tutkimuskysymyksiä asetettaessa muutoin kuin sen suhteen, että järjestämislailla korvataan valtion varoista terveydenhuollossa tehtävät selvitykset lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten osalta. Tässä tutkielmassa onkin nostettu esiin lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten ja muiden kaltoinkohtelurikosten esitutkintaan saatavan virka-apun eriarvoiset lähtökohdat, koska muiden kuin seksuaalirikosten virka-apuna toteutettavaan lapsen kuulemiseen ei ole resursseja. Rahoitukseen on kuitenkin syytä kiinnittää muutoinkin huomiota kuin ainoastaan todeta, että pahoinpitely- ja muiden kaltoinkohtelurikosten selvittämiseen tarvittavaan virka-apuun ei ole resursseja eikä virka-apua ole siten riittävästi saatavilla. Esitutkinnan rahoituksen painopisteitä on syytä tarkastella laajemmin kuin puhtaasti terveydenhuollon oikeuspsykiatristen yksiköiden sisällä.

¹⁹⁵ Korkman 2007 s. 105.

Järjestämislain myötä oikeuspsykiatristen yksiköiden resurssit ovat kasvaneet ja sitä myöten niiden toiminta on vakiintunut. Oikeuspsykiatriset yksiköt pystyvät aineistosta päätellen vastaamaan kohtuullisen hyvin poliisin tarpeeseen lapsen kuulemiseksi seksuaalirikosepäilyissä. Oikeuspsykiatristen yksiköiden tekemien selvitysten ollessa osa poliisin esitutkintaa, yksiköiden käytössä olevien resurssien voidaan katsoa olevan esitutkinnan resursseja. Mielenkiintoista on, että viime vuosien aikana poliisin omia resursseja on karsittu samaan aikaan kun on panostettu poliisin virka-apuna pyydettyään toimintaan. Viime kädessä kuitenkin sekä poliisin ja oikeuspsykiatristen yksiköiden resurssit ovat valtion varoista maksettavia kustannuksia.

Poliisin pyytäessä virka-apua vain pienessä osassa lapsiin kohdistuneita rikoksia, olisi perusteltua, että poliisin omaa ammattitaitoa lapsen kuulemiseen kehitettäisiin ja siihen varattaisiin jatkossa lisää resursseja. Poliisin oman organisaation tulisi myös pyrkiä siihen, että tutkijat pystyisivät keskittymään ainoastaan lapsiin kohdistuviin rikoksiin niiden ollessa hyvin erilaisia muihin väkivaltarikoksiin verrattuna ja vaativan erityisasiantuntijuutta varsinkin lapsen kohtaamisessa ja kuulemisessa. Silloin kun poliisin oma osaaminen lapsiin kohdistuvissa rikoksissa on riittävän hyvää, virkaavun tarve keskittyy niihin erityistarpeisiin lapsiin, joiden kuuleminen terveydenhuollossa on tarpeellista.

Poliisin oman osaamisen kehittäminen ja sen suhteen rahoituksen lisääminen ei tarkoita sitä, että järjestämislaki tai ylipäänsä oikeuspsykiatriset selvitykset olisivat tarpeettomia. On tärkeää, että poliisin on mahdollista saada virka-apua silloin, kun kyseessä on haastava tai erityistarpeinen lapsi. Virkaavun painopistettä pitäisi nimenomaan saada siirrettyä poliisin tarpeellisiksi kokemiin tilanteisiin epäilystä rikosnimikkeestä riippumatta.

Koska poliisi kuulee itse suurimman osan lapsista, pitäisi tutkimuksen keinoin selvittää, miten poliisi suorittaa lasten kuulemiset. Aineistoa tulisi arvioida yhdenvertaisuuden näkökulmasta. Tämä on tärkeää, koska poliisi on tärkein toimija ja kohtaa suurimman osan lapsista. Lapsiin kohdistuvien rikosten esitutkinnan rahoituksen painopisteet vaativat jatkossa keskustelua, jotta resurssit kyetään kohdistamaan oikein.

6.3.2 Lastenasiointalo-hankkeen suuntaviivat

Kun kyseessä on lapsen kohdistunut rikos, asian selvittämiseen ja hoitamiseen linkittyy useita eri viranomaisia, jotka tarkastelevat rikosepäilyä eri näkökulmista. Viranomaisten välisen yhteistyön

sujuvuus on lapsen edun näkökulmasta tärkeää, jottei lasta ”pompoteta” viranomaiselta toiselle eikä hänen asiansa jää hoitamatta esimerkiksi tietokatkosten takia. Lapsia koskevissa asioissa viranomaisten oma-aloitteinen aktiivisuus ja tiedonvaihto on oleellinen osa onnistunutta viranomaisyhteistyötä. Lainsäädäntö määrittää viranomaisyhteistyön reunaehdot ja mahdollisuuksia. Järjestämislain myötä viranomaisyhteistyö on parantunut etenkin oikeuspsykiatristen yksiköiden, poliisin, syyttäjän ja lastensuojelun välillä. Valtakunnallisen lastenasiointalo-hankkeen tarkoituksena on tarjota kaikki lapseen kohdistuvan rikoksen selvittämiseen tarvittavat palvelut saman katon alta ja siten edelleen parantaa viranomaisten välistä yhteistyötä.

Lastenasiointalo-hankkeen tavoitteena on parantaa lasten yhdenvertaisuutta nostamalla myös lapseen kohdistuvat fyysisen väkivallan epäilyt tasavertaiseen asemaan seksuaalirikosten selvittämisen kanssa, eli toiminnan on tarkoitus kattaa kaikki lapsiin kohdistuvat kaltoinkohtelurikokset. Uudistus vaatii järjestämislain soveltamisalueen laajentamista siten, että laki kattaisi seksuaalirikosten lisäksi myös muut lapsiin kohdistuneet kaltoinkohtelurikokset. Muutoksen myötä lasten lainsäädännön tasolla oleva eriarvoisuus esitukinnassa poistuu ja se vaikuttaa tällä hetkellä tärkeimmältä lastenasiointalo-hankkeen tavoitteelta. Tämän tutkielman johtopäätökset tukevat järjestämislain laajentamista kaikkiin lapsiin kohdistuviin kaltoinkohtelurikoksiin.

Kaikkien epäiltyjen kaltoinkohtelurikosten uhreiksi joutuneiden lasten ei ole tarkoitus ohjautua lastenasiointaloon, vaan esitutkintaviranomainen käyttää asiassa samanlaista harkintavaltaa kuin nykyäänkin. Siitä, kuinka suuria määriä lapsia yksi lastenasiointalo voisi vuodessa ottaa asiakkaaksi, ei ole esitetty lukuja. Oletettavasti määrät ovat samansuuntaisia kuin nykyisten oikeuspsykiatristen yksiköiden tutkimusmäärät vuodessa, jos lastenasiointaloja on tarkoitus perustaa valtakunnallisesti viisi kappaletta.

Lastenasiointalot tulevat toteutuessaan korvaamaan nykyiset oikeuspsykiatriset yksiköt tai mahdollisesti oikeuspsykiatriset yksiköt sulautuvat osaksi lastenasiointaloja. Lastenasiointalo-hankkeen toteuttamisessa tulisi huomioida nykyisten oikeuspsykiatristen yksiköiden, poliisin, syyttäjän ja lastensuojelun rakentama hyvä pohja, mistä kehitystyötä on hyvä jatkaa. Etenkin oikeuspsykiatristen yksiköiden ja poliisin yhteistyö on järjestämislain myötä parantunut merkittävästi ja siitä syystä lastenasiointalot tulisi rakentaa jo olemassa olevien rakenteiden päälle, jottei osaaminen ja hyvät yhteistyön mallit häviä.

Samaan aikaan lastenasiointalo-hankkeen rinnalla tai osana sitä tulisi kehittää myös poliisin omaa osaamista lapsen kuulemisessa, kuten aiemmin tässä tutkielmassa on esitetty, koska lastenasiointa-

losta huolimatta poliisi tulee jatkossakin kuulemaan itse suurimman osan epäillyn rikoksen uhreiksi joutuneista lapsista.

6.4 Lopuksi

Tämän tutkielman tavoitteena on ollut nostaa esiin järjestämislain vaikutuksia esitutkintaan lasten yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta. Tutkielman johtopäätösten on tarkoitus palvella käynnissä olevaa Lastenasiaintalo-hanketta ja osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun lapsen kohtaamisessa viranomaistoiminnassa ja sitä säätelevän lainsäädännön kehittämisessä.

Liite 1. Kysely oikeuspsykiatrisille yksiköille

Teen Tampereen Yliopiston Johtamiskorkeakoulussa julkisoikeuden alaan kuuluvaa pro gradu -tutkielmaa, jonka tarkoituksena on lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä annetun lain 1009/2008 (jatkossa järjestämislaki) tarkastelu ja arviointi lasten yhdenvertaisuuden näkökulmasta suhteessa muiden lapsiin kohdistuneiden kaltoinkohtelurikosten esitutkintaan. Järjestämislaki astui voimaan vuonna 2009. Tutkielmaa varten kerään aineistoa lähinnä tilastotietoihin perustuen sekä poliisista että oikeuspsykiatrisista yksiköistä. Olen saanut aineiston keruulle Poliisihallituksen luvan tammikuussa 2012. Tutkielma on luvattu toimittaa tiedoksi sekä Poliisihallitukselle että STM:n asiantuntijatyöryhmälle samoin kuin myös oikeuspsykiatrisille yksiköille.

Oikeuspsykiatrisilta yksiköiltä ja poliisilta saatujen tietojen perusteella selvitetään, toteutuuko lasten yhdenvertaisuus valtakunnallisesti erilaisten lapsiin kohdistuneiden rikosepäilyjen esitutkinnassa ja että onko lapsiin kohdistuneiden rikosepäilyjen esitutkinnassa eroja kun on kyse pahoinpitelyepäilystä tai seksuaalirikosepäilystä. Tutkielmassa tarkastellaan myös sitä, onko järjestämislaki vaikuttanut poliisin ja oikeuspsykiatristen yksiköiden toimintaan ja heidän yhteistyöhönsä.

Kerään tutkielman aineiston oikeuspsykiatrisilta yksiköiltä sähköisesti. Tässä asiakirjassa on yksilöity ne tiedot, joita tutkielmaa varten tarvitaan ja pyydän toimittamaan tiedot 6.4 mennessä sähköisesti osoitteeseen paula.hurtia@uta.fi. Pyydän vastaamaan kysymyksiin erilliselle asiakirjalle. Lomakkeen kohdat 1 ja 2 perustuvat tilastollisiin tietoihin ja kohtia 3 ja 4 pyydän pohtimaan työryhmänne kesken tai vaihtoehtoisesti yksikön ylilääkäriä/vast. vastaamaan niihin.

Tutkielman kannalta on tärkeää, että kaikki oikeuspsykiatriset yksiköt vastaavat kyselyyn.

1. Taustatietoina pyytäisin teitä ystävällisesti vastaamaan seuraaviin kysymyksiin:

- Milloin oikeuspsykiatrinen yksikkö on aloittanut toimintansa?
- Kuinka laaja väestöpohja ja toiminta-alue yksiköllä on?
- Tekeekö yksikkö muita kuin seksuaalisen hyväksikäytön epäilyjen selvityksiä?

2. Tilastotiedot ajalta 2007-2011 vuosikohtaisesti:

- Virka-apupyynnöiden määrät (hyväksikäyttöepäilyt ja pahoinpitelyepäilyt erikseen)

- Tutkimuksiin ohjautuneiden lasten ikä (kaikista tutkituista lapsista keskiarvo)
- Tutkimusten kesto (kaikista tutkimuksista keskiarvo). Tutkielmassa määrittelen tutkimuksen keston virka-apupyynnön saapumisesta lausunnon antamiseen.

Tutkielmani kannalta tilastot sekä hyväksikäyttöepäilyjen että pahoinpitelyepäilyjen määristä ovat yhtä tärkeitä. Jos tarkkoja tilastoja jostain kysymyksestä on mahdotonta saada, pyytäisin arvioimaan tiedot mahdollisimman tarkasti. Pyydän erottelemaan tilastoista arvioit luvut (esim eri värillä tai huomautuksella ARVIO).

3. Yhteistyö poliisin kanssa

Onko yhteistyö poliisin kanssa muuttunut vuoden 2009 jälkeen, jolloin järjestämislaki astui voimaan? Jos yhteistyö on muuttunut, niin pyytäisin kuvailemaan, minkälaista yhteistyö on nyt ja miten se on muuttunut aiempaan verrattuna.

4. Järjestämislain vaikutukset oikeuspsykiatrisen yksikön toimintaan

Onko oikeuspsykiatrisen yksikön toiminta muuttunut vuoden 2009 jälkeen esimerkiksi resursoinnin ja henkilökunnan määrän, tutkimusjaksojen pituuden tai täydennyskoulutuksen suhteen?

Kiitos vastauksistanne!